

Folkemord

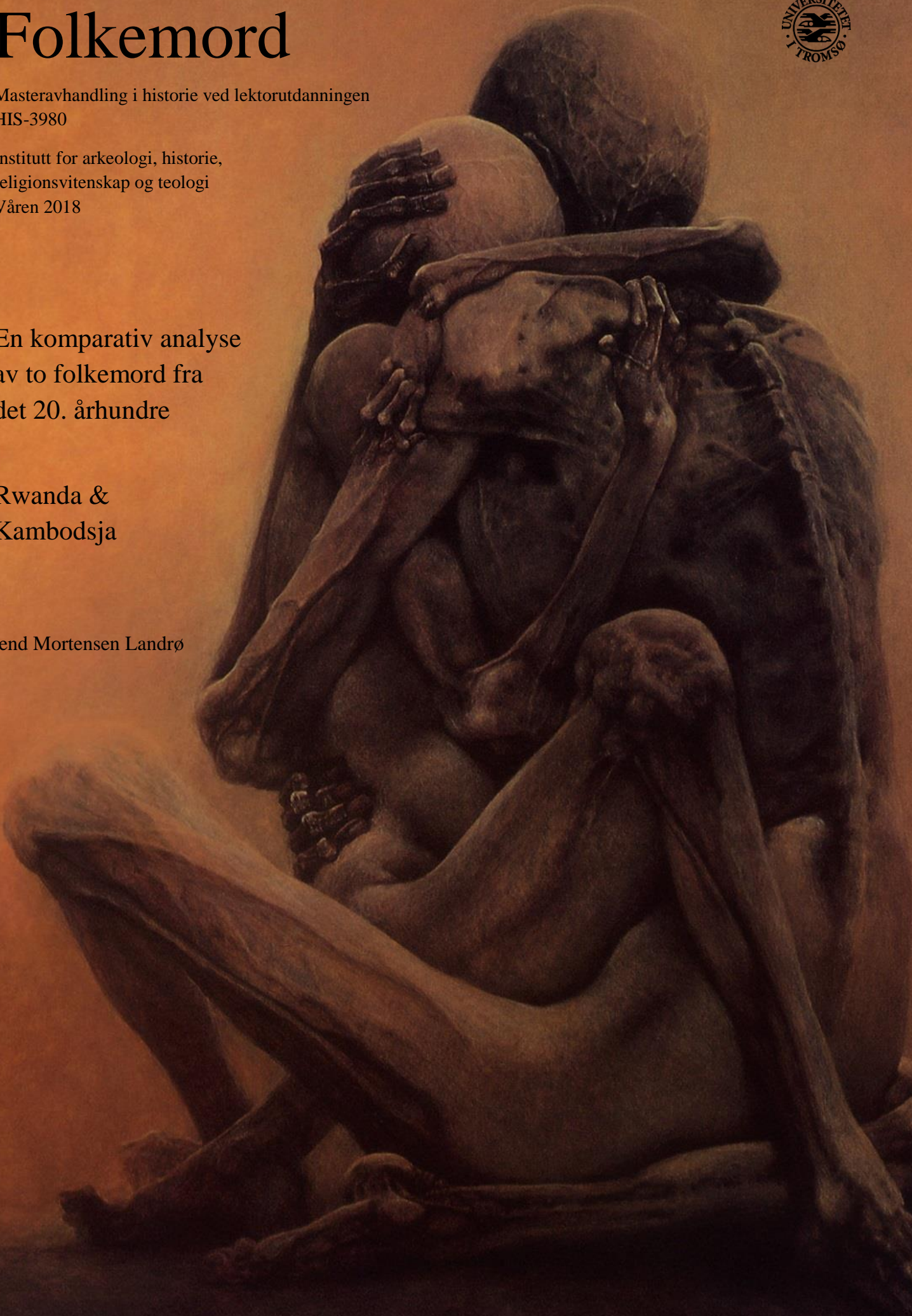
Masteravhandling i historie ved lektorutdanningen
HIS-3980

Institutt for arkeologi, historie,
religionsvitenskap og teologi
Våren 2018

En komparativ analyse
av to folkemord fra
det 20. århundre

Rwanda &
Kambodsja

Erlend Mortensen Landrø

Denne avhandlingen er dedisert til alle som har vært ofre for folkemord

Innhold

Forord	v
Forkortelser	vii
Introduksjon	1
Problemstilling og teoretisk utgangspunkt	1
Komparasjon som historievitenskapelig metode.....	4
Forskningslitteratur og kilder	6
Hva er et folkemord? Definisjoner og begrepets opphav	8
Menneskets evne til hensynsløs brutalitet	11
Folkemord, vitneberetninger og sensasjonalisme	17
Folkemordet i Rwanda	19
Rwanda – The land of a thousand hills.....	20
Rwanda – Historien til et folkemord	21
April – Juni 1994: Folkemordet i Rwanda.....	32
Folkemordet i Kambodsja	43
Kambodsja – Angkors rike	44
Khmers Rouges.....	45
Folkemordet under Khmers Rouges 1975-1979	48
Tuol Sleng S-21	56
Kambodsjas minoriteter	58
Slutten på Demokratisk Kampuchea	62
Rwanda & Kambodsja – En komparativ analyse	68
Folkemordenes historie.....	68
«Idealisering av kultivering».....	69
Aktørene og deres motivasjoner	70
Territoriell ekspansjon.....	72
Dehumanisering	73
Rasisme.....	77
Folkemord og pragmatisme	77

Folkemord og statlig kontroll	79
Konklusjon	82
Appendiks	84
Litteratur- og kildeliste	86
Nettkilder.....	88
Bilder	89

Forord

Helt siden jeg besøkte en nazistisk konsentrasjonsleir for første gang i en alder av 17, har jeg vært fascinert over menneskets evne til å begå grusomme handlinger mot hverandre. Mitt første møte med en konsentrasjonsleir var i forbindelse med en skoletur, hvor vi besøkte den tyske leiren Sachsenhausen. Jeg husker fremdeles veldig godt hvordan det var å gå igjennom inngangsporten, hvor det sto *Arbeit macht frei* med store bokstaver. Det er en helt spesiell opplevelse å gå rundt i en slik leir og bli fortalt om alt det grusomme som har funnet sted akkurat der vi befant oss, for bare litt over 60 år siden. Det er mange spørsmål som dukker opp etter at man har lært om og sett et slikt sted, og ikke minst om ideologien som lå bak, men det var ett spørsmål som jeg ikke klarte å riste av meg: «hvordan kan mennesker være i stand til å begå slike grusomme handlinger mot hverandre?». Jeg diskuterte dette spørsmålet med en lærer på busturen tilbake til hotellet, og hun anbefalte meg å lese boken *Their Darkest Hour* av historikeren Laurence Rees. Denne boken inneholder en rekke intervjuer av overlevende etter Holocaust, og også intervjuer av deres overgripere. Jeg kjøpte etter hvert flere av bøkene til Rees, som handler om blant annet *Endlösung* og japanernes brutalitet under okkupasjonen av Kina under andre verdenskrig. Ett år etter besøket i Sachsenhausen dro jeg også til leirene Auschwitz og Ravensbrück. Dette var begynnelsen på min interesse for å studere fenomenet folkemord.

I senere tid ble jeg personlig kjent med en familie som hadde flyktet fra folkemordet i Kambodsja, og de kunne fortelle historier om livet i Kambodsja under Pol Pot og *Khmers Rouges*. Min kjennskap til folkemord var på den tiden begrenset til Holocaust. Deres beretninger, samt et ønske om å lære mer og få økt forståelse for deres historie, inspirerte meg til å skrive bacheloroppgaven min om folkemordet i Kambodsja. Problemstillingen for oppgaven var «hvilke faktorer førte til folkemordet i Kambodsja under Pol Pot og Khmers Rouges?». Her ville jeg se på de faktorene som gjorde at situasjonen i landet førte til et folkemord. I forbindelse med dette arbeidet jobbet jeg mye med forskningen til historikeren Ben Kiernan, som regnes som en ekspert på folkemordet i Kambodsja og er kjent som en «genocide scholar» innen academia. Kiernan er også kjent for sin teori om at det finnes underliggende likhetstrekk mellom ulike folkemord.¹ Denne teorien er på mange måter

¹ Jeg ble først kjent med denne teorien i en gjengivelse av Kiernan i «Hagtvet, Brandal, Thorsen (red.): *Folkemordenes Svarte Bok*, 2. utgave, Oslo, Universitetsforlaget, 2014. Kap 2, s: 26-39.»

inspirasjonen til denne masteravhandlingen. Tanken om at det finnes underliggende likhetstrekk bak ulike folkemord er veldig interessant, og denne tanken inspirerte meg til å ville teste ut Kiernans teori i en komparativ analyse av to ulike folkemord.

Arbeidet med denne avhandlingen har vist seg å være mer psykisk krevende enn jeg først hadde antatt. Jeg har lagt stor vekt på vitneberetninger i min analyse av de respektive folkemordene, og jeg må ærlig innrømme at de sterke historiene til de overlevende har satt sitt preg på meg. Det har vært flere tårefylte arbeidsøkter i løpet av produksjonen av avhandlingen, og enkelte dager har arbeidet måtte blitt satt på pause fordi temaets grusomhet har vært for påtrengende etter flere dager med skrekkehistorier. Jeg har dog aldri vært i tvil om at dette er det jeg vil jobbe med; jeg ser på studiet av folkemord som et ekstremt viktig emne innenfor samfunnsvitenskap og humaniora. Det sies ofte i forbindelse med minnemarkeringer om folkemord at «vi må aldri glemme», noe som absolutt er veldig viktig, men noe som er enda viktigere enn å *minnes* grusomheter, er å *prøve* å *forstå* dem; det er først når vi forstår hvordan slike fenomener oppstår at vi får kunnskapen vi trenger til å kunne forhindre at de oppstår igjen.

Jeg ønsker å gi en stor takk til veilederen min, Hallvard Tjelmeland, som har bistått meg med å komme med ulike forslag og sjekket rettskrivingen i avhandlingen ned til hvert minste komma – Hallvards sans for detaljer har vært til stor hjelp. Jeg ønsker også å takke mine foreldre, som har vært veldig støttende gjennom prosjektet og stadig vekk spurt om hvordan arbeidet har gått. Min far har vært veldig hjelpsom ved å gi sin profesjonelle mening som psykologspesialist om de psykologiske teoriene jeg presenterer i avhandlingen, og min mor har minnet meg på å ta pauser og sendt penger med beskjed om at jeg må gå ut og unne meg noe godt. Jeg er evig takknemlig for deres tro på meg. Bestefaren min fortjener også en takk for sin interesse for prosjektet. Jeg er også takknemlig for alle vennene mine som har vist interesse for prosjektet – deres interesse og deres spørsmål har bidratt til å holde engasjementet mitt oppe.

Til slutt ønsker jeg å gi en stor takk til alle de overlevende som har vært ofre for folkemord, som har trosset grusomme minner og PTSD ved å si seg villig til å stille til intervju for de mange folkemordforskere som søker etter økt kunnskap om fenomenet. Det er takket være deres vitnesbyrd at vi akademikere har mulighet til å få kunnskap om fenomenet folkemord.

Forkortelser

CDR	Coalition pour la Défense de la République
CIA	Central Intelligence Agency
CPK	Communist Party of Kampuchea
DK	Demokratisk Kampuchea
FAR	Forces Armées Rwandaises
FN	Forente Nasjoner
FNL	Front National de Liberté
GP	Garde Présidentielle
MDR-PARMEHUTU	Mouvement Démocratique Rwandais/Parti du Mouvement et de l'Emancipation Hutu
MRND	Mouvement Révolutionnaire National pur le Développement
RANU	Rwandese Alliance for National Unity
RPA	Rwandese Patriotic Army
RPF	Rwandese Patriotic Front
RTLMC	Radio Télévision Libre des Mille Collines
UNAMIR	The United Nations Assistance Mission to Rwanda
UNAR	Union Nationale Rwandaise
UNCG	The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (United Nations' Genocide Convention)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

Introduksjon

I denne masteravhandlingen skal jeg ta for meg en komparativ analyse av to ulike folkemord fra siste halvdel av det 20. århundre. Folkemordene jeg har valgt å studere er folkemordet i Kambodsja, som ble begått av den kommunistisk-revolusjonære gruppen Khmers Rouges (Røde Khmer) i perioden 1975-79, og folkemordet i Rwanda, som ble begått av den etniske gruppen Hutu mot den etniske gruppen Tutsi i 1994. Grunnen til at jeg har valgt akkurat disse to casene er at de er tilsynelatende veldig ulike; ikke bare er det snakk om to ulike kulturer og kontinenter, men det er snakk om to folkemord som har ulike politiske bakgrunner og med ulik historie som ledet opp til folkemordene. Denne ulikheten gjør en komparasjon med søken etter likheter mer interessant, og kan også gi eventuelle funn sterkere grunnlag for å svare på problemstillingen. I tillegg til komparasjonen kommer jeg i introduksjonen til å redegjøre for selve begrepet folkemord og dets definisjon, samt presentere noen teorier som prøver å svare på hvordan ordinære mennesker kan være kapable til å begå den type grusomme handlinger som vi ofte ser i folkemord. Disse to undertemaene ser jeg på som avgjørende for å forstå folkemord som fenomen, og for å gi leseren nødvendig kunnskap før vi går over til komparasjonen av de respektive folkemordene.

Problemstilling og teoretisk utgangspunkt

Problemstillingen jeg har valgt for oppgaven er som følger:

«Finnes det underliggende likhetstrekk mellom ulike folkemord på tvers av kontinenter og kulturell tilhørighet?»

Problemstillingen min er i stor grad inspirert av historikeren og folkemordeperten Ben Kiernans forskning, og da særlig hans teori om at det nettopp finnes underliggende likhetstrekk mellom ulike folkemord. Kiernan presenterer denne teorien i boken *Blood and Soil*,² som er et historisk oversiktsverk over folkemord som har funnet sted verden over i løpet av menneskets historie. I introduksjonen til denne boken lister Kiernan opp noen trekk han mener er underliggende i ulike folkemord, og han kommer tilbake til disse trekkene utover i boken i gjennomgangen av de respektive folkemordene han tar for seg. Denne teorien har blitt plukket opp av folkemordmiljøet innenfor academia, og blir blant annet

² Kiernan, Ben (2007): *Blood and Soil: A world history of genocide and extermination from Sparta to Darfur*.

gjengitt i store oversiktsverk som tar for seg de ulike aspektene ved folkemordforskning. Blant disse kan vi nevne den norske boken *Folkemordenes Svarte Bok*,³ og det internasjonale verket *The Genocide Studies Reader*.⁴ I begge disse bøkene har de sammenfattet Kiernans teori. Jeg ble først kjent med teorien gjennom *Folkemordenes Svarte Bok*, som har en norsk oversettelse.

Kiernans teori er veldig interessant, men i form av materialet som blir presentert i boken hans kan empirien bli noe tynn. Materialet hans er ganske oppramsende, da han har flere eksempler som skal underbygge punktene han lister opp (jeg skal komme tilbake til de spesifikke punktene senere), men empirien mangler dybde, grundig testing og gjennomgang. Det er på grunn av materialets oppramsende form at jeg har valgt å teste ut hans teori med et mer dybdefokusert materiale. Jeg har valgt to spesifikke folkemord som jeg skal gi en grundig presentasjon av, og dermed bruke dette materialet til å foreta en komparativ analyse av de to folkemordene med det formål å se om det finnes underliggende likhetstrekk mellom dem.

Grunnen til at jeg har valgt å sammenligne folkemordene i Rwanda og Kambodsja er fordi de har én viktig likhet, men ellers er tilsynelatende ulike. De fant begge sted rundt samme tidsrom (siste halvdel av det 20. århundre), men ellers det flere forskjeller mellom dem. Rwanda og Kambodsja er lokalisert i ulike kontinenter, de har ulik religion, kultur, språk og deres respektive folkemord utartet seg på ulik måte. Likheten i tidsalder mellom dem ser jeg på som viktig; ved å undersøke to folkemord som fant sted i ulike århundre eller årtusen ville man fått så mange variabler at det ville blitt vanskelig å gjøre en konstruktiv sammenligning med tanke på spørsmålet jeg stiller. Nivået av teknologi alene ville gjort en komparasjon vanskelig. Derfor har jeg valgt to folkemord som er nært hverandre i tid. Ellers er Rwanda og Kambodsja såpass ulike at de fint kan sammenlignes for få svar på om det finnes likhetstrekk mellom *ulike* folkemord.

Punktene som Kiernan lister opp er som vi skal se både logiske og overraskende. Før vi går over til selve punktene vil jeg påpeke at jeg kommer til å bruke sammenfatningen som finnes i *The Genocide Studies Reader*⁵ når jeg referer til Kiernans teori og punktene han lister opp.

³ Hagtvet, Brandal, Thorsen (red.): *Folkemordenes Svarte Bok*. (Først utgitt i 2008).

⁴ Totten & Bartrop (red.): *The Genocide Studies Reader*. (2009)

⁵ Totten & Bartrop (red.): Kapittel 6.2, s. 243-258.

Dette er et valg jeg har gjort fordi denne sammenfatningen er langt enklere å navigere seg igjennom for leseren sammenlignet med *Blood and Soil*. I *The Genocide Studies Reader* (og for så vidt også kapittelet av Kiernan i *Folkemordenes Svarte Bok*) er både punktene og eksemplene ført sammen, i motsetning til i *Blood and Soil* hvor disse er spredt sporadisk gjennom hele boken. Jeg har naturligvis sjekket at disse versjonene stemmer overens, noe de gjør ordrett, men oversikten er langt større i *The Genocide Studies Reader*.

Kiernan peker på at spørsmål om religion og rase er et underliggende tema i de fleste folkemord.⁶ Dette kommer ikke som en overraskelse for de som er kjent med Folkemordskonvensjonens definisjon av folkemord, som jeg skal komme tilbake til, men det er uansett noen interessante bemerkninger som kommer frem, blant annet at religion er et fremtredende element også i folkemord begått av selverklærte ateistiske regimer.⁷ Ellers er det som sagt ikke overraskende at religion og rase ligger til grunn i de fleste folkemord, noe som blant annet Holocaust er et typisk eksempel på.

Et annet punkt Kiernan mener er typisk ved folkemord er det han kaller «*genocidal pragmatism*», en form for pragmatisme. Dette forklarer han som et behov for å gjøre pragmatiske så vel som ideologiske valg for å sikre sin maktposisjon, selv om dette innebærer å for eksempel begå drap av mennesker av den rasen man mener er overlegen og idealiserer. Dette handler altså om drap av dissidenter og mennesker som kan representere en trussel mot ideologien, slik som intellektuelle.⁸ Kiernan nevner flere eksempler på dette: Nazistenes forfølgelse av kommunister og liberalister, serbernes forfølgelse og drap av serbiske dissidenter, forfølgelse av intellektuelle i Rwanda og Kambodsja, og det faktum at det store flertallet av Khmers Rouges' ofre var etnisk Khmer.⁹

Territoriell ekspansjon og forestillinger om «territoriell tilbakegang» er også et gjennomgående tema under flere folkemord ifølge Kiernan. Her kan vi nevne nazistenes forestillinger om å skulle gjenforene de tysktalende folkeslagene, ekspansjonen østover for å få *lebensraum*, okkupasjonen av områder som en gang hadde vært under «tysk» kontroll samt utryddelsen av den jødiske befolkningen som befant seg i Øst-Europa. Et annet

⁶ Kiernan (2009): s. 243-244.

⁷ Kiernan (2009): s. 243.

⁸ Kiernan (2009): s. 244.

⁹ Kiernan (2009): s. 244.

eksempel er tyrkernes fremmarsj i Armenia. Etter den store territorielle tilbakegangen til det Osmanske riket var det essensielt for de tyrkiske myndighetene å etablere kontroll over Armenia, noe som ble gjort ved å forsøke å utrydde den armenske befolkningen.¹⁰

Det mest overraskende punktet Kiernan trekker frem som typisk er det han kaller «idealiserings av kultivering» (idealization of cultivation). Med dette mener han en idealisering av agrarsamfunnet og bondeklassen, og gjerne i kombinasjon med et hat mot urbansamfunnet og bybefolkningen. Det tydeligste eksemplet på dette er Kambodsja, som evakuerte alle landets byer, klassifiserte bybefolkningen som mindreverdige og satt hele landets befolkning til å drive jordbruk. Nazistene trekkes igjen frem som et eksempel med deres tanker om *blut und boden* og at tyske borgere skulle flytte østover for å kultivere jorden. Kiernan trekker i tillegg frem Hutuene som et folkeslag som typisk sett drev med jordbruk, i motsetning til Tutsiene som drev med kvegdrift.¹¹

Selv om Kiernans teori er en stor inspirasjon til avhandlingens problemstilling, vil jeg understreke at formålet med masteravhandlingen ikke er å verifisere eller falsifisere de spesifikke punktene han lister opp. Formålet med avhandlingen er derimot å se etter underliggende likhetstrekk på et generelt grunnlag. Altså er komparasjonen uavhengig av Kiernans punkter, selv om jeg kommer til å diskutere hvorvidt også enkelte av disse er gjeldende i de respektive casene jeg skal sammenligne.

Komparasjon som historievitenskapelig metode

Som nevnt innledningsvis skal jeg i denne avhandlingen ta for meg en *komparativ analyse* av to ulike folkemord, og følgelig vil komparasjon være en sentral del av avhandlingens metodologi. Problemstillingen min gjør det også nødvendig å benytte seg av komparasjon da jeg skal se etter *likhetstrekk* mellom *ulike* folkemord.

Den britiske historikeren Ludmilla Jordanova skriver i sin mye brukte bok om historievitenskap dette om komparasjon som historievitenskapelig metode:

«[...] *comparison is at the heart of historical practice. Historians constantly compare sources, case studies, secondary accounts and theories – it would be impossible to*

¹⁰ Kiernan (2009): s. 245-248.

¹¹ Kiernan (2009): s. 248-251.

develop a historical problem without making comparisons, and, in comparative history, the method is made the explicit centerpiece of the field.»¹²

Komparasjon ligger altså i hjertet av historievitenskapen ifølge Jordanova, og komparasjon er en metode som er mye brukt av historikere. Men hvorfor skal vi benytte oss av komparativ metode, og hvordan? Den norske historikeren Knut Kjeldstadli, kanskje best kjent for sin innføringsbok i historievitenskap, *Fortida er ikke hva den en gang var*, argumenterer for at det finnes to grunner til å benytte komparativ metode, og at det finnes to måter å bruke metoden på. Kjeldstadli sier at man kan benytte komparativ metode for å teste ut om en teori gjelder allment, eller så kan man bruke komparasjon på det han kaller en heuristisk måte, som han forklarer som en måte å finne frem til gode spørsmål eller fenomener som man vil jobbe videre med.¹³ Når det gjelder måter å sammenligne på, peker Kjeldstadli på to metoder som han kaller *overensstemmelsesmetoden* og *forskjellsmetoden*. Disse metodene har han tatt fra John Stuart Mills «*method of agreement*» og «*method of difference*».¹⁴ Overensstemmelsesmetoden handler om at man søker etter likhetstrekk mellom to ulike caser, mens forskjellsmetoden handler om å finne forskjeller mellom to like caser. Disse to metodene kan også kombineres og brukes om hverandre etter tur.¹⁵

Denne avhandlingen har som mål å undersøke om det finnes likhetstrekk blant ulike caser innenfor samme type fenomen, og dermed forsøke å si noe om hvordan fenomenet oppstår. På denne måten faller avhandlingen innenfor den første grunnen Kjeldstadli nevner, altså å bruke komparasjon for å teste om en teori gjelder allment, spesielt med tanke på at avhandlingen kan brukes til å teste ut Kiernans teori. Men som nevnt er ikke målet med avhandlingen å teste ut Kiernans teori i form av punktene han lister opp, men heller å teste den mer generelle påstanden om at det finnes underliggende likhetstrekk mellom ulike folkemord, med et perspektiv som er bredere enn de punktene Kiernan lister opp. Når det gjelder å se etter overensstemmelse og forskjeller, så kommer denne avhandlingen til å bruke disse om hverandre; både forskjellene og likhetene mellom de to casene kommer til å være relevante og av interesse for å kunne svare skikkelig på problemstillingen.

¹² Jordanova: s. 152.

¹³ Kjeldstadli: s. 263-264.

¹⁴ Kjeldstadli: s. 266.

¹⁵ Kjeldstadli: s. 266-267.

Måten jeg skal bruke komparasjon på i denne avhandlingen er ved å først gi en grundig presentasjon av de respektive casene hver for seg, og dermed komme med en komparativ analyse i et eget kapittel etterpå. Jeg kommer også til å gjøre sammenlignende bemerkninger underveis under gjennomgangen av hver case der dette vil være naturlig, men i hovedsak vil selve komparasjonen foregå i et eget kapittel.

Forskningslitteratur og kilder

Forskningsmaterialet denne avhandlingen er bygd på er i all hovedsak sekundærkilder, og avhandlingen er på denne måten å regne som et litteraturstudie. Avhandlingens omfang i form av lengde- og tidsbegrensninger innebærer dessverre at jeg ikke har hatt mulighet til å samle inn mitt eget materiale og data. Min oppgave blir derfor å forsøke å komme frem til ny kunnskap ved å analysere og sammenligne det forskningsmaterialet som allerede finnes om temaet.

I min søken etter forskningslitteratur om de respektive folkemordene har jeg vært på utkikk etter spesielt to ting. Det første er analyser og gjennomganger gjort av anerkjente akademikere som holder en høy akademisk standard og som har en viss ekspertise på området. Det andre er intervjuer og beretninger av øyenvitner, altså fortellinger fra de som faktisk har opplevd folkemordet, både som ofre og overgripere. Øyevitneskildringer er viktige av flere grunner. For det første er de pålitelige og rike kilder til detaljert informasjon. For det andre bidrar de til å gi både ofre og overgripere en stemme som ikke bærer preg av akademisk synsing fra utenforstående. Når det er sagt, skal man selvfølgelig også møte vitneberetninger med en sunn historievitenskapelig skepsis, men det er ingen tvil om at vitneberetninger gir oss uvurderlig informasjon avhengig av hvilke spørsmål man stiller.

Kildematerialet jeg har brukt er variert i den forstand at jeg har brukt forskning hentet fra ulike samfunnsvitenskapelige tradisjoner samt undersøkende journalistikk. Materialet om folkemordet i Kambodsja har jeg basert på forskningen til historikeren Ben Kiernan, som er professor i historie ved universitetet i Yale, hvor han også er leder for et program for folkemordstudier. Kiernan har sin ekspertise i folkemordet i Kambodsja og Khmers Rouges, og har utført hundrevis av intervjuer av overlevende. Jeg har også brukt forskningen til historikeren David Porter Chandler, som blant annet har kambodsjansk historie og Khmers Rouges' ideologi som sitt spesialfelt. I tillegg har jeg brukt forskningen til antropologen

Alexander Laban Hinton, professor ved Rutgers University, som har gjort en antropologisk studie av folkemordet i Kambodsja. Hinton regnes som en ekspert innenfor folkemordstudier, og sitter blant annet som direktør for *Center for the study of genocide and human rights* ved Rutgers University, er tidligere president for *The international association of genocide scholars*, i tillegg til å være representant for *UNESCO's chair in genocide prevention*.¹⁶

Om folkemordet i Rwanda har jeg brukt forskningen til den franske historikeren Gérard Prunier, som har sin ekspertise i området *Maziwa Makuu* (The African Great Lakes), og har blant annet skrevet en bok om historien til folkemordet i Rwanda. En annen historiker jeg har brukt er Samuel Totten, som er professor ved universitetet i Arkansas. Totten har også vært med å grunnlegge journalen *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*. Jeg har også brukt forskningen til Scott Straus, professor i statsvitenskap ved universitetet i Wisconsin. I tillegg til disse akademikerne har jeg brukt intervjuene og materialet til to journalister som har utmerket seg med å videreføre historiene til både overlevende så vel som overgripere fra folkemordet i Rwanda. Disse journalistene er amerikaneren Philip Gourevitch og franskmannen Jean Hatzfeld.

Dette utvalget inneholder som sagt flere ulike fagtradisjoner, og er et utvalg gjort med den hensikt at jeg skal sitte igjen med et bredt spekter av synspunkter og perspektiver å jobbe med. Jeg ser på det som en styrke at kildematerialet ikke eksklusivt baserer seg på historievitenskapelig forskning, da flerfaglighet kan bidra til å skape det brede spekteret av perspektiver som jeg er ute etter. Som Knut Kjeldstadli sier, så er historievitenskapen en «kjøter» som står i skjæringsfeltet mellom de ulike samfunnsvitenskapelige og humanistiske fagene, som blant annet antropologien.¹⁷ Det blir for øvrig min oppgave å benytte meg av dette materialet på en historievitenskapelig måte.

¹⁶ <http://dga.rutgers.edu/faculty/member/alexander-hinton> (05.03.18)

¹⁷ Kjeldstadli: s. 22.

Hva er et folkemord? Definisjoner og begrepets opphav

Hva er egentlig et folkemord? De fleste av oss har en viss idé om hva et folkemord er.

Folkemord er et begrep som brukes i alt fra nyhetssendinger til politiske appeller og historiebøker. I det siste halvåret har ordet folkemord blant annet blitt brukt om Rohingya-folkets situasjon i Burma/Myanmar i politiske demonstrasjoner holdt utenfor Stortinget, og i VG bruker de begreper som *etnisk rensing* og folkemord om hverandre.¹⁸ De fleste av oss ser kanskje for oss bilder av massegraver, massehenrettelser og massedrap når vi tenker på ordet folkemord. Vi tenker gjerne at folkemord er mer enn bare drap, det er noe større ved det, noe mer organisert, og det involverer store mengder mennesker. Det mange dog ikke er klar over, er at begrepet folkemord er et juridisk fagord med en veldig spesifikk betydning og avgrenset definisjon, og har på denne måten en begrenset bruk.

Ordet folkemord (genocide) oppsto for første gang i 1944 etter avdekningen av nazistenes systematiske utrydning av jøder i det vi kjenner som Holocaust. Ordet ble konstruert av den polsk-jødiske juristen Raphael Lemkin, som selv hadde flyktet fra Holocaust til USA. Lemkin konstruerte ordet *genocide* ved å kombinere det greske ordet *genos*, (klan, stamme, rase) og det latinske suffikset *cide* (drap, mord).¹⁹ I tiden opp mot Nuremberg-rettsakene presset Lemkin på for at FN skulle lage en resolusjon om folkemord, og gjøre det til en internasjonal forbrytelse. Resultatet av arbeidet i FN ble det vi i dag kjenner som *The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (UNCG)*, også kjent som *folkemordskonvensjonen* på norsk. Den 9. desember 1948 presenterte UNCG denne definisjonen av folkemord:

«In the present Convention, genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such: (a) Killing members of the group; (b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group; (c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part; (d) Imposing measures intended to prevent births within the group;»

¹⁸ <https://www.vg.no/nyheter/utenriks/myanmar/rapporter-styrket-bevis-for-folkemord-paa-rohingyaene/a/24188656/> (06.03.18)

¹⁹ Totten & Bartrop (red.): s. 3.

(e) Forcibly transferring children of the group to another group.»²⁰

Denne definisjonen er den mest anerkjente og internasjonalt godtatte definisjonen av folkemord på verdensbasis, og kan derfor sies å ha blitt stående som selve definisjonen på begrepet. Hovedgrunnen til dette er dens brede anerkjennelse internasjonalt av 149 stater, hvorav 148 har ratifisert resolusjonen. UNCGs definisjon er interessant på mange måter, blant annet kan det komme som en overraskelse for mange at *drap* eller *mord* faktisk ikke trenger å være en faktor i et folkemord.

Et folkemord finner sted ifølge UNCG når man har den *hensikt* å ødelegge (tilintetgjøre), helt eller delvis, en nasjonal, etnisk, rasemessig eller religiøs (folke)gruppe, og konvensjonen lister opp eksempler på hvordan dette gjøres. Her er det viktig å påpeke at denne definisjonen er en del av et juridisk dokument, og skal følgelig leses deretter. Når man leser juridiske dokument er det særdeles viktig å legge merke til hvilke ord som er brukt, da disse ordene er nøye valgt og satt sammen med stor nøyaktighet. Det første ordet det er viktig å ta tak i her er *intent* (hensikt, intensjon). Hvorfor har de valgt ordet *intent* fremfor for eksempel *motive* (motiv)? Dette ene ordvalget har alene stått for en lang rekke juridiske debatter i forbindelse med hvordan man kan gi en domsavsigelse.²¹ I korthet er ordet *intent* valgt fordi man mener at det er mulig å delta i folkemord uten at folkemord i seg selv er motivet; motivet kan være så enkelt som for eksempel materielle vinninger, men man deltar med den *hensikt* å begå folkemord. Kiernan forklarer dette på en god måte:

«The more colloquial understanding, that the crime requires a genocidal motive from the start, has no legal basis. Proof of a genocidal motive certainly establishes genocidal intent, but it is not the only possible method of doing so. The International Law Commission defines the acts prohibited by the 1948 convention as “intentional or volitional acts which an individual could not usually commit without knowing that certain consequences would result.” Genocide is not necessarily their motive; it could instead be a consciously accepted consequence of such acts perpetrated in the service of a variety of motives or goals.»²² [Min understreking]

²⁰ <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2078/volume-78-I-1021-English.pdf> (06.03.18) Se side 3 i dokumentet (markert med sidetall 280)

Se også Totten & Bartrop (red.): s. 30-33.

²¹ Se blant annet Bergsmo: s. 22-30; og Kiernan (2007): s. 17-20.

²² Kiernan (2007): s. 18.

Hvorfor er denne forskjellen i bruk av ord så viktig? Forskjellen er viktig fordi den gjør at alle som deltar i folkemord, uavhengig av deres motiver, kan stilles ansvarlig for handlinger de har utført som har bidratt til folkemord.

En annen ting det er viktig å legge merke til er hvilke typer grupper som er beskyttet av UNCGs definisjon, eller kanskje man heller burde si hvilke grupper som *ikke* er beskyttet. UNCG lister opp fire typer grupper som er beskyttet av definisjonen, disse er *nasjonale, etniske, rasemessige og religiøse* grupper. Dette utvalget snevrer inn definisjonen av folkemord ganske kraftig. Vi ser blant annet at politiske grupper ikke er beskyttet, og en utryddelse av for eksempel liberalister eller demokrater er derfor ikke å regne som folkemord. Det samme gjelder nazistenes forfølgelse av kommunister, og også deres forfølgelse av homofile, da seksuelle grupper heller ikke faller innenfor definisjonen. Denne begrensningen har ført til en debatt om hvorvidt UNCGs definisjon er tilstrekkelig, og flere folkemordeksperter innenfor ulike fagtradisjoner har ytret sin bekymring om at definisjonen er for snever og at den bør inkludere politiske og sosiale grupper.²³ Definisjonens begrensninger har også ført til at flere folkemordeksperter har laget sine egne definisjoner som de har forsøkt å få aksept for, men de har ikke lyktes på grunn av uenigheter dem imellom samt lite vilje fra det internasjonale statsamfunnet til å akseptere andre definisjoner.²⁴ Begrensningen har også ført til en oppblomstring av nye ord, slik som *politicide, autogenocide og gendercide*, som har som mål å fange opp de gruppene som UNCGs definisjon utelater. Det er dog en grunn til at visse grupper har blitt ekskludert fra UNCGs definisjon, og det er grunnet politisk press. Faktisk var en tidligere resolusjon av 1946 langt mer inkluderende, da den tydelig vernet alle typer folkegrupper:

«Genocide is a denial of the right of existence of entire human groups, as homicide is the denial of the right to life of individual human beings [...] The General Assembly therefore, affirms that genocide is a crime under international law which the civilized world condemns, [...] and whether the crimes is committed on racial, political or any other grounds – are punishable.»²⁵

Grunnen til at denne definisjonen ble endret to år etterpå var på grunn av protester fra blant andre Sovjetunionen, som mente at inkluderingen av politiske grupper «ikke var i samsvar

²³ Totten & Bartrop (red.): s. 5.

²⁴ Se Totten & Bartrop (red.): kap 2, s. 34-56 for eksempler på alternative definisjoner.

²⁵ Totten & Bartrop (red.): s. 4.

med ordets vitenskapelige definisjon», og ville derfor forvrengte begrepet og ødelegge konvensjonens effektivitet.²⁶ Deres egentlige motiv for å protestere mot inkluderingen av politiske grupper er i ettertid åpenbar med tanke på de politiske forfølgelsene som fant sted i Sovjetunionen. Det er altså på grunn av politisk press og kompromisser at UNCGs definisjon har en såpass sterk begrensning i inkluderingen av folkegrupper.

Menneskets evne til hensynsløs brutalitet

Det er mange spørsmål som oppstår i forbindelse med folkemord, men en type spørsmål som til stadighet kommer tilbake og som gjerne fremstår som uforståelig er spørsmål som: «hvordan kan mennesker begå slike handlinger?», og «hvordan kan noen være så ondskapsfulle?». Dette er spørsmål som gjerne stilles i forbindelse med avdekkingen av de mest brutale handlingene som har funnet sted; handlinger som fremstår som «umenneskelige». Hvordan kan noen være i stand til å sende hundretusenvise av mennesker til gasskammeret? Hvordan kan noen være i stand til å hensynsløst drepe kvinner og barn på de mest makabre måter? Hvordan kan et menneske være i stand til å plukke opp et barn etter bena, og slenge det med hodet først inn i en trestamme gjentatte ganger, slik som medlemmer av Khmers Rouges gjorde i Kambodsja? Det er vanskelig å kunne forestille seg hva som foregår kognitivt hos de som begår slike handlinger. Men er det slik at det kun er «gale» eller «psykopatiske» mennesker som er i stand til å utføre den typen brutale handlinger, eller er det mulig for helt vanlige mennesker å bli drevet til å delta i brutaliteten? Dette er viktige spørsmål, spesielt med tanke på at vi vet at den absolutte majoritet av de som har deltatt i folkemord er helt vanlige mennesker som levde ordinære liv før de bestemte seg for å delta i utryddelse av sine medmennesker. I denne delen skal jeg presentere noen teorier som forsøker å svare på disse spørsmålene.

Det finnes mange teorier og studier som prøver å svare på spørsmålene ovenfor, og å gi en forklaring på hvordan mennesker kan begå grusomme handlinger. En av de som forsker på nettopp dette er den amerikanske psykologen Philip Zimbardo, best kjent for sitt fengselseksperiment fra 70-tallet – *The Stanford Prison Experiment*. Zimbardo mener at det ligger i menneskets natur å kunne være i stand til begå grusomme handlinger, en teori han kaller *The Lucifer Effect*, som også er tittelen på en av hans bøker som har som mål å forklare

²⁶ Totten & Bartrop (red.): s. 4.

nettopp hvordan «gode mennesker blir onde».²⁷ I denne boken går Zimbardo i detalj på sin egen forskning samtidig som han viser til andres forskning innenfor emnet.

Den viktigste forskningen til Zimbardo baserer seg på resultatene fra *The Stanford Prison Experiment*. Dette var et eksperiment som ble utført ved Stanford University i 1971.

Formålet med eksperimentet var å demonstrere hvilken effekt miljø og sosiale roller har på individet, men forsøket utartet seg raskt til å bli et av de mest klassiske eksemplene på hvordan mennesker kan handle i strid med sine egne verdier og moralske overbevisninger under de rette forholdene. Eksperimentet skulle simulere en fengselsinstitusjon, hvor deltagerne tilfeldig ble tildelt roller som enten innsatt eller fangevokter. Alle deltagerne i eksperimentet var ordinære unge menn som hadde gått igjennom psykologiske og medisinske tester på forhånd for å bekrefte at de ikke hadde noen problemer som kunne ødelegge eksperimentets datagrunnlag. Det simulerte fengselet, dets rutiner og dets regler var satt opp for å skape en så nøyaktig simulering som mulig.

Måten eksperimentet utartet seg på er utrolig interessant. Allerede de første dagene under eksperimentet får vaktene og de innsatte et «oss vs. dem» -forhold, og man ser en gradvis eskalasjon av ulydighet fra fangenes side og bruk av psykisk og fysisk vold fra vaktenes side. Det er spesielt vaktenes transformasjon som er av interesse, da deres oppførsel tydelig ble endret i kraft av den rollen og den situasjonen de befant seg i. Vaktene viste en oppførsel med en eskalerende bruk av rå makt og vold mot de innsatte, og en transformasjon som følge av rollen de hadde blitt tildelt som fangevoktere.²⁸ Dette kommer klart frem av deltagerens egne logger:

«I was actually beginning to feel like a guard and had really thought I was incapable of this kind of behavior. I was [dismayed] to find out that I could [...] act in a manner so absolutely unaccustomed to anything I would really dream of doing. And while I was doing it I didn't feel any regret, I didn't feel any guilt.»²⁹

Voldsbruken til vaktene kom parallelt med en dehumanisering av fangene, som også tydeliggjøres av vaktens logger:

²⁷ Philip Zimbardo: *The Lucifer Effect – How good people turn evil*. 2007.

²⁸ Zimbardo: s. 190-194.

²⁹ Zimbardo: s. 158.

*«There were a few times when I had forgotten the prisoners were people [...] I simply thought of them as “prisoners” [...]».*³⁰

Vaktenes makt demonstrasjon og dehumanisering ovenfor fangene understrekes også ved at det bare etter fem dager inn i eksperimentet ble tatt i bruk seksuell trakassering som en form for vold.³¹ Vaktenes transformasjon er dog ikke den eneste interessante transformasjonen under eksperimentet; Zimbardo innrømmer at han selv ble sterkt påvirket av sin egen rolle som «fengselsdirektør» i eksperimentet, og både han og hans medhjelpere ble besatt av sine roller som fengselets administrasjon.³² Eksperimentet ble avsluttet etter bare seks dager på grunn av de ekstreme forholdene som oppsto i det simulerte fengselet. Den planlagte varigheten var 2 uker.

Hva er det vi kan lære av eksperimentet? Det viktigste fenomenet som ble observert under eksperimentet var transformasjonen av de som hadde fått rollen som fangevokter. Ikke alle vaktene deltok i volden i samme grad, og enkelte vakter fremsto som klart mer sadistiske enn andre, men det var ingen av dem som sto opp mot det som foregikk og sa at det som foregikk var galt. Konformitet var altså en viktig faktor. Zimbardo sier dette om eksperimentet:

*«The Stanford Prison Experiment began as a simple demonstration of the effects that a composite of situational variables has on the behavior of individuals roleplaying prisoners and guards in a simulated prison environment. [...] However, over time, this experiment has emerged as a powerful illustration of the potentially toxic impact of bad systems and bad situations in making good people behave in pathological ways that are alien to their nature. [This study] vividly reveals the extent to which ordinary, normal, healthy young men succumbed to, or were seduced by, the social forces inherent in that behavioral context – as were I and many of the other adults and professionals who came within its encompassing boundaries. The line between Good and Evil, once thought to be impermeable, proved instead to be quite permeable.»*³³

Zimbardo konkluderer altså med at det var situasjonen og miljøet forsøkspersonene befant seg i som var den avgjørende faktoren for deres unormalt brutale oppførsel. Zimbardo

³⁰ Zimbardo: s. 157, se også s. 86 for dehumanisering.

³¹ Zimbardo: s. 172.

³² Zimbardo: s. 78, 98-99, 107, 169-176, 173, 179-180, 218.

³³ Zimbardo: s. 195.

mener at det var ingenting i de psykologiske analysene som forsøkspersonene gikk igjennom på forhånd av eksperimentet som skulle tilsi at de var unormalt voldelige, men at de var, som han sier, normale, sunne unge menn. Zimbardo bruker en lignelse med det engelske begrepet «bad apples» om forsøkspersonene for å understreke den situasjonelle effekten: *«They were not the proverbial “bad apples” – rather, it was the “bad barrel” of the Stanford prison that was implicated in the transformations that had been demonstrated so vividly.»*³⁴

Zimbardos forskning er særdeles relevant innenfor folkemordforskningen for å hjelpe oss å forstå hvilke faktorer som spiller inn når vanlige mennesker deltar i folkemord, og spesielt hjelper det oss å forstå hvordan den tilsynelatende uforståelige brutaliteten gjøres mulig;

*«Good people can be induced, seduced, and initiated into behaving in evil ways. They can also be led to act in irrational, stupid, self-destructive, antisocial, and mindless ways when they are immersed in “total situations” that impact human nature in ways that challenge our sense of the stability and consistency of individual personality, of character, and of morality. [...] The primary simple lesson the Stanford Prison Experiment teaches is that situations matter. Social situations can have more profound effects on the behavior and mental functioning of individuals, groups and national leaders than we might believe possible. Some situations can exert such powerful influence over us that we can be led to behave in ways we would not, could not, predict was possible in advance.»*³⁵ [Min understreking; originalen er i kursiv.]

Vi har altså etablert at miljø og situasjoner kan spille en vesentlig rolle for å få mennesker til å handle på måter de ellers ikke ville gjort, og som er i direkte kontrast til deres moralske overbevisninger. Men vi kan fremdeles gå dypere, og undersøke hvilke faktorer og fenomener som gjør at en situasjon eller et miljø kan ha en så stor påvirkningskraft på individet. Jeg skal ikke gå i detalj på dette, men jeg vil uansett nevne noen faktorer som kan være relevante. En viktig faktor er *roller*, som vist i Zimbardos eksperiment. Å bli tildelt en rolle, om det så er fangevokter i et eksperiment eller SS-soldat i en konsentrasjonsleir, kan bidra til å skape en distansering mellom en selv som individ og de handlinger man utfører i kraft av sin rolle.³⁶ Her kommer også faktoren med «ordrer» inn; får man tildelt en rolle får

³⁴ Zimbardo: s. 181.

³⁵ Zimbardo: s.211-212.

³⁶ Zimbardo: s. 218.

man også som regel et sett med regler og ordrer som skal følges, som igjen kan brukes til å distansere seg selv fra ens egne handlinger – «Jeg fulgte bare ordrer». En annen viktig faktor er *anonymitet* og *deindividuasjon*, ved blant annet bruk av uniformer, masker eller kostymer. Ved å gjemme sin identitet, ved å være anonym, blir man i stand til å distansere seg fra sin egen individualitet og dermed begå handlinger man ellers ikke ville gjort.³⁷ Andre faktorer som kan være relevante er *kognitiv dissonans*, ved at man forsøker å rasjonalisere de handlinger som strider med ens moralske overbevisninger,³⁸ *gruppepress* og *søken etter sosial aksept*,³⁹ og *dehumanisering* av sine ofre.⁴⁰ Dehumanisering og kognitiv dissonans har en sammenheng: Ens moralske kompass sier at det er feil å drepe eller bruke vold mot mennesker, og man løser problemet ved å se på ens ofre som «mindre menneskelig» eller ikke som menneske i det hele tatt.

Det finnes flere andre eksperimenter og forskning som bekrefter teorien om at ordinære mennesker kan handle imot sine egne overbevisninger. Sosialpsykologen Solomon Asch utførte i 1955 et forsøk om konformitet. Forsøket gikk ut på at en deltager ble presentert med flere linjer på et ark, og skulle velge hvilken linje som var lengst. Forsøket viste at i 70% av tilfellene ville individet gi avkall på sin egen overbevisning for å være i samsvar med resten av gruppen.⁴¹ Et annet kjent eksperiment er Stanley Milgrams lydighetseksperiment. Dette gikk ut på at forsøkspersonene skulle gi et elektrisk støt til en «elev» om vedkommende gjorde en feil. «Eleven» var en skuespiller, og støtet var som sådan ikke ekte. Milgram ville teste hvor langt forsøkspersonene var villige til å gi kraftige støt til «eleven» under oppfordring fra forskeren. Resultatet viste at hele 65% av deltagerne ville gi dødelige doser med støt til tross for at «eleven» ga uttrykk for ekstreme smerter og hjertesvikt. Altså var 65% av deltagerne villige til å påføre et annet menneske ekstrem smerte, til og med død, under oppfordring fra en autoritetsfigur.⁴² Vi har også andre eksempler, blant annet det kjente eksperimentet *The Wave*,⁴³ og Hannah Arendts *The Banality of Evil*,⁴⁴ som viser hvordan vanlige mennesker kan bevege seg ut i det ekstreme. Forskingen til

³⁷ Zimbardo: s. 219.

³⁸ Zimbardo: s. 219-218.

³⁹ Zimbardo: s. 221.

⁴⁰ Zimbardo: s. 222-224.

⁴¹ Zimbardo: s. 263-266.

⁴² Zimbardo: s. 266-272. Om Milgram se også: Vetlesen: s. 59-61.

⁴³ Zimbardo: s. 281-283.

⁴⁴ Zimbardo: s. 288-289.

sosialpsykologen Harald Welzer og historikeren Sönke Neitzel viser også hvordan situasjon, miljø og gruppetilhørighet var viktige faktorer for tyske soldaters evne til å begå krigsforbrytelser under andre verdenskrig.⁴⁵

Det denne forskningen har til felles er at den viser oss hvordan vanlige mennesker er i stand til å gi etter for ytre press, og i de rette situasjonene gi avkall på sine moralske overbevisninger og begå handlinger som man ellers ikke ville gjort. Denne forskningen er viktig i forbindelse med folkemord da den tydelig viser at ideologi, hat eller (mangel på) moral ikke trenger å være faktorer for hvorfor vanlige mennesker kan delta i folkemord og begå grusomme handlinger. Når det er sagt så utelukker denne forskningen på ingen måte ideologi og hat som viktige faktorer i folkemord, men den forklarer det store omfanget og spredningen som man ofte kan observere under folkemord. En annen viktig ting vi kan lære av denne forskningen er at grusomme handlinger ikke er forbeholdt «onde» eller «slemme» mennesker; vi er alle, nettopp i kraft av å være mennesker, i stand til å bli påvirket, under de rette omstendighetene, til å begå handlinger som strider med våre moralske overbevisninger. Ved å anerkjenne og reflektere over dette kan vi lære oss å overkomme slike påvirkninger, og lære oss å motstå negativt ytre press.

Det er også viktig å understreke at selv om denne forskningen kan forklare hvordan mennesker blir påvirket til å begå grusomme handlinger, så *unnskylder den på ingen måte handlingene som er begått*. Zimbardo understreker også dette:

«Any deed that any human being has ever committed, however horrible, is possible for any of us – under the right or wrong situational circumstances. That knowledge does not excuse evil; rather, it democratizes it, sharing its blame among ordinary actors rather than declaring it the province only of deviants and despots – of Them but not Us. »⁴⁶

⁴⁵ Vetlesen: s. 65-66.

⁴⁶ Zimbardo: s. 211.

Folkemord, vitneberetninger og sensasjonalisme

Folkemord er på mange måter et veldig sensitivt tema, og spesielt når man diskuterer folkemord som er såpass nært i tid at store deler av nåværende befolkninger gjennomgikk eller opplevde folkemordet på nært hold. Den voldsomme brutaliteten og makabre fortellinger fra overlevende vekker ofte stor nysgjerrighet blant folk, og det er ikke uvanlig at populærvitenskapen beretter om folkemord ved bruk av sensasjonalistiske overskrifter. Når man skriver om folkemord er det veldig viktig å være bevisst denne sensasjonalismen, og samtidig være obs på at det kan være vanskelig å skille mellom redelige gjennomganger av faktiske hendelser og sensasjonalisme.

I min forskning har jeg valgt å benytte meg av vitneberetninger i en relativt stor grad, og jeg har også valgt å ikke legge skjul på folkemordenes brutalitet og grusomhet. I mine redegjørelser av folkemordene i Kambodsja og Rwanda kommer jeg til å bruke vitneberetninger nettopp for å understreke brutaliteten og grusomhetene. Som leseren vil legge merke til, så åpner jeg gjennomgangen av de respektive folkemordene med et sitat fra personer som har opplevd og overlevd folkemordet, og som forteller hva de har sett. Dette er et bevisst valg jeg har gjort, og kan av enkelte oppfattes som sensasjonalistisk. Min tanke bak dette valget av bruk av vitneberetninger er å gjøre leseren bevisst på en viktig del av folkemordenes realitet. Det er et kjent ordtak som sier: «et enkelt dødsfall er en tragedie; en million dødsfall er statistikk». Dette ordtaket peker på en holdning rundt folkemord som jeg vil prøve å bekjempe, nettopp ved å vise at folkemord handler om mennesker – individer. Jeg vil argumentere for at det er viktig at vi lærer oss å omfavne den brutale realiteten, både på grunnlag av respekt for hva ofrene har vært igjennom, og for å ikke glemme at dette er snakk om faktiske (med)menneskers skjebner.

Jeg er klar over at dette kan oppfattes som kontroversielt av enkelte. Min oppfatning er forøvrig at det er på grensen til uetisk å redusere mennesker til tallmateriale uten å anerkjenne de prøvelser de har vært igjennom – en anerkjennelse som er spesielt viktig for å kunne legge til rette for at overlevende blir møtt med forståelse og empati i ettertid.

Folkemordet i Rwanda

«One person they found who had not been killed was a woman who was pregnant, and they grabbed her and began to terrorize her. They began to ask her for money, but she didn't have enough (to satisfy them) and they pulled her clothes off and said they wanted to see how Tutsi children looked when they are still in the mother. They took the mother and cut her (sliced her open). She fell down and the baby fell outside of her. That mother screamed until she died.»⁴⁷

- Emmanuel Muhinda

⁴⁷ Totten & Ubaldo: s. 119.

NB! i sitater tatt fra andres intervjuer vil parentes () være bemerkninger og redigering gjort av intervjuer, mens mine bemerkninger og redigeringer vil være satt i boksparentes [].

Rwanda – The land of a thousand hills

Rwanda er geografisk sett et av de minste landene i Afrika, med et areal på 26.340 km². Rwanda ligger i området rundt *Maziwa Makuu*, bedre kjent som *The African Great Lakes*, i hjertet av Sentral- og Øst-Afrika. Landet grenser til Uganda i nord, Tanzania i øst, Burundi i sør og Den Demokratiske Republikken Kongo (Zaire i 1994) i vest (se appendiks for kart). Hovedstaden i Rwanda er Kigali, og ligger ca. i midten av landet. Til tross for å være et lite land har Rwanda en stor befolkning på 12,3 mill.⁴⁸ I 1989 var befolkningen estimert til å være på 7,1 mill.⁴⁹ Befolkningstettheten er altså veldig høy i Rwanda. Ifølge verdensbanken hadde Rwanda en befolkningstetthet på 483 personer per km² i 2016; til sammenligning hadde Norge 14 personer per km² samme år.⁵⁰ I 1989 var den reelle befolkningstettheten i Rwanda på 380 personer per km².⁵¹ Rwanda er velsignet med jord som er velegnet for agrikultur, og jordbruket har stått for majoriteten av sysselsettingen i landet (90%⁵²) både historisk sett og i dag. Den vanligste formen for jordbruk er selvbergingsjordbruk, men Rwanda eksporterer blant annet både kaffe og te. Rwanda har fått kallenavnet *The land of a thousand hills* (landet av tusen bakketopper) på grunn av sitt karakteristiske landskap bestående av bakketopper på ca. samme høyde som strekker seg så langt øyet kan se.⁵³

Rwandas befolkning er kulturelt sett relativt homogen, da de i all hovedsak er forent under samme språk (Kinyarwanda), religion, og kultur for øvrig. Til tross for den kulturelle homogeniteten kan befolkningen deles inn i tre grupper basert på etnisitet. Disse er Hutu, Tutsi og Twa. Majoriteten av Rwandas befolkning har alltid vært Hutu. Før folkemordet i 1994 besto Tutsiene av ca. 14% av befolkningen.⁵⁴ Twa-folket, som er et pygme-folk, har aldri stått for mer enn ca. 1% av befolkningen. I tillegg til det etniske skillet mellom hutuene og tutsiene finnes det også et skille i livsnæringen blant de to gruppene, da hutuene tradisjonelt sett har vært jordbrukere mens tutsiene tradisjonelt sett har drevet med kvegdrift.

⁴⁸ <https://snl.no/Rwanda> (14.03.18).

⁴⁹ Prunier: s. 4.

⁵⁰ <https://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.DNST> (14.03.18).

⁵¹ Prunier: s. 4.

⁵² <https://snl.no/Rwanda> (14.03.18).

⁵³ Prunier: s. 2-3.

⁵⁴ Prunier: s. 264; Gourevitch: s. 29; Straus: s. 19.

Rwanda – Historien til et folkemord

Rwandas historie gjennom det 20. århundre er som vi skal se en historie preget av etnisk konflikt og gjentatte tilfeller av rasemotivert vold med opptil flere massakrer og store flyktningestrømmer som følge. Før europeerne koloniserte og bosatte seg i landet, var Rwanda et kongedømme. Kongen, kalt *mwami*, ble sett på som gudommelig og fungerte som en eneveldig konge. Kongen og hans aristokrati bestod hovedsakelig av tutsier, og kombinert med at tutsiene drev med kvegdrift, som var mer lønnsomt enn jordbruk, kan man hevde at tutsiene var en slags «overklasse» i førkoloniale Rwanda. Man skal dog være forsiktig med å legge for stor vekt på etnisitet i det førkoloniale samfunnet; Scott Straus mener at kategoriene hutu og tutsi var mer flytende enn det vi tidligere har trodd, blant annet ved at en hutu kunne få status som tutsi om vedkommende anskaffet seg en stor flokk kveg.⁵⁵ Europeerne begynte å utforske Rwanda på slutten av 1800-tallet, og i 1890 ble Rwanda og Burundi gitt til Tyskland etter en avtale inngått i Brussel.⁵⁶ Tyskerne hadde få representanter bosatt i Rwanda, og deres styre over landet var temmelig indirekte. Tyskernes indirekte styre baserte seg på å styrke makten til den rwandiske kongen og hans statsapparat; historikeren Gérard Prunier går til og med så langt som å si at tyskerne ble manipulert av kongemakten.⁵⁷ I 1916 ble Rwanda okkupert av Belgia som en følge av første verdenskrig, og i 1919 ble de offisielt tildelt landet av Folkeforbundet. Det var likevel ikke før enn i 1926 at belgierne virkelig begynte en aktiv kolonisering av landet.⁵⁸

Europeerne som kom til Rwanda var veldig fascinert over de ulike «rasene» som fantes i Rwanda, og i tråd med samtidens rasebesettelse og eugenikk kom de opp med teorier om opphav og ferdigheter til tutsiene, hutuene og twa-folket. Rent genetisk sett så er det ingen tvil om at det er forskjeller mellom hutuer og tutsier som visstnok gjør det mulig å skille mellom de to gruppene ved å se på utseendemessige karakteristikk.⁵⁹ Tutsiene sies å være lysere i huden, høyere, slankere og har mer kaukasoide ansiktstrekk enn hutuene. Denne forskjellen, samt at europeerne la merke til at kongen og aristokratiet var ledet av tutsiene, førte til opphavet av teorier om at tutsiene var en overlegen rase i forhold til de negroide

⁵⁵ Straus: s. 20.

⁵⁶ <https://snl.no/Rwanda#-Historie> (15.03.18)

⁵⁷ Prunier: s. 24-25.

⁵⁸ Prunier: s. 26.

⁵⁹ Genetisk kartlegging viser at tutsier har et større innslag fra nilosahariske folk (14,9%) enn hutuer (4,3%). Se: https://snl.no/Rwanda#-Folk_og_samfunn (15.03.18)

hutuene. Disse teoriene spekulerte i at opphavet til tutsiene måtte stamme fra ikke-negroide hamittiske folkeslag som bosatte seg i området og etablerte herredømme over hutuene. En av de mest kjente av disse teoriene er John Hamming Spekes «*theory of conquest of inferior by superior races*». ⁶⁰ Disse raseteoriene ble brukt av koloniherrere i Rwanda til å rettferdiggjøre en forskjellsbehandling mellom de etniske gruppene. I 1930 skrev *monseigneur* Classe, en biskop som hadde bodd mange år i Rwanda, en anbefaling til det belgiske koloniherrredømmet hvor han eksplisitt ba dem om å jobbe sammen med tutsiene da de var mer intelligente og best egnet til å forstå fremskritt. ⁶¹ Denne favoriseringen førte til at tutsiene dominerte lokale lederstillinger og fikk også en fordelaktig tilgang til utdanning sammenlignet med hutuene. ⁶² I 1931 ble det innført identitetskort for befolkningen, som spesifiserte om man var hutu, tutsi eller twa. ⁶³ Identitetskortene førte følgelig til en mer systematisert diskriminering.

Etter andre verdenskrig startet en ny utvikling i Rwanda. Kirken begynte å få mer sympati med hutuene som hadde blitt behandlet som mindreverdige. Samtidig begynte tutsi-aristokratiet å få tanker om selvstendighet fra belgierne, noe som igjen førte til enda mer sympati til hutuene fra det belgiske kolonistyreets side. I 1957 publiserte en gruppe på 9 intellektuelle hutuer et dokument kalt *Notes on the social aspect of the racial native problem in Rwanda*, bedre kjent som *The Hutu Manifesto*, eller hutu-manifestet på norsk. I dette dokumentet tok de opp problemet med den negative diskrimineringen av hutuene. I senere tid har det blitt understreket hvordan forfatterne av hutu-manifestet ikke problematiserer den politiske betydningen rasetilhørighet har fått, men faktisk omfavner den og vil videreføre rasismen europeerne introduserte med den forskjellen at det skal være til fordel for hutuene. ⁶⁴ Hutu-manifestet skapte stor debatt i Rwanda, og ble fulgt av en oppblomstring av ulike politiske partier. Et av disse partiene var et konservativt tutsi-dominert monarkistisk parti, UNAR, ⁶⁵ som ville gjøre Rwanda selvstendig fra Belgia så fort som mulig. Dette partiet fikk uventet støtte fra kommunistiske land, utvilsomt med

⁶⁰ For europeernes raseteorier om tutsiene se Prunier: s. 5-11; Straus: s. 19-21; Gourevitch: s. 55-56.

⁶¹ Prunier: s. 26.

⁶² Prunier: s. 27, 33.

⁶³ Hatzfeld (2006): s. ix; Straus: s. 21.

⁶⁴ Prunier: s. 45-46; Gourevitch: s. 58-59.

⁶⁵ Union Nationale Rwandaise

bakgrunn i den kalde krigen, noe som førte til en enda større misnøye fra det belgiske koloniveldets side.

1. november 1959 ble en sentral figur fra et av hutu-partiene, MDR-PARMEHUTU,⁶⁶ angrepet og slått ned av en liten gruppe unge medlemmer av UNAR. Etter angrepet ble det spredt et falskt rykte om at hutu-lederen hadde blitt drept. Dette ryktet skapte en voldsom uro blant hutuene som startet en hevnaksjon mot tutsi-befolkningen; de satt fyr på hjem og det var sporadiske drap. De belgiske kolonimyndighetene gjorde ingenting for å stoppe volden mot tutsiene.⁶⁷ Kaoset varte i nesten to uker, og kostet rundt 300 mennesker livet.⁶⁸ Ansvar for lov og orden i Rwanda på dette tidspunktet var hos den belgiske obersten Guy Logiest, som ikke la skjul på sin partiskhet til fordel for hutuene; Logiest så på seg selv som en frigjører av de undertrykte hutuene med oppgave å «gi de verdigheten tilbake».⁶⁹ Dette opprøret er det første eksempelet noensinne på rasemotivert vold mellom hutuer og tutsier i Rwanda,⁷⁰ noe som forteller oss at raseideologi, idéer som plasserer personer i samme kategori basert på rasetilhørighet, ikke var vanlig i førkoloniale Rwanda.

Med bakgrunn i kaoset i november 1959 ble det bestemt av kolonistyret at de skulle bevege Rwanda mot selvstendighet. I januar 1960 erklærte Logiest at de ikke kunne være nøytrale og passive under det han så på som en revolusjon.⁷¹ De belgiske kolonimyndighetene begynte å avsette tutsier som hadde lokale lederstillinger (høvdinge) og erstattet dem med hutuer. Disse nye høvdingene startet raskt opp med en organisert forfølgelse av lokale tutsier; det var vold og nedbrenningen av hjem startet opp igjen. Denne forfølgelsen førte til en massiv bølge av tutsi-flyktninger til Belgisk Kongo, Burundi, Tanganyika og Uganda. Innen 1963 var flyktningene telt til 130.000, av en populasjon på 2,7 mill.⁷²

Som vi ser snudde kolonimyndighetene totalt i sin favorisering av de etniske gruppene i Rwanda, og vi kan også se at politiske hensyn spilte lik så stor rolle som raseideologi i henhold til hvilken gruppe som var den utvalgte favoritten. Da europeerne først koloniserte Rwanda, var det lettere å spille på lag med tutsiene da den allerede eksisterende makteliten

⁶⁶ Mouvement Démocratique Rwandais/Parti du Mouvement et de l'Emancipation Hutu

⁶⁷ Gourevitch: s. 59-60; Prunier: s. 49.

⁶⁸ Prunier: s. 49.

⁶⁹ Prunier: s. 49; Gourevitch: s. 59-61.

⁷⁰ Gourevitch: s. 59.

⁷¹ Ifølge Gourevitch var Logiest hjernen bak hutu-revolusjonen og et coup d'état. Se Gourevitch: s. 60.

⁷² Prunier: s. 51.

stort sett var tutsi. Når tutsiene senere derimot begynte å få idéer om selvstendighet fra belgierne, gikk de fra å være nyttige til å representere en trussel mot kolonimakten. Løsningen ble da å bytte side og spille på lag med hutuene, som kunne bli manipulert til å gå i den retningen som var best egnet for Belgia. Det vi ser fra kolonimyndighetenes side, var altså et klassisk eksempel på *splitt og hersk*. De splittet befolkningen og fikk dem til å kjempe mot hverandre, samtidig som de tok parti med den siden som best kunne brukes til å utføre myndighetenes vilje.

I juni og juli 1960 ble det avholdt kommunale valg i Rwanda. Den lokale maktstrukturen i landet ble reformert til et system med kommuner og borgemestere, 229 i antall. Av de 229 borgemestrene var kun 19 tutsi, mens 160 tilhørte hutu-partiet PARMEHUTU.⁷³ I september året etter ble det holdt et nasjonalt parlamentarisk valg. PARMEHUTU fikk 78% av stemmene og 35 av 44 seter.⁷⁴ Den sporadiske volden fortsatte, og i perioden september-oktober 1961 ble 150 tutsier drept i Butare-området, mens 3.000 hus ble brent ned og 22.000 mennesker ble flyktninger.⁷⁵ Rwanda ble formelt selvstendig 1. juli 1962. Monarkiet var avskaffet og Rwanda hadde nå blitt en republikk med en nyvalgt president ved navn Grégoire Kayibanda.

Spenningen mellom hutuene og tutsiene fortsatte i årene som kom. Det var tusenvis av tutsi-flyktninger som nå befant seg i flyktningeleirer i Rwandas naboland. Det var vanskelig for disse flyktningene å komme tilbake, da hjemmene deres enten hadde blitt ødelagt eller tatt over av hutuer. Det faktum at mange av dem også hadde blitt jaget med trusler og bruk av vold gjorde det heller ikke lett å returnere. Utover 1960-tallet ble det dannet geriljagrupper blant flyktningene, og disse gruppene angrep mål inne i Rwanda. Geriljagruppene ble kalt *inyenzi*, som er kinyarwanda for «kakkerlakk». Inyenzi var et veldig viktig ord i folkemordet i 1994, og det var altså på 1960-tallet i forbindelse med geriljagrupper at ordet først ble tatt i bruk.⁷⁶ Det var rundt 50.000 tutsi-flyktninger i Burundi, og Burundi ble derfor et viktig sete for geriljakrigrerne. I desember 1963 gjennomførte geriljakrigrerne et angrep rettet mot Bugesera-distriktet. Angrepet kom som en overraskelse på Rwandas regjeringsstyrker, noe som gjorde at tutsi-opprørerne kom nesten så langt som til Kigali. Det gjorde de endog ikke, og på grunn av deres begrensede ressurser ble de kraftig

⁷³ Prunier: s. 52.

⁷⁴ Prunier: s. 53.

⁷⁵ Prunier: s. 53.

⁷⁶ Prunier: s. 54; Gourevitch: s. 64.

slått tilbake av regjeringsstyrkene. Som en hevnaksjon for angrepet ble det startet en massiv forfølgelse av tutsi-sivilbefolkningen som var igjen i Rwanda. Mellom desember 1963 og januar 1964 er det estimert at rundt 10.000⁷⁷ tutsier ble massakrert, og alle tutsier som hadde politiske verv ble også drept.⁷⁸ Ifølge et av Gourevitchs mange intervjuobjekter, Odette Nyiramilimo, ble massakrene utført av «selvforsvarsgrupper» som var satt sammen av regjeringen under en «unntakstilstand».⁷⁹ Ved midten av 1964 hadde omtrent en kvart million tutsier flyktet fra Rwanda.⁸⁰

Den neste store bølgen av forfølgelse rettet mot tutsiene fant sted i 1972 og 1973. Denne forfølgelsen dreide seg om en såkalt «etnisk arbeidskvotering», som var en lov som fastslo at siden tutsiene kun bestod av 9 prosent⁸¹ av befolkningen, så skulle ingen skoler eller arbeidsplasser, offentlige så vel som private, ha en høyere andel tutsier blant sine ansatte eller studenter. Altså kunne skoler og arbeidsplasser ha en maksimum andel tutsier på 9% blant sine studenter og ansatte. Det ble organisert komitéer som gransket skoler, universiteter og private og offentlige forretninger for å sikre at kvoteringsloven ble overholdt, og mange tutsier mistet følgelig studieplassene og arbeidsplassene sine. Denne forfølgelsen, og spesielt dens økonomiske effekt på tutsi-befolkningen, førte til en ny bølge av flyktninger.⁸² Forfølgelsene i 1972-1973 blir gjerne sagt å være et svar på to politiske situasjoner: Det første er at president Kayibandas makt var svekket, og at en ny bølge av forfølgelse mot tutsiene skulle bidra til å forene folket i kampen mot en felles fiende. Den andre faktoren var etnisk spenning som fant sted i Burundi på samme tid; de burundiske tutsiene hadde begått en massakre av burundiske hutu med det mål å sikre sitt grep om den politiske makten.⁸³

Den 5. juli 1973 ble Kayibanda utsatt for et coup d'état av generalmajor Juvénal Habyarimana, som tok over som president. Habyarimana var hutu og videreførte lovene som diskriminerte tutsiene. Under Habyarimana ble arbeidskvoteringen stående, det var bare én

⁷⁷ Prunier hevder at antallet drepte ligger på rundt 10.000 i perioden desember 1963 til januar 1964, men Gourevitch opererer med et tall på ca. 14.000 i en kortere periode mellom 24-28 desember 1963. Sammenlign Prunier: s. 56 og Gourevitch: s. 65.

⁷⁸ Prunier: s. 56-57.

⁷⁹ Gourevitch: s. 64-65.

⁸⁰ Gourevitch: s. 65.

⁸¹ Dette var et tall satt av rwandiske myndigheter og var derfor noe lavere enn det reelle tallet.

⁸² For etnisk kvotering i arbeidslivet og forfølgelsene i 1972-1973 se Prunier: s. 60-61; Gourevitch: s. 66-67.

⁸³ Prunier: s. 60.

offiser i hæren som var tutsi, medlemmer av hæren hadde ikke lov til å gifte seg med tutsier, ingen av landets borgemestere var tutsi og av landets 70 parlamentarikere var kun 2 tutsier.⁸⁴ Rett etter at Habyarimana tok over makten forbød han politiske partier, og rundt et år etterpå laget han sitt eget parti, MRND,⁸⁵ som det var obligatorisk for alle rwandiske innbyggere å være medlem av.⁸⁶ Habyarimana var suksessfull i å gjøre Rwanda om til en ettpartistat, og presidenten og MRND hadde landets innbyggere i et fast grep hva angikk politisk og sosial kontroll. Alt dette til tross, så kaller Prunier Habyarimanas styre frem til folkemordet i 1994 «de gode årene» sammenlignet med Rwanda under ledelse av Kayibanda.⁸⁷ Prunier går faktisk så langt at han kaller Habyarimana for en «*protector of the Tutsi*», da «*no harm befell them in the twenty years of his reign*».⁸⁸ For tutsienes del er det likevel snakk om en sammenligning mellom «pest og kolera» hva angikk etnisk politikk, så selv om Habyarimanas styre var bedre og lettere enn Kayibandas, blir det på mange måter feil å kalle Habyarimanas presidentskap for «de gode årene», i alle fall for tutsienes del. Påstanden om at tutsiene ikke «kom til skade» under hans regjeringsperiode er også et merkelig utsagn av Prunier, da han selv dokumenterer hvordan Habyarimanas regjering, statsstyre og partifeller ikke intervenerte i massakrer av tutsiene, og faktisk ofte var ansvarlige for massakrene i utgangspunktet.

Hva angår antallet tutsier som var flyktninger og levde utenfor Rwanda, er det vanskelig å komme med et sikkert estimat. Spørsmålet om antallet flyktninger har alltid vært et hett politisk tema da tallet gjerne skyves i den ene eller den andre retningen for å fremme ulike politiske agendaer. Ser man stort på det, kan man med rimelig sikkerhet anslå at antallet flyktninger lå på mellom 510.000 og 775.000 i begynnelsen av 1990-tallet. Dette er et lavt og et høyt estimat. Prunier mener at hvis man tar med faktorer som fødselsrate og integrering/assimilering i landene hvor flyktingene befant seg, så kommer vi frem til et estimat på mellom 600.000 og 700.000 flyktninger.⁸⁹ Det er uansett snakk om over en halv million mennesker som levde i eksil etter å ha flyktet fra etnisk diskriminering. Flesteparten av disse flyktingene befant seg i Burundi og Uganda.

⁸⁴ Prunier: s. 75.

⁸⁵ Mouvement Révolutionnaire National pur le Développement.

⁸⁶ Prunier: s. 76.

⁸⁷ For en gjennomgang av Habyarimanas «gode år» se Prunier: s. 74-92.

⁸⁸ Prunier: s. 151.

⁸⁹ Prunier: s. 61-64.

I 1979 dannet rwandiske flyktninger i Uganda organisasjonen *Rwandese Refuge Welfare Foundation*, som skulle hjelpe ofre for politisk undertrykkelse etter Idi Amins fall.⁹⁰ Året etter skiftet organisasjonen navn til *Rwandese Alliance for National Unity (RANU)*, og med navneskiftet byttet de også fokus til å diskutere hvordan de kunne bidra til å hjelpe rwandiske flyktninger å returnere hjem. RANU måtte for øvrig raskt gå under jorden da Obote igjen kom til makten i Uganda samme år. I 1987 gikk organisasjonen gjennom en ny reform, og endret navn til *Rwandese Patrotic Front (RPF)*. RPF var på mange måter en militant politisk organisasjon, hvis mål var å hjelpe rwandiske flyktninger å returnere hjem, med militær maktbruk om nødvendig.⁹¹ Det er noen som skiller mellom den militante og den politiske delen av organisasjonen ved å referere til den politiske som RPF og den militante som RPA (Rwandese Patriotic Army), det er dog en mer utbredt praksis å bruke RPF som en samlebetegnelse på hele organisasjonen.

Året 1990 var på mange måter et vendepunkt i Rwanda. For det første ble president Habyarimana presset til å åpne opp for dannelsen av nye politiske partier. 1990 var også året RPF sendte tropper inn i Rwanda og startet en borgerkrig. 1. oktober marsjerte rundt 2.500 relativt godt væpnede soldater fra RPF over grensen til Rwanda fra Uganda. RPF hadde overraskelsesmomentet til sin fordel og presset seg inn til Gabiro, ca. 60 km inn i landet. RPF kjempet mot regjeringsstyrkene, FAR,⁹² som hadde en stående hær på 5.200 mann bevæpnet med moderne franske våpen.⁹³ RPF møtte etter hvert på flere hindre: i løpet av de første dagene ble generalmajor Rwigyema skutt og drept. I tillegg mistet RPF tilgangen til forsterkninger fra Uganda da ugandiske myndigheter satte opp veisperringer ved grensen for å forhindre troppeforflytninger.⁹⁴ Både Frankrike og Belgia involverte seg i borgerkrigen ved å sende tropper for å forsterke FAR, noe som igjen påvirket Zaïre til også å sende tropper. De franske og belgiske troppene hadde hovedsakelig et defensivt mandat, altså skulle de brukes til forsvar og ikke til direkte angrep mot RPF. De zairiske troppene var derimot med i direkte konfrontasjon med RPF. I et forsøk på å øke støtten fra Frankrike og Belgia tok rwandiske

⁹⁰ Rwandiske flyktninger hadde vært positive til Idi Amins overtakelse etter president Obote, da Obote hadde vært svært negativt innstilt til rwandiske flyktninger.

⁹¹ Om RPFs utvikling se Prunier: s. 67, 72-74.

⁹² Forces Armées Rwandaises

⁹³ Prunier: s. 94.

⁹⁴ Ugandiske myndigheter ville også forhindre rundt 3.000 rwandiske flyktninger, som ville følge etter RPF i håp om å få returnere hjem, fra å krysse grensen. Se Prunier: s. 94.

myndigheter å iscenesatte et falskt angrep i Kigali natt til 5. oktober; gjennom hele natten ble det skutt flere tusen skudd i gatene, uten et eneste offer og med minimale skader på eiendom. Europeerne gikk rett på, og Frankrike sendte ytterligere soldater.⁹⁵ Belgia trakk seg etter hvert ut av Rwanda igjen, og de zairiske troppene ble faktisk bedt om å dra av rwandiske myndigheter da de visstnok begikk plyndring og voldtekter av den rwandiske sivilbefolkningen. RPF måtte trekke seg tilbake, men krigen var likevel ikke over.

De rwandiske myndighetene brukte det falske angrepet på Kigali for alt det var verdt i sitt politiske spill. I dagene som fulgte etter skytingen ble det utført store mengder arrestasjoner av tutsier og hutuer fra opposisjonen. Borgerkrigen ble brukt som en unnskyldning til å starte en ny bølge av forfølgelser mot tutsi-befolkningen; alle tutsier ble sett på som RPF-sympatisører og dermed som fiender av (Hutu-) Rwanda. Det var vanlig å kalle tutsiene for *ibytso*, som er kinyarwanda for «medsammensvorne» eller «forræder»,⁹⁶ noe som understreker at alle tutsier var fiender i kraft av å være tutsi. Borgerkrigen utløste også en ny bølge av massakrer; en offentlig aktor ba befolkningen over radio om å spore opp *ibytso-er*, og i perioden 11-13 oktober 1990 ble 348 tutsier massakrert og over 500 hus brent til grunne i Kibilira kommune.⁹⁷ Jeg skal komme tilbake til massakrene som fant sted i årene før folkemordet i 1994, som kan kalles for preludiet til folkemordet.

Som vi har sett har rwandisk politikk vært sterkt preget av etnisk konflikt og rasisme helt siden nasjonens selvstendighet. En persons etniske tilhørighet var en av de viktigste faktorene for hvordan samfunnet så på vedkommende. Myndighetenes rasistiske ideologi gjennomsyret statsapparatet, og siden staten hadde så stor kontroll i landet ble hele Rwanda indoktrinert med rasistisk ideologi. Rwandere kan fortelle at indoktrineringen og forskjellsbehandlingen mellom hutuer og tutsier begynte allerede fra første skoledag av. En tutsi ved navn Umulisa forteller:

«Each year when I was in primary school, the teacher would have the Tutsis stand up and the Hutus stand up. [...] This was every year, at the beginning of the year.»⁹⁸

En annen tutsi, Angelique Isimbi, forteller om forskjellsbehandlingen mellom elevene:

⁹⁵ Prunier: s. 102; Gourevitch s. 82; Totten & Ubaldo: s. 7.

⁹⁶ Totten & Ubaldo: s. 128. Ordet *ibytso* ble også brukt om «moderate» hutuer, se Prunier: s. 121.

⁹⁷ Prunier: s. 109-110; Gourevitch: s. 84.

⁹⁸ Totten & Ubaldo: s. 39.

«The teacher didn't like us as [much as the Hutus]. She said, "These Tutsi are inyenzi!⁹⁹ They are not good!" [...] My sister, an older sister who was fourteen years old, had a man teacher, a Hutu, and he hit her and two other girls (solely because) they were Tutsis. [...] The teacher said [that] all Tutsi looked like the kings from the colonial period, and he added that the current government didn't like Tutsis. When he said such things he hit them. He would hit them with his hand and branches from a tree, and he also spit in their faces. He did this in front of the whole class.»¹⁰⁰

Som vi tydelig ser var altså rasismen mot tutsiene dypt inkorporert i det rwandiske samfunnet, og til og med barneskolene og barna ble dratt inn i den rasistiske ideologien. Til tross for dette klarte fremdeles flere hutuer og tutsier til en viss grad å sameksistere i de ulike landsbyene rundt omkring i Rwanda i de roligere årene. Dette er et interessant trekk ved rasismen i Rwanda, som fører til spørsmålet om hvilke faktorer som spilte inn for at bølgene av massakrer og til slutt folkemordet skulle oppstå. Dette er et spørsmål jeg skal komme tilbake til.

I januar 1991 startet nok en bølge med massakrer, delvis som følge av at RPF hadde okkupert Ruhengeri. Borgemesteren i Kinigi ledet an en massakre av Bagogwe-tutsier, og i dagene som fulgte spredte massakrene seg til Ruhengeri, Gaseke og Giciye. Etter hvert spredte massakrene seg også til Kanama, Rwerere og Gisenyi. Disse massakrene varte til og med juni. I 1992 startet massakrene opp igjen etter en såkalt «oppdagelse» av et flygeblad som oppfordret tutsier til å drepe hutuer. Flygebladet var åpenbart en fabrikkering, men det hindret ikke ca. 300 tutsier fra å bli massakrert i perioden 4-9 mars.¹⁰¹ Disse massakrene sies gjerne å være preludiet til folkemordet som skulle komme i 1994, spesielt siden det er fellestrekk mellom hvordan disse massakrene og folkemordet ble igangsatt på lokalnivå. I forkant av massakrene hadde det blitt holdt politiske møter som hadde som formål å hisse opp befolkningen mot *ibytso-ene* og rett og slett mentalt forberede dem på å utføre massakrene. Borgemestrene og andre lokale ledere var altså en viktig faktor for å hisse opp befolkningen, og når tiden var inne ville de kalle inn til en spesiell *umuganda*¹⁰² som bestod

⁹⁹ *Inyenzi* = «Kakerlakk» på kinyarwanda.

¹⁰⁰ Totten & Ubaldo: s. 157-158.

¹⁰¹ Prunier: s. 137.

¹⁰² *Umuganda* er en form for kollektivt arbeid som utføres for fellesskapet og kan til en viss grad sammenlignes med den norske dugnaden. Umuganda kan gjøres for kommunen eller som en tjeneste for noen i lokalbefolkningen. Eksempler på umuganda kan være å rydde et jorde eller bygging av en brønn.

av å regelrett drepe tutsier.¹⁰³ Det var dog sjeldent snakk om å *drepe*, da borgemestrene gjerne brukte lignelser som var passende for umuguanda, slik som opprydning og «bush clearing».

Slutten på ettpartipolitikken i Rwanda og reformene som fulgte hadde en klar effekt på Rwandas politiske landskap. Med en nå lovlige opposisjon som gradvis fikk tilgang på mer makt, samtidig som MRND måtte gi ifra seg deler av sin makt, kunne mer liberale idéer frontes. En av de mest radikale forandringene som fulgte var at den nye politiske opposisjonen i Rwanda var villige til å møte RPF i direkte samtaler og forhandlinger. 6 juni 1992 møtte en delegasjon representert av tre partier fra opposisjonen RPF i Brüssel, og diskusjoner om en fredsavtale begynte. Fredsforhandlingene fant sted i Paris samme dag, hvor de ble enige om hvordan de skulle gå frem i en fredsprosess. Dagen etterpå erklærte RPF at tiden for militær maktbruk var over og at de nå skulle fokusere på politisk kamp. Den 14 juli signerte begge parter en våpenhvile. Begynnelsen på fredsprosessen skjedde dog ikke uten motstand; både demonstrasjoner i gatene og mytteri i FAR fant sted.¹⁰⁴ Etter enigheten om at partene skulle forhandle om en fredsprosess, ble det bestemt at forhandlingene skulle finne sted i Arusha i Tanzania; avtalen og prosessen blir derfor kalt *The Arusha Accords*, *The Arusha Peace Process*, eller Arusha-avtalen på norsk.

Forhandlingene i Arusha var intense for alle parter, men både representantene fra Rwandas nye koalisjonsregjering og RPF var villige til å inngå kompromiss. Ganske tidlig i forhandlingene (oktober 1992 og januar 1993) ble det avtalt at RPF skulle få plass i en overgangsregjering. Dette falt ikke i god smak hos hutu-ekstremistene i MRND og CDR,¹⁰⁵ som protesterte og mente at koalisjonsregjeringen gav bort Rwanda til *inyenzi-ene*. I januar 1993 kom nok en bølge med massakrer, ledet an av hutu-ekstremistiske militsgrupperinger og medlemmer av FAR, som kostet 300 mennesker livet.¹⁰⁶ Denne massakren førte til at Arusha-forhandlingene ble satt på pause, og den 8. februar brøt RPF våpenhvilen for å intervenere. Dette stoppet ikke forhandlingene fra å gjenopptas, og innen august 1993 hadde partene kommet til enighet om RPFs deltakelse i en overgangsregjering, repatriering

¹⁰³ Prunier: s. 138; Gourevitch: s. 94.

¹⁰⁴ Prunier: s. 150.

¹⁰⁵ CDR, Coalition pour la Défense de la République, et hutu-ekstremistisk parti. CDR støttet i begynnelsen president Habyarimana, men etter Arusha-avtalen så de på ham som for moderat. CDR sto for mye av organisering bak folkemordet i 1994.

¹⁰⁶ Prunier: s. 174.

av tutsi-flyktninger og fordeling av militære og offiserskorpset. RPF hadde fått en god avtale på de viktigste områdene, med 40% representasjon i det nye militære og 50% i offiserskorpset.¹⁰⁷ Som en del av Arusha-avtalen skulle FN bidra med en nøytral militærstyrke med oppdrag å overvåke situasjonen i Rwanda og sørge for at Arusha-avtalen ble overholdt. FN gikk med på å sende tropper, og 5 oktober 1993 stiftet de *The United Nations Assistance Mission to Rwanda (UNAMIR)* som skulle ledes av den canadiske generalen Roméo Dallaire.

Etter inngåelsen av Arusha-avtalen og med UNAMIR på vei til landet, skulle man tro at Rwanda så en lysere og mer stabil fremtid i møte; til tross for protester fra hutu-ekstremistene var det bred politisk enighet om fred og samarbeid. Det som så ut som en lys fremtid for Rwanda, gikk dog over til å bli overskygget av mørke da Burundis president Melchior Ndadaye, Burundis første hutu-president, 21 oktober 1993 ble kidnappet av tutsi-ekstremister fra den burundiske hæren og drept. Burundi er et land veldig likt Rwanda; et land som har vært sterkt preget av etnisk konflikt mellom hutuer og tutsier. Forskjellen var at i Burundi hadde tutsiene hatt politisk kontroll frem til Ndadaye vant presidentvalget. Drapet på Ndadaye førte derfor til store uroligheter i Burundi. Flere av de politiske lederne i landet oppfordret hutu-befolkningen til å utføre hevnaksjoner mot tutsi-befolkningen. Dette førte igjen til at den burundiske hæren, som var dominert av tutsier, gikk til harde motangrep for å beskytte tutsiene og gjøre hevn mot hutuene. Til sammen ble ca. 50.000 mennesker drept (60% tutsier 40% hutuer) og 300.000 hutuer flyktet, flesteparten over til Rwanda.¹⁰⁸ Drapet på Ndadaye og situasjonen som fulgte hadde stor effekt på det politiske og sosiale klimaet i Rwanda. Hutu-ekstremistene brukte drapet for alt det var verdt i sin hatefulle propaganda, og tusenvis av hutu-flyktninger fra Burundi spredte frykt hos den rwandiske hutu-befolkningen med advarsler om at det samme kom til å skje i Rwanda. Dette skjedde midt oppe i implementeringen av Arusha-avtalen. Situasjonen var veldig spent, og overgangsregjeringens overtakelse ble utsatt.

Før vi går over til perioden april-juni i 1994, altså selve folkemordet, skal vi raskt se på de såkalte politiske ungdomsorganisasjonene som ble særlig populære i starten av 1990-tallet. Disse ungdomsorganisasjonene var de facto militsgrupperinger og politiske ekstremister i

¹⁰⁷ Prunier: s. 192-193; Straus: s. 24-25.

¹⁰⁸ Prunier: s. 199.

måten de fungerte på. Den mest kjente av disse gruppene er MRNDs ungdomsorganisasjon, *interahamwe*,¹⁰⁹ som i ettertid har blitt et synonym med *génocidaires*.¹¹⁰ Interahamwe rekrutterte blant unge og ugifte menn, som så ble gitt militærtrening. Frankrike bidro blant annet med militærtrening til interahamwe og CDRs ungdomsorganisasjon *impuzamugambi*.¹¹¹ Disse ungdomsorganisasjonene sto for en hutu-ekstremistisk politikk og var motstandere av Arusha-forhandlingene. Interahamwe og impuzamugambi var ledende i både planleggingen og utførelsen av folkemordet, som vi skal se, og de bidro med å lage lister over lokale tutsier som ble brukt som dødslistene.¹¹²

April – Juni 1994: Folkemordet i Rwanda

Den 6. april 1994 var president Habyarimana på vei hjem til presidentpalasset da hans private jetfly ble skutt ned av to luftvernmissiler. Presidenten og alle andre om bord i flyet omkom som følge av nedskytingen. Dette var den utløsende årsaken til massakrene av tutsier som blir definert som folkemordet i Rwanda. Før vi går over til hendelsene som fulgte, vil jeg raskt diskutere to teorier om hvem som stod bak drapet på presidenten. Det har ikke blitt lagt frem nok bevis til å konkludere hvem som stod bak attentatet, men det er særlig to teorier som anses som sannsynlig. Den ene holder RPF ansvarlig, den andre holder hutu-ekstremistene ansvarlig. Kort fortalt mener de som beskylder RPF for drapet at RPF var misfornøyd med Arusha-avtalen og heller ville ha en «ren» seier med militær overtakelse uten å måtte ta hensyn til hutu-ekstremistene. De som mener at hutu-ekstremistene sto bak drapet viser til deres skuffelse over at Habyarimana gav RPF en god avtale samt at folkemordet allerede var i gang dagen etter presidentens død; altså var folkemordet planlagt og presidentens død gjorde folkemordet mulig. Av forskerne jeg har forholdt meg til, mener Prunier og Gourevitch at omstendighetene peker på at hutu-ekstremistene sto bak attentatet, mens Straus mener det virker mer sannsynlig at RPF har stått bak attentatet.¹¹³ Jeg deler Prunier og Gourevitchs oppfatning; Arusha-avtalen gav, som vi har sett, RPF en utrolig god avtale. President Habyarimana skrev under avtalen og var som sådan ikke en trussel for RPF. Å drepe presidenten ville ødelegge alt RPF hadde forhandlet frem i Arusha-

¹⁰⁹ Interahamwe betyr «de som angriper sammen».

¹¹⁰ Génocaiders er et fransk ord som brukes om de som har begått folkemord. Ordet er utbredt i Rwanda.

¹¹¹ Prunier: s. 165.

¹¹² Om interahamwe se Straus: s. 26-27; Gourevitch: s. 93-94.

¹¹³ Se blant annet Prunier: s. 213-229; Straus: s. 44-45

avtalen. Hutu-ekstremistene så derimot på Habyarimana som en forræder for å forhandle med RPF, og, som vi skal se, er det mye som peker på at folkemordet var planlagt av hutu-ekstremistene og at drapet på Habyarimana var den første brikken i spillet.

Presidentens fly ble skutt ned kl. 20:30, og allerede 21:15 hadde interahamwe satt opp veisperringer overalt i byen og var i gang med å ransake hus.¹¹⁴ I timene som fulgte oppfordret radiokanalen *Radio Télévision Libre des Mille Collines* (RTLNC)¹¹⁵ folk til å ta til gatene og hevne presidenten ved å drepe *inyenzi-ene* og *ibytso-ene*, med slagord som «*Some are still alive [...] The graves are not yet quite full.*»¹¹⁶ Folkemordet var igangsatt. Sammen med interahamwe og impuzamugambi var presidentens egen garde, GP.¹¹⁷ GP var med på å sette opp veisperringer og deltok i drapsbølgen side om side med militsen. GP og FAR havnet i flere direkte konflikter de første par dagene. Dette var fordi FAR, under ledelse av oberst Gatsinzi, visstnok forsøkte å stoppe massakrene, mens GP deltok i dem. Gatsinzi ble avsatt 8 april og FAR ble deretter med på massakrene sammen med GP og interahamwe.¹¹⁸

I løpet av de første dagene etter presidentens død gikk interahamwe og GP etter nøye utvalgte personer som de ville tilintetgjøre så raskt som mulig. Blant disse var statsministeren Agathe Uwilingiyimana, som ble angrepet i sitt hjem. UNAMIR hadde plassert 10 belgiske soldater utenfor hjemmet til statsministeren som beskyttelse, men UNAMIR-soldatene overga våpnene sine til offiserer fra GP da de ikke hadde mandat til å bruke makt. De 10 belgiske soldatene ble transportert vekk og henrettet, og statsministeren ble drept av soldater fra GP. I tillegg til statsministeren ble en rekke viktige politiske figurer, journalister og andre innflytelsesrike mennesker drept. Drapene hadde vært nøye planlagt da disse personene ble sett på som moderate som ville forsøke å hindre ekstremistenes «endelige løsning». Flere av disse ofrene var hutuer, men siden de var moderate ble de stemplet som *ibytso*.¹¹⁹ Tutsier ble drept for å være tutsier; å være tutsi var i seg selv det

¹¹⁴ Prunier: s. 223.

¹¹⁵ Radio Télévision Libre des Mille Collines. En hutu-ekstremistisk radiokanal som spilte en viktig rolle i folkemordet ved å spre hatefull propaganda, informasjon om lokalisering av tutsier og generell oppfordring til folkemord.

¹¹⁶ Prunier: s. 224.

¹¹⁷ Garde Présidentielle.

¹¹⁸ Prunier: s. 229.

¹¹⁹ Om utplukkingen av politiske motstandere se Prunier: s. 230; Gourevitch: s. 114-115.

samme som forræderi. Helt ordinære hutuer som hadde medlemskap i et moderat parti eller åpent hadde ytret seg negativt om ekstremistene, ble også drept.

Som følge av kaoset etter presidentens død og utviklingen som begynte å ligne mer og mer på et folkemord, erklærte RPF den 8 april at våpenhvilen var over og begynte å marsjere tropper inn fra nordområdene. UNAMIR-general Dallaire forsøkte å forhandle frem en ny våpenhvile, men RPF var mer interessert i å stoppe ekstremistene en gang for alle. En annen følge av kaoset var en bekymring fra europeiske stater for sine innbyggere som befant seg i Rwanda. Både Belgia og Frankrike sendte inn tropper for å evakuere sine innbyggere. Prunier kaller evakueringen av «hvite» for en skammelig affære; tutsier som var på vei til flyplassene ble massakrert ved veisperringer mens europeiske soldater sto og så på. Barna til den henrettede statsministeren ble nektet politisk asyl i Frankrike samtidig som landet tok imot ledende personer fra MRND som ikke ville bli værende i tilfelle RPF kom pressende på.¹²⁰ Europeiske ambassader ble tømt for hvite mennesker mens deres «innfødte» personale ble etterlatt; i enkelte tilfeller ble «innfødte» ektefeller av europeere nektet å bli med på evakueringen.

Etter at politiske motstandere hadde blitt drept og nesten samtlige hvite hadde forlatt Rwanda, var ekstremistenes «endelige løsning» klar for å igangsettes på et nasjonalt nivå, med RPF som det eneste store forstyrrelsesmomentet. Vi skal nå se på hvordan forsøket på å *utrydde* tutsiene fant sted. Som vi har sett har hutu-ekstremistene lenge ønsket tutsiene til livs, og det finnes bevis på at folkemordet var planlagt på forhånd. Det har kommet opp flere tilfeller hvor såkalte «dødslistene» har blitt brukt; dette er lister som inneholder navn på alle tutsier og andre som kan regnes som *ibiyitso* og følgelig måtte drepes. Et eksempel på slike lister kommer fra en av UNAMIR-general Dallaires informanter, som advarte Dallaire allerede i januar 1994 om at interahamwe var i gang med å planlegge å utrydde tutsiene og opparbeide seg store våpenarsenal. Dallaire tok denne advarselen seriøst og meldte fra videre til FN, men daværende leder for fredsbevarende tropper, Kofi Annan, nærmest avviste Dallaires bekymringer og ba han ta det opp med president Habyarimana.¹²¹

¹²⁰ Prunier: s. 235-236.

¹²¹ Gourevitch: s. 103-107.

Folkemordet ser altså ut til å ha vært nøye planlagt av ekstremistene, men de ville aldri vært i stand til å utføre et folkemord uten å få med seg majoriteten av befolkningen.

Så hvordan fikk ekstremistene resten av hutu-befolkningen med seg? Folkemordet bar preg av å være veldig organisert og gjennomtenkt av interahamwe, som over hele Rwanda fungerte som igangsettere av massakrene. Det tok ikke mange dager etter presidentens død før interahamwe dukket opp i lokale landsbyer og kalte inn til politiske møter, ofte i samarbeid med de lokale myndighetene og borgemestrene. I sine intervjuer med mennesker som innrømmer å ha deltatt i folkemordet, spurte journalisten Jean Hatzfeld om hvordan folkemordet ble organisert. Svarene han fikk virker ganske banale, men de er også logiske hvis man tar Rwandas historie med etnisk hat og konflikt med i betraktningen. Fulgence Banani forteller om sitt første møte med organiseringen av folkemordet:

«On April 11 the municipal judge in Kibungo sent his messengers to gather the Hutus up there. Lots of interahamwe had arrived in trucks and buses [...] The judge told everyone there that from then on we were to do nothing but kill Tutsis.»¹²²

En annen mann ved navn Pancrace Hakizamungili forteller også med samme banalitet:

«The first day, a messenger from the municipal judge went house to house summoning us to a meeting right away. There the judge announced that the reason for the meeting was the killing of every Tutsi without exception.»¹²³

Det høres som sagt banalt ut når man tenker på hva de faktisk sa på disse møtene, men det er viktig å ha in mente at disse menneskene ble fortalt gjennom storparten av sine liv at tutsiene representerte en reell trussel mot hutuene; det disse møtene konstaterte var at de nå faktisk skulle gjøre noe med den trusselen. Som vi også har sett har det vært flere tilfeller av massakrer av tutsier tidligere også, så dette var ikke noe fremmed for befolkningen.

Deltakerne forteller at interahamwe bidro til både å fyre opp under iveren til å være med på massakrene, men også at de tilbød mer praktisk hjelp; de første dagene var interahamwe med og veiledet de som var usikre på å begå sitt første drap.¹²⁴ Effekten av å bli igangsatt av de lokale myndighetene har også utvilsomt hatt en effekt som stimulerte til deltakelse.

¹²² Hatzfeld (2005): s. 10-11.

¹²³ Hatzfeld (2005): s. 11.

¹²⁴ Hatzfeld (2005): s. 36-40.

Det finnes i tillegg en rekke andre faktorer som gjorde at befolkningen lettere ble overbevist til å delta i folkemordet. En viktig faktor var materielle vinninger. Dette kommer frem av vitneforklaringer fra både ofre og overgripere. Etter at man hadde drept noen kunne man først ta hva enn de hadde på seg, og deretter dra til vedkommendes hjem og ta hva man ville der. Deltakerne sier selv at det var overflod av rikdommer og mat under folkemordet; fattige bønder som knapt hadde smakt kjøtt spiste storfe hver dag ettersom de slaktet tutsienes kvegflokker.¹²⁵ Under folkemordet gikk Rwandas fruktbare avlinger faktisk til spille da bøndene ikke lenger brydde seg om å drive jorden – folkemord var mer lukrativt, slik som Jean-Baptiste Mrangira gir uttrykk for: «*We could no longer stop ourselves from wielding the machete, it brought us so much profit.*»¹²⁶ I alle kildene jeg har studert, er det bred enighet om at materielle vinninger var en viktig faktor under folkemordet, med unntak av Straus; Straus mener at materielle vinninger ikke var en viktig faktor basert på intervjuer han har gjennomført av innsatte gjerningsmenn. Straus presenterer et kvantitativt materiale basert på 170 intervjuobjekter som viser at 77,3% av dem sier at de ikke stjal *noe som helst* under folkemordet.¹²⁷ Dette bruker Straus til å konkludere med at materielle vinninger ikke var en viktig faktor. Det er dog stor grunn til være i tvil om Straus' intervjuobjekter har gitt et oppriktig svar på spørsmålet da dette er i direkte konflikt med vitneberetninger fra både overlevende ofre og andre deltakere i folkemordet, samt eksperters analyser av emnet.

En annen viktig faktor var ulike varianter av ytre press. Det faktum at borgemesterne hadde kalt innbyggerne til «umuganda», gjorde at folket følte seg presset til å adlyde. Det sies gjerne at rwandere er et veldig medgjørlig folk hva angår å adlyde myndighetene,¹²⁸ men det er større grunnlag for å si at det i Rwanda var vanskeligere å unngå «statens lange arm» enn i nabolandene, da rwandiske myndigheter hadde befolkningen i et hardt og kontrollerende grep både sosialt, økonomisk og politisk; altså er det samfunnsoppbyggingen som er den avgjørende faktoren fremfor selve befolkningen. I tillegg til ytre press fra myndighetene forteller deltakerne om en stor grad av hva man kalle et gruppepress. For det første sa interahamwe klart ifra om at deltakelse var obligatorisk, og de som prøvde å snike seg unna måtte betale bøter, eller enda verre, ble stemplet som *ibyitso*. Når deltakerne kom tilbake til

¹²⁵ For oversikt over materielle vinninger se Hatzfeld (2005): s. 60-65, 77-87; Hatzfeld (2006): s. 24, 52; Prunier: s. 248; Gourevitch: s. 115.

¹²⁶ Hatzfeld (2005): s. 87.

¹²⁷ Straus: s. 149.

¹²⁸ Prunier: s. 141.

sine respektive landsbyer kunne de bli spurt om hvor mange de hadde drept, og det var vanlig å la ofrene sine ligge hvor de ble drept slik at interahamwe eller andre kunne sjekke at man snakket sant. Bøndene presset også hverandre til deltakelse for å forsikre seg om at hele lokalsamfunnet sto sammen, utvilsomt for å gjøre det vanskeligere å si at noen var mer «skyldige» enn andre – de skulle alle stå sammen om det som skjedde.¹²⁹

Det er vanskelig å ikke komme inn på *ideologi* når man skal diskutere hvorfor folk så lett ble overtalt til å delta i folkemordet. Med ordet ideologi mener jeg folkemordideologi, i dette tilfellet et rasemotivert hat som er såpass sterkt at man er villig til å utføre ekstreme handlinger som å begå drap. Dette er et tema som det er særdeles vanskelig å komme til bunns i da det er ekstremt få deltakere som er villige til å innrømme at ideologi var en personlig drivfaktor; interessant nok er det vanligere for deltakerne å innrømme at ideologi var en faktor *for andre enn dem selv*. Altså innrømmer flere at ideologi var en faktor, men ikke for dem selv. Dette kan være en måte å beskytte seg selv på i ettertid, da man risikerer å bli hardt forfulgt av de nye anti-rasistiske myndighetene. Ifølge intervjuer utført av Straus av 181 innsatte deltakere svarte hele 93,5% at hutuer generelt *ikke har et hat for tutsier*.¹³⁰ Dette tallet er det vanskelig å tolke som troverdig hvis man har in mente fortellinger fra skoleelever som ble slått av lærerne sine kun fordi de var tutsier. En annen faktor som gjør at dette tallet er lite troverdig, er at drap av tutsier foregikk flere år etter at folkemordet var over. I 1996, over to år etter folkemordets slutt, ble det fremdeles gjennomført angrep av hutu-militser nesten hver natt i Kibuye. Etter at RPF vant krigen og stoppet folkemordet, flyktet store mengder hutuer over til nabolandene i frykt for represalier, hvor de bygde store flyktningleirer. Disse leirene ble brukt som baser for hutuer som dro over til Rwanda med jevne mellomrom for å terrorisere og drepe tutsier, dette skjedde også flere år etter folkemordets slutt.¹³¹ Til og med så sent som i 2011 har tutsier rapportert å bli terrorisert av hutuer som deltok i folkemordet i 1994.¹³² Med bakgrunn i dette kan vi altså konkludere med at ideologi er en viktigere faktor enn det deltakerne selv gir uttrykk for.

Vi har nå sett på hvordan folk ble kalt til å delta i folkemord av lokale myndigheter og hvilke faktorer som gjorde at de faktisk deltok. La oss gå videre med å se på hvordan folkemordet

¹²⁹ Om deltakernes egne fortellinger om ytre press se Hatzfeld (2005): s. 71-76.

¹³⁰ Straus: s. 130.

¹³¹ Gourevitch: s. 33, 277-280; Prunier: s. 358.

¹³² Totten & Ubaldo: s. 166-167

faktisk ble gjennomført. Deltakerne ble som regel organisert i grupper som skulle gå sammen; i begynnelsen av folkemordet gikk de fra hus til hus (de visste hvem som var tutsier på grunn av dødslistene, men også kunnskap om sitt eget lokalsamfunn). Nyheten om folkemordet spredte seg følgelig til tutsiene som begynte å flykte. Et vanlig sted å søke tilflukt i begynnelsen var i lokale kirker. Kirkene var på ingen måte trygge da de fungerte som en felle mer enn noe annet; interahamwe omringet kirkene, og ikke rent sjeldent med hjelp av prestene, massakrerte de tutsiene som hadde søkt tilflukt der. Ofte var kirkene så fulle av mennesker at de brukte flere dager på å drepe alle. Vitner forteller at de massakrerte på dagtid og festet rett utenfor på natten før de gjenopptok massakreringen igjen neste dag.¹³³ Det var også vanlig å søke tilflukt i offentlige bygg som for eksempel skoler, men akkurat det samme skjedde også slike steder. Etter hvert som flere og flere tutsier skjønnte at de ikke var trygge i befolkede områder, flyktet de ut til bushen, myrene eller jungelen. Deltakerne delte da områder mellom de ulike gruppene og gikk ut for å spore opp og drepe alle tutsiene de kunne finne. Når kvelden kom, dro de tilbake til sine respektive landsbyer for å dele opp det de hadde stjålet.

Det er vanskelig å sette ord på brutaliteten som fant sted under folkemordet i Rwanda. Brutaliteten var nådeløs og rå, noe som bare ble forsterket av det faktum at den ble utført av ordinære mennesker mot sine egne naboer. Jeg skal ikke forsøke å sette ord på denne brutaliteten, da jeg er redd for å ikke gi en verdig beskrivelse av de prøvelser som ofrene har måttet gå igjennom. Jeg skal derfor la ofrene selv få ordet ved å sitere utdrag fra deres egne fortellinger om hva de har gjennomgått:

«[...] the interahamwe burned little children in front of the [church] door. I saw them with my own eyes turning and twisting from burning completely alive.»¹³⁴

– Cassius Niyonsaba

«They stripped her to take the money knotted up in her pagne. They chopped both her arms off first, then her legs. [...] Mama lay in agony for three days before dying at last.»¹³⁵ – Jeannette Ayinkamiye

¹³³ Gourevitch: s. 18.

¹³⁴ Hatzfeld (2006): s. 13.

¹³⁵ Hatzfeld (2006): s. 24.

«They found me, holding my child in my arms. They slaughtered my child.»¹³⁶

– Francine Niyitegeka

«[...] a close neighbor, called Hakizima, shouted that she was pregnant. He sliced open her belly with a knife, opened her up like a sack.»¹³⁷ – Janvier Munyaneza

«The interahamwe poured into our courtyard, caught all the children they could, lined them up, laid them out on the ground, and began to butcher them.»¹³⁸

– Marie-Louise Kagoyire

«Claire, my older girl, saw me beg not to be raped, and then watched as I was raped. [...] the four men all raped me in front of my children.»¹³⁹ – Rose Marie Mukamwiza

«The [tractors] pushed those who were dead and alive in big holes, and as they did, babies could be heard crying. As soil was being dumped on top of the trenches, the children cried out with their hands in the air, begging for rescue, “Please forgive me! I will never again be a Tutsi! [...] What is unbearable is the memory of hearing [the children] and their begging for forgiveness, even though they had nothing to ask forgiveness for.»¹⁴⁰ – Emmanuel Murangira

De mest typiske våpnene som ble brukt under folkemordet var machete, *panga*, *ubuhiri*, *impiri* og *massue*.¹⁴¹ Dette er alle primitive våpen som fører til en smertefull og inhuman død. Flere av de som overlevde folkemordet har dype arr etter å ha blitt angrepet av slike våpen. Som vi ser av ofrenes fortellinger, skulle alle tutsier drepes; kvinner og barn var ikke unntatt. Voldtekter av kvinner var veldig vanlig under folkemordet, spesielt av unge jenter. Et ofte oppgitt tall på antall voldtekter som fant sted under folkemordet er 250.000. Straus skiller seg også her ut fra de etablerte kildene om folkemordet, da han hevder at dette tallet er for høyt. Begrunnelsen han gir er at kvinnene som regel ble drept med en gang de ble funnet og derfor ikke kunne voldtas mer enn én gang. Tallet på 250.000 er derfor for høyt i forhold til antallet kvinner som faktisk kunne bli voldtatt ifølge Straus. Straus oppgir ingen

¹³⁶ Hatzfeld (2006): s. 38.

¹³⁷ Hatzfeld (2006): s. 51.

¹³⁸ Hatzfeld (2006): s. 126.

¹³⁹ Totten & Ubaldo: s. 31.

¹⁴⁰ Totten & Ubaldo: s. 87, 91.

¹⁴¹ Panga er et sverd veldig likt macheten. Uuhiri, impiri og massue er alle former for klubber med spiker e.l. stikkende ut av slag-enden.

kilder til informasjonen om at kvinner ble drept med en gang de ble funnet, og ifølge vitneberetninger av både ofre og overgripere er denne informasjonen feil; kvinner ble ofte tatt med tilbake til landsbyen og gruppevoldtatt før de ble drept, og det er også tilfeller av kvinner som ble holdt som sexslaver gjennom hele folkemordet av de samme mennene som drepte resten av familien deres.¹⁴² Om drap og voldtekter inntar deltakerne samme holdning som til ideologi; voldtekter fant sted, men det var de andre som gjorde det. Hele 71,5% av 205 spurte deltakere fortalte Straus at de ikke *direkte drepte* noen under folkemordet.¹⁴³ Dette tallet er åpenbart ikke troverdig. Folkemordets brutalitet bidrar også til å sette spørsmålstegn ved hvor viktig ideologi var; som sett ovenfor benektet 93,5% av Straus' intervjuobjekter at de hadde et hat for tutsier, men hvorfor skulle de gå så langt i sin brutalitet at de kuttet opp gravide kvinner og kappet hender og føtter av mennesker hvis de generelt ikke hadde noe imot tutsiene? Kan det være et resultat av «totale situasjoner» som Zimbardo er inne på, eller var ideologi og tutsi-hat en mer relevant faktor enn det deltakerne gir uttrykk for?

Folkemordet startet etter Habyarimanas død 6 april og varte til rundt midten av juli. Dette er en periode på ca. 100 dager. Samtidig som folkemordet fant sted holdt RPF på med en offensiv mot Rwandas regjeringsstyrker og interahamwe, og det var til slutt RPFs seier som førte til en slutt på massakrene. Etter hvert som RPF seiret i flere og flere regioner valgte interahamwe og de lokale myndighetene å tvinge hutu-befolkningen til å flykte. Mange var redde for represalier fra RPF og tutsiene, mens andre flyktet fordi de ble tvunget; de ble tvunget til å stå sammen om folkemordet og nå skulle de stå sammen om å flykte. Om lag 2 millioner mennesker flyktet fra Rwanda i perioden juli-august 1994.¹⁴⁴ UNAMIR, som hadde vært tilstede i Rwanda under folkemordet, hadde ikke gjort noe for å stoppe det som skjedde. UNAMIR og general Dallaire hadde et strengt mandat som ikke tillot dem å bruke vold, heller ikke til å forsvare forsvarsløse kvinner og barn som ble regelrett hakket til døde rett foran øynene deres. FN har på grunn av dette fått en hel del rettmessig kritikk i ettertid. I juni bestemte Frankrike seg for å intervensjonere i Rwanda. Motivet bak franskmennenes intervensjon er omdiskutert. Intervensjonen ble kalt *Opération Turquoise*,¹⁴⁵ og målet var å

¹⁴² Hatzfeld (2005): s. 97.

¹⁴³ Straus: s. 112.

¹⁴⁴ Prunier: s. 312.

¹⁴⁵ Om opération turquoise se: Prunier: s. 281-299; Gourevitch: s. 156-161.

bistå UNAMIR med å opprettholde orden i landet på en upartisk måte som ikke virket i favør til noen av de krigende partene. Upartiskheten gikk dog raskt til spille da franskmennene ville sette opp en militær «safe zone», som i praksis stoppet RPF sine fremrykninger og fungerte som støtte til regjeringsstyrkene. Franskmennenes ankomst ble hyllet av FAR og interahamwe. Ved synet av franske flagg gikk flere tutsier ut av gjemmestedene sine bare for å ende opp med å bli drept; interahamwe og FAR brukte også franske flagg for å lokke tutsiene ut.¹⁴⁶ *Opération Turquoise* var på mange måter en fiasko da tutsier fortsatte å bli massakrert inne i den «trygge sonen», og siden de franske troppene i praksis støttet de lokale lederne som sto bak folkemordet.¹⁴⁷ Øyevitner har også fortalt at franske soldater var i direkte kamper med RPF til tross for at de skulle opptre nøytralt.¹⁴⁸

I løpet av de ca. 100 dagene folkemordet varte, er det estimert at ca. 800.000 mennesker, 11% av Rwandas befolkning, ble drept.¹⁴⁹ For å sette dette tallet i perspektiv så tilsvarer det 333 drap per time, eller 5,5 drap per minutt av de 100 dagene.¹⁵⁰ Ifølge Prunier er dette en drapsrate som er 5 ganger høyere enn den i de nazistiske dødsleirene.¹⁵¹ Folkemordet i Rwanda står derfor som et av de mest effektive folkemordene i verdenshistorien.

¹⁴⁶ Prunier: 292; Gourevitch: s. 158.

¹⁴⁷ Gourevitch: s. 158.

¹⁴⁸ Totten & Ubaldo: s. 55.

¹⁴⁹ Prunier: s. 265; Gourevitch: s. 133.

¹⁵⁰ Gourevitch: s. 133.

¹⁵¹ Prunier: s. 261.

Folkemordet i Kambodsja

«Loudspeakers blared revolutionary songs and music at full volume. A young girl was seized and raped. Others were led to the pits where they were slaughtered like animals by striking the backs of their skulls with hoes or lengths of bamboo. Young children and babies were held by the legs, their heads smashed against palm trees and their broken bodies flung beside their dying mothers in the death pits. Some children were thrown in the air and bayoneted while music drowned their screams...»¹⁵²

– Bunhaeng Ung

¹⁵² Hinton: s. 168.

Kambodsja – Angkors rike

Kambodsja er et lite til medium stort land som ligger i midten av Indokina. Landet grenser til Thailand i vest og nord-vest, Laos i nord og Vietnam i øst og sør-øst. I sør og sør-vest ligger Siambukten (se appendiks for kart). Hovedstaden er Phnom Penh, som ligger sør-øst i landet. Kambodsja, eller Kampuchea, som er landets egentlige navn, har et landareal på 176.520 km² og hadde en befolkning på nesten 16 millioner i 2016, noe som tilsvarer en befolkningstetthet på litt over 89 mennesker per km².¹⁵³ I 1975, som var året Khmers Rouges tok over makten, var befolkningen på ca. 7,5 millioner med en tetthet på 42,6 mennesker per km². Kambodsja har et klima som er velegnet for kultivering av ris, og jordbruket har både tradisjonelt sett og i moderne tid stått for storparten av sysselsettingen i landet (70% i dag). Av eksportvarer produseres det naturgummi og tekstiler. Majoritetsbefolkningen i Kambodsja tilhører etnisiteten Khmer (uttales «Khmay/Kh'mai) og eneste innfødte minoritet i landet er Cham-folket som står for ca. 1% av befolkningen.

Kambodsja er et land med en rik historie. I perioden 800-1431 var landet senter i et mektig kongedømme som strakk seg over store deler av Indokina. Dette kongedømmet blir gjerne kalt for Angkor-kongedømmet, etter byen Angkor, som lenge fungerte som hovedstad i riket. Fra 1400-tallet og utover mistet angkor-kongene mye av sin makt som følge av konflikt med Thailand og Vietnam. Fra ca. 1500 til 1800 var Kambodsja en vasallstat under Thailand. Vietnam og Thailand hadde en rekke kriger om det kambodsjanske territoriet på starten av 1800-tallet, og som konsekvens tok Vietnam over store deler av landet rundt 1830. Vietnameserne førte en hard og kynisk vietnamiseringspolitikk ovenfor kambodsjanerne, som førte til et opprør i 1840. Denne konflikten er grobunn for et hat mot vietnameserne som visstnok har overlevd helt opp til vår tid. I 1863 ble Kambodsja et protektorat under Frankrike og dermed en del av det som skulle bli kjent som fransk Indokina.¹⁵⁴

Det franske styret i Kambodsja regnes gjerne å vare til 1955, men veien mot uavhengighet startet allerede i 1945. 9 mars 1945 gikk japanske tropper inn i Kambodsja som en del av en offensiv mot fransk Indokina; franske tropper ble avvæpnet og franske styresmenn avsatt. Japanerne hadde dog ingen planer om å okkupere Kambodsja, da de oppfordret til

¹⁵³ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=KH>
<https://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.DNST?locations=KH> (30.03.18)

¹⁵⁴ Om tidlig kambodsjansk historie se: https://snl.no/Kambodsjas_historie (30.03.18)

selvstendighet fra Frankrike. 12. mars erklærte den kambodsjanske kongen Norodom Sihanouk at det franske protektoratet var over. Denne selvstendigheten varte ikke særlig lenge, og franskmennene tok raskt tilbake kontrollen over Kambodsja. Kambodsjanerne hadde nå kjent smaken av selvstendighet. I perioden 1945 til 1955 pågikk det en politisk kamp for en ny selvstendighet som skulle bli permanent. I 1955 ble det holdt et valg som kong Sihanouk kom seirende ut av, og Kambodsja ble offisielt selvstendig.¹⁵⁵ Sihanouk satt på mange måter som en eneveldig konge og diktator over landet helt frem til 1970, da han ble avsatt etter et coup d'état utført av politikerer Sirik Matak og generalen Lon Nol. General Lon Nol ble den nye lederen av landet, som nå skiftet navn til Khmer-republikken. Sihanouk hadde de siste årene av sin regjeringsperiode flørtet med kommunismen og kommunistiske regimer som Kina og Sovjetunionen, men Khmer-republikken gikk i motsatt retning og lente seg mot en svært høyreorientert politikk. Khmer-republikken skulle bestå i fem år, frem til 1975, som var året den kommunistisk-revolusjonære gruppen Khmers Rouges tok over makten etter å ha invadert Phnom Penh.

Khmers Rouges

Før vi går over til å se på Khmers Rouges' regjeringsperiode og det kambodsjanske folkemordet, skal jeg raskt gi en presentasjon av Khmers Rouges og deres historie frem til revolusjonen i 1975.

Khmers Rouges, bedre kjent som «Røde Khmer» på norsk, var en kommunistisk-revolusjonær militsgruppe i Kambodsja. Begrepet Khmers Rouges var opprinnelig et kallenavn brukt av Norodom Sihanouk om Kambodsjas kommunister. Khmers Rouges' offisielle navn var *Communist Party of Kampuchea (CPK)*. Khmers Rouges' leder gikk under det beryktede pseudonymet Pol Pot, men hans virkelige navn var Saloth Sar. Sar hadde stiftet kjennskap til kommunismen under sine studier i Paris i Frankrike da han var i 20-årene. Sammen med andre kambodsjanere, som også skulle bli sentrale i Khmers Rouges' lederskap, deltok Sar i kommunistiske studentgrupper sentrert rundt Frankrikes kommunistiske parti. Blant disse var Son Sen, Ieng Sary, Khieu Samphan, Thiounn Prasith, Mey Man, Khieu Thirith og Khieu Ponnary.¹⁵⁶

¹⁵⁵ For Kambodsjas historie i 1945-55 og veien mot selvstendighet se Chandler (1991): s. 14-84.

¹⁵⁶ For et innblikk i sentrale CPK-figurers opphold og politisk virksomhet i Frankrike se Chandler (1991): s. 51-56.

Khmers Rouges' tolkning av kommunismen var på mange måter inspirert av Mao; de hadde en sterk tro på nasjonalisme og agrarsamfunnet. Et av Khmers Rouges' hovedmål var å gjøre Kambodsja om til en jordbruksnasjon med bondestanden som nasjonens grunnmur.

Kambodsjansk nasjonalisme var viktig på flere måter: Det var et viktig poeng at revolusjonen skulle komme «innenfra» og følgelig være en «ren» kambodsjansk revolusjon. Som vi skal se senere var denne nasjonalismen også sterkt preget av rasistisk ideologi. Khmers Rouges var som de fleste kommunistiske grupperinger motstandere av religion, og de så følgelig på Kambodsjas buddhisme som en trussel mot revolusjonen.

CPK og andre kommunistiske grupperinger var lenge relativt ubetydelige i Kambodsjansk politikk. Under Sihanouks styre hadde de blitt møtt med ekskludering og forfølgelse. Dette var ikke fordi Sihanouk var motstander av kommunistisk ideologi (faktisk hadde Sihanouk et godt forhold til kommunistene i Kina), men Sihanouk hadde en avsky mot enhver form for opposisjon, og følgelig ble kommunistene forfulgt sammen med andre politiske grupperinger. Forfølgelsen av kommunistene fortsatte også under Lon Nol, som var en selverklært anti-kommunist og en alliert av USA og Sør-Vietnam. Til tross for å være svake begynte Khmers Rouges en væpnet offensiv i 1968. Denne offensiven foregikk i provinsen Battambang.¹⁵⁷

Ledelsen i Khmers Rouges bestod hovedsakelig av intellektuelle som hadde utdanning fra universiteter i Frankrike. Flere av lederskapets medlemmer kan også regnes som å være *bourgeois* eller *petit bourgeois*, da de kom fra familier med relativ god velstand og utdanning. Khmers Rouges trakk til seg radikale studenter også fra Kambodsjas høyskoler og universitet,¹⁵⁸ men den store majoriteten av medlemsmassen var fattige bønder fra Kambodsjas rurale områder. Det var flere faktorer som gjorde at bøndene ble med i Khmers Rouges, men en faktor som særlig trekkes frem er USAs militære offensiver på kambodsjanske territorier. I forbindelse med Vietnamkrigen ble Kambodsjas territoriale integritet ignorert av begge krigende parter. FNL¹⁵⁹ søkte ofte tilflukt fra sør-vietnamesiske tropper over grensen til Kambodsja, noe som førte til at sør-vietnamesiske offensiver også

¹⁵⁷ Chandler (1991): s. 174.

¹⁵⁸ Mange unge kambodsjanere med god utdanning hadde vanskeligheter for å finne jobber som passet deres nye «sosiale status». Disse anså gjerne seg selv som for godt utdannet til å jobbe med jordbruk, og mangelen på andre jobber førte til en misnøye som ironisk nok trakk dem til kommunistene.

¹⁵⁹ Front national de liberté. En politisk og militær organisasjon på side med kommunistiske Nord-Vietnam. NLF er også kjent som Vietcong.

beveget seg over grensen. På grunn av Kambodsjas manglende kontroll over nord-vietnamesiske tropper som krysset over grensen, mente flere innen det amerikanske militæret at Kambodsjas nøytrale status var brutt.¹⁶⁰ I mars 1964 angrep sør-vietnamesiske tropper en kambodsjsk landsby og drepte 17 og skadet et tyvetalls sivile. Siden tidlig på 1960-tallet hadde amerikanerne også utført rekognoserings- og mineleggingsoppdrag i Kambodsja. Mellom 1967 og 1968 ble det alene utført rundt 800 slike oppdrag. I 1969, under kodenavnet *Operation Breakfast*, startet amerikanerne bombetokter på kambodsjsk territorium. Mellom 1969 og 1973 ble det sluppet rundt 540.000 tonn bomber over kambodsjsk territorium. Disse angrepene hadde fatale konsekvenser og var svært brutale for bøndene som bodde nært grensen til Vietnam. Hele landsbyer kunne bli enten sprengt til grunne av bomber eller brent til grunne av napalm. Minene som amerikanerne hadde lagt ut skilte heller ikke mellom soldatføtter og barneføtter. Antallet døde som følge av amerikanske militæroperasjoner i Kambodsja er ifølge Chandler ukjent, mens Kiernan opererer med et estimat på opptil 150.000.¹⁶¹

Khmers Rouges fikk stor oppslutning blant kambodsjske bønder som følge av de amerikanske militæroperasjonene. Kiernan legger særlig vekt på denne faktoren:

*«Pol Pot's revolution would not have won power without U.S. economic and military destabilization of Cambodia [...] This was probably the most important single factor in Pol Pot's rise. [...] From the ashes of rural Cambodia arose Pol Pot's Communist Party of Kampuchea.»*¹⁶²

Khmers Rouges var selverklærte motstandere av USA og «amerikansk imperialisme», og følgelig brukte de den amerikanske bombingene for alt det var verdt. En tidligere CPK-leder ved navn Chhit Do har uttalt i et intervju gjort av journalisten Bruce Palling, at den amerikanske bombingene gjorde det lett å rekruttere folk. En CIA-rapport fra 1973 fastslår også at de amerikanske bombetoktene ble brukt som et hovedtema i Khmers Rouges' propaganda.¹⁶³ Bønder som hadde mistet hjem og familiemedlemmer ble altså rekruttert av Khmers Rouges under påskuddet å skulle kjempe mot «amerikansk imperialisme», og i forlengelse følgelig også Lon Nols USA-vennlige styre. Khmers Rouges' makt økte parallelt

¹⁶⁰ Chandler (1991): s. 143.

¹⁶¹ For amerikanske militære operasjoner i Kambodsja se Chandler (1991): s. 143, 184, 225; Hinton: s. 8; Kiernan (2008): s. 16-25.

¹⁶² Kiernan (2008): s. 16, 19.

¹⁶³ Kiernan (2008): s. 22-23.

med den amerikanske bombing. I tillegg til USAs bombing trekker Hinton frem Sihanouk som en viktig faktor for Khmers Rouges' økte tilslutning; etter å ha blitt fratatt makten av Lon Nol, omfavnet Sihanouk sine tidligere motstandere og kalte bøndene til å bli med Khmers Rouges i kampen mot Lon Nol og Khmer-Republikken.¹⁶⁴

Etter Lon Nols coup d'état i 1970 trappet Khmers Rouges opp sine offensiver på landsbygden og tok kontroll over flere landsbyer. Lon Nols regjeringsperiode var altså en urolig periode i Kambodsjas historie, og perioden regnes som en de facto borgerkrig. I de landsbyene som Khmers Rouges tok over, kollektiviserte de jordbruket, opphevet privat eiendom og i mange tilfeller innførte de også såkalte «communal meals», en form for kollektivisering av matressursene og alle måltider. Jeg skal komme tilbake til hvordan dette fungerte i praksis. Khmers Rouges hadde altså etablert kontroll over deler av det rurale Kambodsja før de tok over Phnom Penh i et coup d'état i 1975. Ifølge Hinton mistet rundt 600.000 mennesker livet som følge av borgerkrigen.¹⁶⁵

Folkemordet under Khmers Rouges 1975-1979

Khmers Rouges tok over stadig større territorier under borgerkrigen med Lon Nol, og de rykket stadig nærmere hovedstaden Phnom Penh. I desember 1973 begynte Khmers Rouges å sende raketter mot Phnom Penh, og i starten av 1974 supplerte de med artilleri. Byen var omringet, og ofrene av bombingene var den sivile befolkningen. Beleiringen av Phnom Penh ble opptrappet på starten av nyåret i 1975, og Khmers Rouges' stramme grep skapte matmangel og hungersnød i byen, noe som førte til at tusenvis av barn døde av sult.¹⁶⁶

17 april 1975, etter en hard bombardering, gikk Khmers Rouges' tropper inn i Phnom Penh og tok over byen. Lon Nols tropper hadde fått ordre om å overgi seg. Khmers Rouges kunne entre byen uten å møte på militær motstand, og de begynte straks en avvæpning av Lon Nols soldater. Planen til ledelsen i CPK var at alle landets byer skulle evakueres og tømmes for folk. Denne planen var dog ikke godt kjent lengre ned i organisasjonen, og evakueringen av Phnom Penh ble derfor kaotisk. De ulike gruppene som var med på å ta over byen opererte med forskjellige ordre om hvordan evakueringen skulle foregå. Enkelte soldater

¹⁶⁴ Hinton: s. 7-8.

¹⁶⁵ Hinton: s. 1.

¹⁶⁶ Chandler (1991): s. 230-231, 233.

hadde ikke hørt at en evakuering skulle finne sted i det hele tatt, andre trodde evakueringen var midlertidig og at befolkningen kunne dra tilbake til hjemmene sine etter at byen var under kontroll, mens andre igjen beordret sivilbefolkningen å pakke eiendelene sine og dra ut til landsbyene hvor de skulle bli satt til å arbeide i det kollektiviserte jordbruket.¹⁶⁷ Situasjonen ble heller ikke mindre kaotisk da de ulike gruppene gikk inn i hverandres utdelte sektorer. De ulike ordrene førte til uenigheter mellom soldatene, og det var enkelte hendelser hvor de faktisk skjøt på hverandre.¹⁶⁸ Et vitne med navn Tam Eng forteller om hvordan ulike grupper soldater gav henne vidt forskjellig informasjon om evakueringen. Den første gruppen som kom på døren hennes ba henne om å dra ut av byen og ikke ta med seg mer enn litt mat. Kort tid etterpå kom en annen soldat inn og spurte hvorfor hun pakket, og fortalte at hun burde oppholde seg hjemme. To dager etterpå kom en ny soldat på døren med trusler om at hvis hun ikke ble med på evakueringen, så skulle han kaste granater inn i vinduene.¹⁶⁹ De motstridende ordrene, konflikt mellom soldatene og de motsigende beskjedene gitt til sivilbefolkningen, førte ofte til svært opphetede situasjoner. Sivile kunne bli truet på døden, og det var også tilfeller hvor soldater skjøt granater inn i folkemengden som bevegde seg nedover gatene.¹⁷⁰

Masseevakueringen av Phnom Penh førte til at veiene som ledet ut av byen ble fylt opp av enorme folkemengder. Utvandringen beskrives av vitner som en vanskelig prøvelse. Familier med små barn gikk bærende på sine mest verdifulle eiendeler i den utfordrende kambodsjanske heten. Mange mistet familiemedlemmer av syne, og man kunne høre barn skrike mens de ble dyttet rundt og tråkket på i folkemengden. Sykehusene hadde blitt evakuert sammen med resten av byen, og man kunne derfor se familiemedlemmer dytte på sykehussenger med sine kjære, som fremdeles var koblet til intravenøst.¹⁷¹ Utvandringen var spesielt hard for barn, eldre og gravide. Barn ble tråkket ned i folkemengden og det var mangel på rent vann. Folk døde som følge av utmattelse og sykdom. Noen gikk også igjennom barnefødsler på veien. Et vitne ved navn Peng forteller at han så flere lik flyte nedover elven, og at mange drakk fra dammer langs veiene som var forurenset av døde

¹⁶⁷ Kiernan (2008): s. 33-34.

¹⁶⁸ Kiernan (2008): s. 40.

¹⁶⁹ Kiernan (2008): s. 40-41.

¹⁷⁰ Kiernan (2008): s. 44.

¹⁷¹ Hinton: s. 8-9; Kiernan (2008): s. 44-45.

kropper og avføring.¹⁷² På veien til de rurale landsbyene henrettet Khmers Rouges sivile som prøvde å finne mat i hus ved veien eller som klatret i kokospalmer, da dette ble sett på som tyveri. Andre soldater tok derimot og hjalp de reisende med å samle mat.¹⁷³

Samtidig som sivilbefolkningen beveget seg ut av byene satt Khmers Rouges opp veisperringer og militære poster på veiene. Dette gjorde de for å kunne skille ut soldater og offiserer fra Lon Nols hær, politikonstabler og andre med offisielle verv hos Khmer-Republikken. Ved kontrollpostene ble folk avhørt om hvilke yrker de hadde, og de som sa at de hadde jobbet for Khmer-Republikken, eller ble mistenkt for å ikke fortelle sannheten, ble tatt med til nærmeste grøft og skutt på stedet.¹⁷⁴ Bakgrunnen for disse henrettelsene var en blanding av pragmatikk og ideologisk hat. Ved å drepe alle fra den tidligere administrasjonen ville de redusere sjansen for å få aktive dissidenter betraktelig. Den tidligere administrasjonen ble også anklaget for å stå bak den amerikanske bombingene. En Khmers Rouges-soldat med navn Khel har i ettertid fortalt hvordan de ble lært opp til å hate Lon Nol-regimet og den «undertrykkende» bybefolkningen.¹⁷⁵ En annen person med navn Peang Sophi fortalte at en soldat meddelte at han (soldaten) var så sint at han ikke engang ville spare livet til et spedbarn i en krybbe.¹⁷⁶

Evakueringen av andre byer foregikk på samme måte som Phnom Penh. Sivilbefolkningen ble beordret å forlate hjemme sine, dra ut til landsbyene og «dyrke ris». De som nektet å la seg evakuere ble drept, og flere av de som ikke var i stand til å evakuere på grunn av sykdom eller lignende, ble skutt. Khmers Rouges var nådeløse mot de som nektet å dra, og de kunne blant annet kaste granater inn vinduene deres og sette fyr på hjemmene.¹⁷⁷

Kiernan har forsøkt å komme frem til et estimat på antall døde som følge av evakueringen av Phnom Penh, og basert på intervjuene hans har han kommet frem til at evakueringen og masseutvandringen førte til et dødstall på ca. 10.600 av byens totale populasjon på ca. 2 mill, altså et dødstall på 0,53%. Teller man med henrettelsene av den tidligere

¹⁷² Hinton: s. 9.

¹⁷³ Kiernan (2008): s. 46-47.

¹⁷⁴ Kiernan (2008): s. 45; Hinton: s. 80-81.

¹⁷⁵ Hinton: s. 39.

¹⁷⁶ Chandler (1991): s. 253.

¹⁷⁷ Kiernan (2008): s. 49-50.

administrasjonen, militæret og andre sivile, mener Kiernan at dødstallet ligger på rundt 20.000.¹⁷⁸

Så hvorfor ville Khmers Rouges evakuere alle byene i landet? Dette var det flere grunner til. En av hovedgrunnene var Khmers Rouges' agrarkommunistiske ideologi. Som vi skal se hadde Khmers Rouges et mål om å sette stort sett hele befolkningen i arbeid på Kambodsjas rismarker. Khmers Rouges' ideologi idealiserte agrarsamfunnet og bondestanden, samtidig som de så ned på urbansamfunnet og bybefolkningen. Bybefolkningen ble sagt å utnytte bøndene ved å trekke ressurser ut fra de rurale områdene uten å gi noe tilbake. Phnom Penh ble faktisk kalt «Mekongs store hore» i Khmers Rouges' propaganda,¹⁷⁹ noe som understreker deres forakt for bysamfunnet. Den agrarkommunistiske ideologien kom også tydelig frem i Khmers Rouges' svar på bybefolkningens spørsmål om hvor de skulle dra, og hva de skulle gjøre. Svaret de fikk var som regel enkelt: dra ut til landsbyene, der skal dere bli mottatt av *Ângkar*¹⁸⁰ og dere skal dyrke ris. En annen grunn for å tømme byene var for å hindre politiske dissidenter og undergrunnsgrupper å kjempe imot revolusjonen. Det var mye enklere for Khmers Rouges å holde oversikt over befolkningen ute i de rurale områdene, og det ble sagt at byene var fulle av CIA-spioner. Som vi skal se hadde Khmers Rouges en utrolig sterk sosial kontroll over befolkningen, en kontroll som var lettere å opprettholde i landsbyene og kooperativene fremfor byene.

Etter å ha tatt over Phnom Penh hadde Khmers Rouges kontroll over hele landet. De døpte deres nye nasjon for *Demokratisk Kampuchea (DK)*. Tiden var nå inne for å gjennomføre deres agrarkommunistiske revolusjon. Den 20 mai 1975 kalte det nye regimet inn alle militære og sivile tjenestemenn til et ekstraordinært møte. Det har ikke blitt bevart noen skriftlige kilder etter dette møtet, men basert på muntlige overleveringer vet vi at Pol Pot tok opp 8 punkter på møtet som ble ansett som viktige for landets fremtid.¹⁸¹ Disse punktene var:

¹⁷⁸ Kiernan (2008): s. 48-49.

¹⁷⁹ Chandler (1991): s. 247.

¹⁸⁰ *Ângkar* kan oversettes med «organisasjon», og var et ord brukt av Khmers Rouges om ledelsen i CPK, *Ângkar Lœu* (øvre organisasjon), og organisasjonen generelt. Ordet *Ângkar* ble ofte brukt på en litt mystisk måte. For eksempel kunne soldater si til de som skulle avhøres i Tuol Sleng at «*Ângkar* ønsker å snakke med deg». Ellers var det vanlig å si ting som «*Ângkar* vil forsørge oss», «*Ângkar* vet alt; ser alt» og «*Ângkar* vil knuse våre fiender». Altså blir ordet *Ângkar* brukt på en kvasireligiøs måte. Se Hinton: s. 126-133.

¹⁸¹ Kiernan (2008): s. 55-59.

1. Evakuere alle byer.
2. Avskaffe alle markeder.
3. Avskaffe Lon Nol-regimets valuta, samt holde tilbake den nye valutaen de hadde planlagt å bruke.
4. Frata alle buddhistiske munkers deres privilegier og sette dem til å jobbe på rismarkene.
5. Henrette alle lederne fra Lon Nol-regimet ved å jobbe seg fra toppen og ned.
6. Etablere kooperativ over hele landet og innføre kollektive måltider.
7. Utvise hele Kambodsjas vietnamesiske befolkning.
8. Sende tropper til landets grenser, spesielt grensen til Vietnam.

Vi har allerede sett hvordan det første punktet, evakueringen av byene, gikk for seg. Ved å avskaffe alle markeder ville de stoppe alle former for kjøp og salg; i tråd med kommunistisk ideologi skulle det være statens oppgave å distribuere varer og tjenester etter folkets behov. Det var tenkt at DK skulle få en ny type valuta, men denne ble holdt tilbake på grunn av uenigheter innad i partiet om hvorvidt bruken av et pengesystem ville være i tråd med kommunistisk ideologi. Buddhistiske munkers ble sagt å ha en parasittisk livsstil. Khmers Rouges mente også at religion sløvet folket, og derfor skulle munkene bli satt til å jobbe på linje med alle andre. Kooperativ vil i denne sammenhengen være snakk om jordbrukskooperativ. I DK ble alle landeieende bønder fratatt både land, eiendom og husdyr. Alt skulle kollektiviseres. Det fantes ikke lenger noe «mitt» eller «ditt»; alt tilhørte *Ângkar*, og *Ângkar* ville forsørge alles behov. Kollektive måltider (communal meals) var et av de største kjennetegnene på Khmers Rouges' kollektiviseringspolitikk. Sammen med en kollektivisering av alle matressurser og måltider ble det forbudt å eie, dyrke og sanke mat til egen bruk. Maten tilhørte *Ângkar*, og den skulle deles ut i organiserte måltider i fellesskap for alle som bodde i kooperativet. Utvisningen av vietnameserne hadde både rasistiske, politiske og territorielle årsaker, som jeg skal komme tilbake til.

Som en del av Khmers Rouges' kommunistiske ideologi ble befolkningen delt inn i klasser basert på bosted, formue, familie, utdanning etc. To hovedkategorier i klasseinndelingen var mellom bønder og byfolk. Bybefolkningen ble kalt *nye folk*, mens bøndene ble kalt *gamle*

folk.¹⁸² Dette skillet innebar ulike rettigheter og ulik behandling fra kadrene som styrte kooperativene. *Nye folk* ble oppfattet som klassefiender; de tilhørte den snyltende, kapitalistiske bybefolkningen. Flere steder fikk *nye folk* mindre matrasjoner, og de var mer utsatt for sporadiske henrettelser som følge av Khmers Rouges' paranoia.¹⁸³

Kambodsja ble under Khmers Rouges forvandlet til en jordbruksnasjon der nesten hele befolkningen var satt til å arbeide med å dyrke jorden ute i distriktene. Chandler beskriver Kambodsja under Khmers Rouges som et gigantisk jordbruksfengsel,¹⁸⁴ noe som absolutt er en passende beskrivelse. I kooperativene ble folk først fratatt alle sine eiendeler og så satt til å jobbe arbeidsdager som ofte oversteg 14 timer per dag. Arbeidet var obligatorisk, og hvis man ikke deltok, ble man hardt straffet. Som følge av den store utvandringen fra byene til distriktene, ble det vanskelig å skaffe nok mat til befolkningen. I den nordvestlige sonen alene fikk de rundt 800.000 nye munnar å mette.¹⁸⁵ Landsbyene var ikke forberedt på å ta imot de store folkemengdene, og plantesesongen var over. Hvor mye mat man fikk utdelt, varierte mellom kooperativene og regioner. Årstider og sesonger spilte også naturligvis en rolle. Rasjonene bestod som oftest av ris i en eller annen form og ble målt med brukte hermetikkbokser som standardmål (én boks tilsvarte ca. 250 gram ris). I gode tider kunne man få så mye som én boks ris per dag; i dårligere tider ble det derimot kokt en tynn velling av risen. Det finnes eksempler på at *nye folk* enkelte steder måtte leve på så lite som én skje ris per dag.¹⁸⁶ Som følge av mangelfulle matrasjoner ble underernæring svært utbredt, og i kombinasjonen med overarbeid var det mange som døde. De som forsøkte å sanke mat til sine familier på egenhånd risikerte å bli henrettet,¹⁸⁷ men det hindret ikke mange i å prøve. Det var heller ikke uvanlig å spise aske og kull for å dempe den verste sultfølelsen.¹⁸⁸

Til tross for at majoriteten av befolkningen i Kambodsja sultet under Khmers Rouges, gjorde de Kambodsja til en storeksportør av ris. Storparten av avlingene ble fraktet vekk og

¹⁸² *Nye folk* er en oversettelse fra khmer, *neak thmey*. «Nye folk» kunne også bli kalt *brâcheachon thmey*, *neak phñoe* (depositees) eller *puok dap brampir mesa* (17 april-gruppen). *Gamle folk* er også en oversettelse fra khmer, *neak chas*. Disse kunne også bli kalt *neak moultanh* (utgangspunktet), *brâcheachon chas* eller *brâcheachon mouladthan*. Se Hinton: s. 9; Kiernan (2008): s. 164; Chandler (1999): s. 91.

¹⁸³ Kiernan (2008): s. 174, 191, 203; Chandler (1991): s. 242; Hinton: s. 86.

¹⁸⁴ Chandler (1991): s. 239.

¹⁸⁵ Kiernan (2008): s. 97.

¹⁸⁶ Kiernan (2008): s. 203.

¹⁸⁷ Kiernan (2008): s. 180, 183-184.

¹⁸⁸ Forfatters samtale med en kvinne som vokste opp i DK. Desember 2015, Ontario, Canada.

eksportert.¹⁸⁹ I 1977 ble det eksportert hele 150.000 tonn med ris.¹⁹⁰ Mesteparten av denne risen ble eksportert til Kina i bytte mot kreditt som skulle brukes på blant annet våpen. I tillegg til eksporten var det store mengder ris som gikk tapt ved at den rett og slett råtnet under lagring.¹⁹¹ I sin økonomiske plan hadde ledelsen i Khmers Rouges beregnet en avkastning av ris som var over dobbelt så høy som i de mest fruktbare regionene i landet.¹⁹²

Underernæring og overarbeid var ikke de eneste utfordringene i kooperativene; sykdommer ble svært utbredt i Kambodsja under Khmers Rouges. Flere av disse sykdommene kom naturlig nok som en årsak av svekket immunforsvar nettopp på grunn av underernæring og overarbeid, men for å toppe det hele hadde ledelsen i DK besluttet å stoppe alle former for utenlandsk nødhjelp, og vestlig moderne medisiner ble forbudt i landet.¹⁹³ Kambodsja er et tropisk land som er spesielt utsatt for malaria. Khmers Rouges' beslutning om å stoppe importen av sprøytemiddelet DDT resulterte i at malaria, en sykdom som relativt lett kunne forhindres, forårsaket flere dødsfall landet over.¹⁹⁴ Utdannede leger var også uønsket i DK; Khmers Rouges' satt i stedet sin lit til lokal tradisjonell medisin, noe flere mente at ikke krevde noen form for opplæring. Dette førte til at sykepleiere gjennom hele landet uvitende drepte sine pasienter som følge av null forståelse for hygiene, mangel på sterilt utstyr, gjenbruk av nåler og feildiagnostisering.¹⁹⁵

I kooperativene, som ble ledet av kadrer fra Khmers Rouges, ble kambodsjanerne utsatt for en uhyre streng sosial og politisk kontroll. Som vi har sett ble alle former for privat eiendom forbudt, og det var også forbudt å ha private måltider. Khmers Rouges la også ned strenge regler for hvordan befolkningen skulle oppføre og kle seg. Fargerike klesplagg ble forbudt; alle skulle ha en standard bekledning som oftest bestod av en svart skjorte og en svart bukse. Man kunne også ha et rødt skjerf og en enkel lue. Det ble forbudt for kvinner å ha langt hår. Seksuelle/romantiske forhold ble sterkt kontrollert, og utenomekteskapelige forhold ble forbudt. Utøvelse av religion var heller ikke tillat. På toppen av dette ble det også lagt restriksjoner på folks vokabular og talemåte – man skulle snakke og opptre som ekte

¹⁸⁹ Chandler (1991): s. 260.

¹⁹⁰ Kiernan (2008): s. 204.

¹⁹¹ Stensrud: s. 168, 171.

¹⁹² Chandler (1991): s. 1.

¹⁹³ Stensrud: s. 169.

¹⁹⁴ Chandler (1991): s. 249.

¹⁹⁵ Chandler (1991): s. 278-279.

revolusjonære. Brudd på disse reglene endte ofte med en uformell henrettelse.¹⁹⁶ I tillegg til tvangsarbeidet måtte befolkningen delta i obligatoriske politiske møter, som var en del av Khmers Rouges' indoktrinering. Barn ble også tvunget til å delta på politiske møter, hvor de ble opplært til å bli lydige revolusjonære i tillegg til å bli trent som barnesoldater. I provinsen Kampot ble barna tatt fra foreldrene ved fylte 3 år og plassert i barnesentre. Foreldrene fikk kun lov til å ta med barna hjem på korte besøk. Barna tilhørte ikke lenger foreldrene – de tilhørte staten.¹⁹⁷

Utrensningen av mennesker som ble sett på som en trussel for revolusjonen, fortsatte gjennom hele perioden Khmers Rouges satt med makten. Mennesker ble plukket ut med beskyldninger som varierte fra latskap til spionasje, for så å bli henrettet i jungelen eller sendt til det beryktede fengselet Tuol Sleng. Jakten på tidligere soldater fra Khmer-Republikken fortsatte lenge etter evakueringen av Phnom Penh. Som et viktig tiltak for å sile ut alle som kunne representere en trussel for regimet, ble folk jevnlig bedt om å skrive selvbiografier som kadrene skulle gjennomgå.¹⁹⁸ Disse biografiene ble brukt til å finne ut om folk fortalte sannheten om sin fortid og klassetilhørighet, men også for å teste deres revolusjonære tankesett. Ved at folk måtte levere selvbiografier jevnlig, kunne kadrene se etter uoverensstemmelser i selvbiografiene og slik plukke ut de som løy. Ble man av en eller annen grunn plukket ut for å bli henrettet eller fengslet, ble det sagt at man skulle «omskoleres/studere» eller at *Ângkar* ville snakke med vedkommende. Deretter ble man ført vekk fra landsbyen for aldri å bli sett igjen. Fant Khmers Rouges ut at noen hadde jobbet i hæren under Lon Nol, risikerte man at hele familien ble tatt med vekk og henrettet – ektefelle, barn og barnebarn.¹⁹⁹ Etterhvert ble det også vanlig at lærere, leger og andre intellektuelle ble forfulgt. De som brukte briller kunne bli anklaget for å være kapitalister, og det samme kunne de som enten hadde myke hender eller lys hud. Bøker og utdanning ble sett på som kilder til «imperialistisk» og «kapitalistisk» tankegang; bøker ble derfor brent, og velutdannede mennesker ble ofte mistenkeliggjort.²⁰⁰

¹⁹⁶ Chandler (1991): s. 244.

¹⁹⁷ Kiernan (2008): s. 195.

¹⁹⁸ Kiernan (2008): s. 228.

¹⁹⁹ Hinton: s. 80-81.

²⁰⁰ Kiernan (2008): s. 39, 170, 196; Chandler (1991): s. 259.

Både ledelsen i CPK og kadrene i kooperativene i DK var drevet av en voldsom paranoia. Som vi har sett ble sivilbefolkningen holdt i et jerngrep og nøye overvåket. Det var ordinær praksis at kadrene spionerte på befolkningen eller tvang befolkningen til å spionere på hverandre. Khmers Rouges' paranoia var dog ikke begrenset til sivilbefolkningen; i 1976 og 1977 ble store mengder ledere i organisasjonen fengslet og/eller henrettet i frykt for at de var for moderate eller at de var illojale.²⁰¹

Tuol Sleng S-21

Et av de mest tydelige eksemplene på Khmers Rouges' paranoia finner vi i det beryktede fengselet Tuol Sleng. Dette fengselet har hjulpet historikere og andre samfunnsvitere å bedre forstå Khmers Rouges' ideologi og tankesett. Hvis man ser vekk fra vitneberetninger, er Tuol Sleng en av de rikeste kildene til informasjon om hva som foregikk i DK og hos ledelsen i CPK.

Tuol Sleng var en tidligere skole, lokalisert i Phnom Penh. Etter evakueringen av byen hadde Khmers Rouges gjort skolen om til hovedkvarteret til DKs sikkerhetspoliti, kjent som *Santebal*. Hovedkvarterets eksistens ble holdt skjult for alle bortsett fra de øverste lederne i CPK. Tuol Sleng, også kjent under kodenavnet S-21, opererte som et fengsel hvor mennesker beskyldt for å være spioner eller kontrarevolusjonære ble holdt fanget, torturert og henrettet. Mellom 1975 og 1979 hadde fengselet holdt minst 14.000 mennesker ifølge fengselets egne registre; Chandler mener dog at dette tallet er for lavt, da registrene for flere måneder i 1978 mangler.²⁰² Av alle registrerte fanger har kun 12 personer overlevd, og ingen har noen gang blitt løslatt fra fengselet. Tuol Sleng bestod av tre avdelinger: Avhør, dokumentasjon og vakthold. Fengselsdirektøren gikk under pseudonymet Duch, men hans egentlige navn var Kang Keck Ieu. Duch var underlagt sjefen for nasjonal sikkerhet, Son Sen, som også var øverste leder for Santebal. Informasjonen vi har fra Tuol Sleng består av dokumenter som har blitt bevart, samt vitneberetninger fra tidligere innsatte og andre som har vært i kontakt med fengselet. Avhørene av fangene ble nøye dokumentert av fangevokterne, og fangene ble også bedt om å skrive selvbiografier og bekjennelser. Av alle bekjennelsene som har blitt bevart, tilhører litt over 10% personer som har hatt offentlige

²⁰¹ Kiernan (2008): s. 313; Chandler (1991): s. 270-271.

²⁰² Chandler (1999): s. 6.

verv i DK.²⁰³ Basert på fengselets arkiv vet vi også at både kvinner og barn ble sendt til Tuol Sleng, men det store flertallet av innsatte var unge menn som var etnisk khmer og kom fra landsbygden.²⁰⁴

De bevarte dokumentene fra Tuol Sleng underbygger at det eksisterte en frykt innad i Khmers Rouges for at det fantes fiender, spioner og kontrarevolusjonære både blant Kambodsjas befolkning generelt, men også innad i partiorganisasjonen. Fangenes bekjennelser inneholder innrømmelser om samarbeid og spionasje for både Vietnam og CIA.²⁰⁵ Disse innrømmelsene er utvilsomt resultater av systematisk tortur og frykt, da flere av fangene ikke hadde noe som helst forhold til hva CIA i det hele tatt var for noe. Fangenes bekjennelser bærer preg av å fortelle nettopp det fangevokterne ville høre. Bekjennelsene inneholder ofte lange lister med navn på folk som visstnok skulle være medsamsvorne i konspirasjonen mot revolusjonen og ledelsen i CPK.²⁰⁶ Disse navngivningene, nok en fabrikkering som følge av tortur, bidro til å opprettholde paranoiaen og frykten for konspirasjoner. Det var aldri noe spørsmål om de innsatte faktisk var skyldige i anklagene mot dem – de var skyldige nettopp fordi de hadde blitt anklaget. Ikke alle som ble fengslet i Tuol Sleng ble avhørt; det finnes eksempler på at familiemedlemmene til de anklagede ble fengslet og henrettet uten å undergå avhør.²⁰⁷

Leveforholdene til de innsatte i Tuol Sleng var umenneskelige og horrible. Fangene kunne bli lenket til gulvet eller til en seng med lite mulighet for å bevege seg. Maten de fikk bestod av et par skjeer med utvannet risvelling, servert to ganger om dagen. Alvorlig underernæring og sykdommer florerte blant fangene. Man kunne bli utsatt for avhør og tortur flere ganger om dagen. Det ble tatt i bruk en rekke ulike former for tortur i Tuol Sleng. Det var vanlig å slå, bruke elektrisk støt, kvelning, ulike former for vanntortur, brenning med sigaretter samt å dra ut fingernegrer. I tillegg kunne fangene bli tvunget til å spise avføring og drikke urin.²⁰⁸ En annen form for tortur som ble brukt, var at fangene ble tvunget til å vise respekt/hylle et bilde av en hund med ansiktet til Ho Chi Minh.²⁰⁹ Dette kan høres merkelig ut, men det har

²⁰³ Chandler (1999): s. 37.

²⁰⁴ Chandler (1999): s. 36.

²⁰⁵ Chandler (1999): s. 70, 93.

²⁰⁶ Chandler (1999): s. 81.

²⁰⁷ Chandler (1999): s. 37; Hinton: s. 147.

²⁰⁸ Chandler (1999): s. 38-39, 110-111, 130.

²⁰⁹ Chandler (1999): s. 132-133.

en sterk symbolikk i kambodsjansk kultur. Denne hyllesten innebar at man underkastet seg bildet med en hilsen (*Thvay bongkum*) som viser den ytterste formen for respekt. Dette oppleves som svært ydmykende, samtidig som at det kan fungere som en innrømmelse om at man har underkastet seg og samarbeidet med den avbildede personen.

Som nevnt var det bare 12 mennesker av over 14.000 som overlevde Tuol Sleng. En av grunnene til at dette tallet er såpass lavt er at alle anklagede ble sett på som skyldige. De innsatte døde som regel enten ved henrettelse etter å ha blitt presset til å bekjenne, eller som følge av tortur, sult og/eller sykdom.

Kambodsjas minoriteter

Vi har allerede så vidt vært inne på at Khmers Rouges' ideologi var bygget på et nasjonalistisk tanke sett som også var preget av rasisme. Jeg skal nå gjøre rede for denne rasistiske nasjonalismen ved å se nærmere på Khmers Rouges' behandling av Kambodsjas minoriteter. De aller fleste minoritetene i Kambodsja tilhørte folkegrupper som hadde sine egne nasjonalstater. Blant disse var vietnamesere, kinesere, laoter og thailandere. Mange av disse flyktet til sine respektive nasjonalstater etter at Khmers Rouges kom til makten. Unntaket var cham-folket, som ikke hadde en egen nasjonalstat. I tillegg til å idealisere det kambodsjanske agrarsamfunnet og bøndene, idealiserte Khmers Rouges også khmer-folket og deres egen oppfatning av khmer-kultur. Khmer-folket ble sagt å være overlegne sammenlignet med nabofolkene, og Khmers Rouges mente at det kun var khmer-folket som kunne gjennomføre den «perfekte» kommunistiske revolusjonen som de hadde igangsatt i Kambodsja. Khmer-språket ble også fremhevet.

Denne idealiseringen av alt som var khmer kan ha noe å gjøre med hvordan khmer-folket ble oppfattet både fra et innenfra- og et utenfra-perspektiv. De som er etnisk khmer sies gjerne å kunne gjenkjennes ved deres mørke hud, et trekk som i store deler av Asia blir sett på som et tegn på fattigdom og lav sosial status; mørk hud er et typisk trekk hos bønder som er ute under solen hele dagen. En kambodsjaner har tidligere fortalt meg at khmer-folk gjerne blir sett på som Sørøst-Asias «niggere» på grunn av dette.²¹⁰ En slik oppfatning gir mening også med tanke på Khmers Rouges' beskyldninger om at de med lys hud var kapitalister og

²¹⁰ Forfatters samtale med en kambodsjansk kvinne. Desember 2015, Ontario, Canada.

tilhørte den undertrykkende borgerklassen.²¹¹ Khmers Rouges' oppfatning av at khmer-folket var overlegent kan altså være en del av deres klassekamp, hvor de fremhever de fattige bøndene som overlegne; siden khmer-folket som folkeslag ble oppfattet som et fattig bondefolk, var følgelig khmer-folket også overlegent andre folkegrupper.

Cham-folket

Den eneste minoriteten i Kambodsja som ikke hadde sin egen nasjonalstat, var som sagt Cham-folket. Cham-folket er en muslimsk folkegruppe med tilhold i Indokina. De har sin egen kultur og sitt eget språk, noe som gjorde dem utsatt under Khmers Rouges. Ifølge Kiernan var det omtrent 250.000 cham-folk i Kambodsja da Khmers Rouges kom til makten i 1975.²¹² Ledelsen i CPK var skeptisk til cham-folket og hvorvidt de ville være til hinder for revolusjonen, spesielt med tanke på de større cham-samfunnene i landet. For å hindre en samlet motstand ville de derfor forsøke å spre dem blant befolkningen.²¹³ Det finnes eksempler på landsbyer hvor cham-folk motsatte seg Khmers Rouges ved å drepe soldater. Disse drapene førte til voldsomme hevnaksjoner fra Khmers Rouges, hvor det ble utført massakrer av cham-landsbyer.²¹⁴ Denne motstanden førte til at skepsisen til cham-folket som helhet vokste hos ledelsen i CPK, og det ble sagt at cham-folket var motstandere av revolusjonen. Det som gjorde cham-folket mest utsatt i DK var likevel deres religiøse overbevisninger og reglene som fulgte med. All religion var som nevnt bannlyst i DK. Cham-folket hadde dog ekstra utfordringer ved at deres religion og levemåte samsvarte mindre med Khmers Rouges' regler enn levemåten til befolkningen for øvrig. Et eksempel på dette var diettreglene deres, som ikke tillot dem å spise svin (det kunne bli tilsatt litt svinefett i risvellingen, og det var heller ikke uvanlig med grisehold i kooperativene).

Kiernan trekker frem cham-folket som et spesielt forfulgt folkeslag, som ble utsatt for en sterkere form for rasisme enn andre folkeslag i DK.²¹⁵ Etter mitt skjønn finnes det ikke noe grunnlag for å si at cham-folket var utsatt for en sterkere form for rasisme eller diskriminering enn andre minoriteter. Det er ingen tvil om at cham-folket opplevde en sterkere form for undertrykkelse enn mange av de andre folkeslagene, men det var

²¹¹ Chandler (1991): s. 259.

²¹² Kiernan (2008): s. 254.

²¹³ Kiernan (2008): s. 260.

²¹⁴ Kiernan (2008): s. 263-265.

²¹⁵ Se Kiernan (2008): s. 251-309. Sammenlign Kiernans fremstilling av de ulike minoritetene – cham-folket trekkes her frem som spesielt utsatt for forfølgelse.

hovedsakelig ikke fordi de bar merkelappen «cham»; grunnen til at cham-folket var mer utsatt var ofte fordi deres livsstil i større grad ikke samsvarte med Khmers Rouges' regler. Reglene var de samme for alle; om en person nektet å spise maten de fikk servert spilte det ingen rolle om man var khmer eller cham – straffen var den samme. Skepsisen som cham-folket ble møtt med var heller ikke betydelig verre enn den som for eksempel kineserne, vietnameserne eller «nye folk» ble møtt med. Dødstallene for de ulike folkeslagene viser også at cham-folket ikke står i en særegen posisjon. Av Chandler, Kiernan og Hinton, er Kiernan den eneste som fremhever cham-folket på denne måten. Riktignok fokuserer ikke Chandler særlig på etnisitet i det store og hele, noe Kiernan kritiserer ham for.

Kineserne

Under borgerkrigen i 1970-1975 søkte de fleste av Kambodsjas kinesere tilflukt i byene, og særlig i Phnom Penh. Det var vanlig at kineserne enten drev med handel eller utlån av penger.²¹⁶ Denne praksisen, kombinert med å ha blitt en urbanisert folkegruppe, gjorde kineserne utsatt under Khmers Rouges. Kineserne fikk på linje med andre minoriteter ikke lov til å bruke sitt eget språk, og det finnes eksempler på at kineserne ble beskyldt for å være kapitalister.²¹⁷ Kineserne som folkegruppe ble gjerne kategorisert på samme linje som *nye folk*, og led følgelig av de negative konsekvensene dette innebar. Hvorvidt kineserne ble behandlet verre, eller på lik linje med *nye folk* som var etnisk khmer, virker å variere mellom regioner og kooperativ da vitner rapporterer om begge deler. Sammenligner vi dog dødstallet mellom den kinesiske befolkningen og *nye folk* som var khmer, kan vi konkludere med at kineserne var mer utsatt, da dødstallet for kineserne ligger på ca. 50% mens den for *nye folk* ligger på ca. 25%.²¹⁸

Vietnameserne

Som vi allerede har sett, var et viktig punkt for ledelsen i CPK å utvise den vietnamesiske befolkningen fra landet. Innen september 1975 hadde så mange som 150.000 vietnamesere forlatt landet. Selv om de var på vei til å forlate Kambodsja, finnes det eksempler på vietnamesere som ble massakrert på veien til Vietnam.²¹⁹ Kiernan estimerer at det var rundt 10.000 vietnamesere igjen i Kambodsja etter utvisningen, men han opererer med et tall på

²¹⁶ Kiernan (2008): s. 288.

²¹⁷ Kiernan (2008): s. 291.

²¹⁸ Kiernan (2008): s. 458.

²¹⁹ Kiernan (2008): s. 296.

20.000 i sin endelige gjennomgang av dødstill. Det er vanskelig å si akkurat hvor mange som var igjen, men et tall mellom 10.000 og 20.000 er realistisk. Kiernan påpeker også at estimatet på 10.000 sannsynligvis er for lavt.²²⁰ I 1976 ble det forbudt for de gjenværende vietnameserne å forlate landet. Den vietnamesiske befolkningen ble utsatt for en veldig sterk forfølgelse og flere massakrer under Khmers Rouges. Det fantes et betydelig hat og en kraftig mistanke mot Vietnam innad i Khmers Rouges – et hat som skulle eskalere ytterligere etter at det brøt ut krig mellom DK og Vietnam i 1977. Helt siden Khmers Rouges hadde tatt makten i 1975 hadde de utført mindre sporadiske angrep rettet mot Vietnam, og i 1977 eskalerte det til en fullverdig krig. 1. april 1977 utsendte ledelsen i CPK en ordre om at alle vietnamesere, alle som snakket vietnamesisk eller hadde vietnamesere i sin omgangskrets, skulle bli fengslet og hentet av *Santebal*.²²¹ Vietnameserne ble jaktet og massakrert over hele Kambodsja. Kvinner og barn ble ikke unntatt, og alle som på en eller annen måte kunne knyttet til noe som helst vietnamesisk risikerte å bli henrettet. Det finnes eksempler på at menn som hadde vietnamesiske koner ble gitt ultimatumet: «drep din egen ektefelle, eller selv bli drept.»²²² Denne måten å bevise sin hengivenhet til revolusjonen på var vanlig i DK; faktisk har vitner fortalt at flere av Khmers Rouges' kadrer drepte egne familiemedlemmer, som av en eller annen grunn var utpekt til henrettelse, for å bevise sin lojalitet til *Ângkar*.²²³ Vietnameserne ble tiltalt av Khmers Rouges med den kambodsjanske betegnelsen *yuon*, som kan oversettes til «villmann».²²⁴ Denne betegnelsen er et kjent skjellsord brukt om vietnamesere i Kambodsja, også i vår tid.

Khmer Krom

I det som kan sies å være en form for forlengelse av forfølgelsen av vietnamesere, forfulgte Khmers Rouges også en gruppe kjent i Kambodsja som *khmer krom*. Khmer krom er en betegnelse brukt om etniske khmer som har tilhold i Vietnam, kanskje spesielt de som er bosatt i Mekongdeltaet. Mekongdeltaet var spesielt viktig for Khmers Rouges og spilte en betydelig rolle i deres ideologi. Khmers Rouges (og flere kambodsjanere for øvrig) omtaler Mekongdeltaet som *Kampuchea Krom*. Kampuchea Krom har tidligere vært en del av Angkor-kongedømmet, og følgelig mente Khmers Rouges at det var de facto kambodsjansk

²²⁰ Kiernan (2008): s. 296, 458.

²²¹ Kiernan (2008): s. 297.

²²² Kiernan (2008): s. 296.

²²³ Hinton: s. 131.

²²⁴ Hinton: s. 216-217.

territorium som hadde blitt okkupert av Vietnam. Mekongdeltaet hadde en betydelig befolkning av khmer krom, og i 1975 fantes det også en betydelig andel khmer krom innad i Kambodsja. Til tross for at khmer krom etnisk sett er khmer, ble de likevel utsatt for forfølgelse og massakrer. Forfølgelsen av khmer krom var nok et eksempel på Khmers Rouges' paranoia rettet mot Vietnam; på grunn av sine nære relasjoner til Vietnam, ble khmer krom sagt å være «khmer med vietnamesiske sinn», eller «khmer kropper med vietnamesiske hoder». De som var khmer krom ble altså stemplet som forrædere.²²⁵

Thailenderne og Laotene

Det finnes veldig lite informasjon om thailenderne og laotene som befant seg i Kambodsja under Khmers Rouges. Vi vet om enkeltskjebner til mennesker som ble anklaget for spionasje og ble satt i varetekt av *Santebal*. Ellers virker det ikke som om thailenderne og laotene var spesielt utsatt på grunn av sin etnisitet, til tross for at flere thailendere og laoter sporløst forsvant i DK.²²⁶

Slutten på Demokratisk Kampuchea

Livet i Demokratisk Kampuchea ble verre og hardere i Khmers Rouges' siste regjeringsår.²²⁷ Dette gjaldt uavhengig av ens etnisitet, klasse og status for øvrig. Forfølgelser, massakrer, sult, sykdom, paranoia og henrettelser – alt eskalerte. Denne forverringen skjedde som følge av at Khmers Rouges var presset både innenfra og utenfra. Innenfor landets egne grenser var det grobunn for misnøye både blant befolkningen og hos enkelte av Khmers Rouges' kadrer. Utenfra holdt Vietnam på å forberede seg på et forsvarsangrep og en invasjon av Kambodsja.

I den vestlige sonen i DK ble det i 1978 gjort et forsøk på væpnet opprør av en kommandant med navn Saron, som hadde 1.200 menn i sin kommando. Dette plottet ble dog avslørt før opprøret var i gang, og Saron og hans offiserer ble fengslet. Lederen for den vestlige sonen, Chou Chet, ble også arrestert og sendt til Tuol Sleng sammen med sin kone, da han visstnok var med på plottet.²²⁸ Ledelsen i CPK var veldig mistenksom mot den østlige sonens lederskap og befolkning generelt. Denne skepsisen var på den ene siden en følge av sonens geografiske nærhet til Vietnam, mens det på den andre siden var en usikkerhet knyttet til

²²⁵ Kiernan (2008): s. 299.

²²⁶ Kiernan (2008): s. 300-302.

²²⁷ Chandler (1991): s. 270-272.

²²⁸ Kiernan (2008): s. 390-392.

lojaliteten til lederen av den østlige sonen, So Phim. I 1978 ble det beordret en «rensing» av den østlige sonens militære og sivile befolkning, som ble anklaget for å være «khmer med vietnamesiske sinn». Rensingen av den østlige sonen var omfattende og grundig; blant 17 soldater fra den tredje divisjonen som ble sendt til Tuol Sleng, var det to gutter på 9 år og to jenter på 10 år. Duch beordret dem alle drept.²²⁹ So Phim mistet mange av sine underoffiserer i rensingen, og hadde det ikke vært for hans skepsis til partiledelsen, hadde også han blitt sendt til Tuol Sleng. Istedenfor gikk Phim til væpnet motstand mot partiledelsen. Den væpnede motstanden førte til at flere fikk motvilje til å stå opp mot partiledelsen, og det brøt ut opprør i den østlige sonen. Partiledelsen svarte med voldsomme represalier; det ble utført flere massakrer og Tuol Sleng nådde stadig nye rekorder i antall innsatte.²³⁰ Som et tiltak for å ta tilbake kontrollen over den østlige sonen, bestemte partiledelsen seg for å evakuere den østlige befolkningen og bosette dem i de andre sonene. Som en del av evakueringen fikk de utdelt nye klær. Disse skilte seg ut fra den vanlige bekledningen ved at skjortet eller skjorten var blå. Blåfargen fungerte som et merke som betydde at man kom fra den østlige sonen og følgelig var «khmer med vietnamesiske sinn». De evakuerte fra øst ble behandlet ekstremt dårlig i deres nye kooperativer, og mange ble drept. Å gå med et blått plagg var det samme som å være merket for døden. I Sandan-distriktet ble 19.000 av 20.000 evakuerte drept. Ifølge vitner sprengte Khmers Rouges tre store båter med evakuerte som reiste nedover Mekongelven, og gjorde elven rød av blod.²³¹

Den 25 desember 1978 gikk 150.000 vietnamesiske tropper inn i Kambodsja med voldsom slagkraft – den vietnamesiske invasjonen var igangsatt. Khmers Rouges hadde ingen muligheter til å slå den vietnamesiske invasjonen tilbake. Med «brent jords taktikk» trakk Khmers Rouges seg tilbake, samtidig som de jaget flere hundretusener av sivile foran seg. Som en siste krampetrekning fortsatte Khmers Rouges å massakrere sivile mens de flyktet. Overlevende som ble drevet opp Krâvanhfjellene forteller at de ble bedt om å grave skyttergraver til forsvar mot vietnameserne. Disse «skyttergravene» ble i stedet brukt som massegraver for folk fra den østlige sonen, som kadrene måtte drepe mens de enda hadde mulighet. 7 januar 1979 tok vietnameserne over Phnom Penh. Pol Pot og hans lojale kadrer trakk seg tilbake til den kambodsjanske jungelen. Derfra ledet han geriljakrigføring,

²²⁹ Kiernan (2008): s. 394.

²³⁰ Kiernan (2008): s. 403-404.

²³¹ For evakueringen av den østlige sonen se Kiernan (2008): s. 405-416.

terrorangrep og politisk organisering frem til sin død i 1998. Etter invasjonen gjorde vietnameserne Kambodsja om til en pro-vietnamesisk stat under navnet *People's Republic of Kampuchea*. Det kambodsjsanske folket hadde blitt frigjort fra Khmers Rouges' terrorregime, men prisen de betalte var deres selvstendighet og selvråderett i eget land. Det internasjonale samfunnet kritiserte Vietnams invasjon av Kambodsja, og Khmers Rouges fikk fremdeles lov til å representere Kambodsja i FN til tross for at folkemordet som fant sted i DK begynte å bli kjent for verdenssamfunnet. Vietnam trakk sine siste tropper ut av Kambodsja i 1989, 10 år etter okkupasjonen.

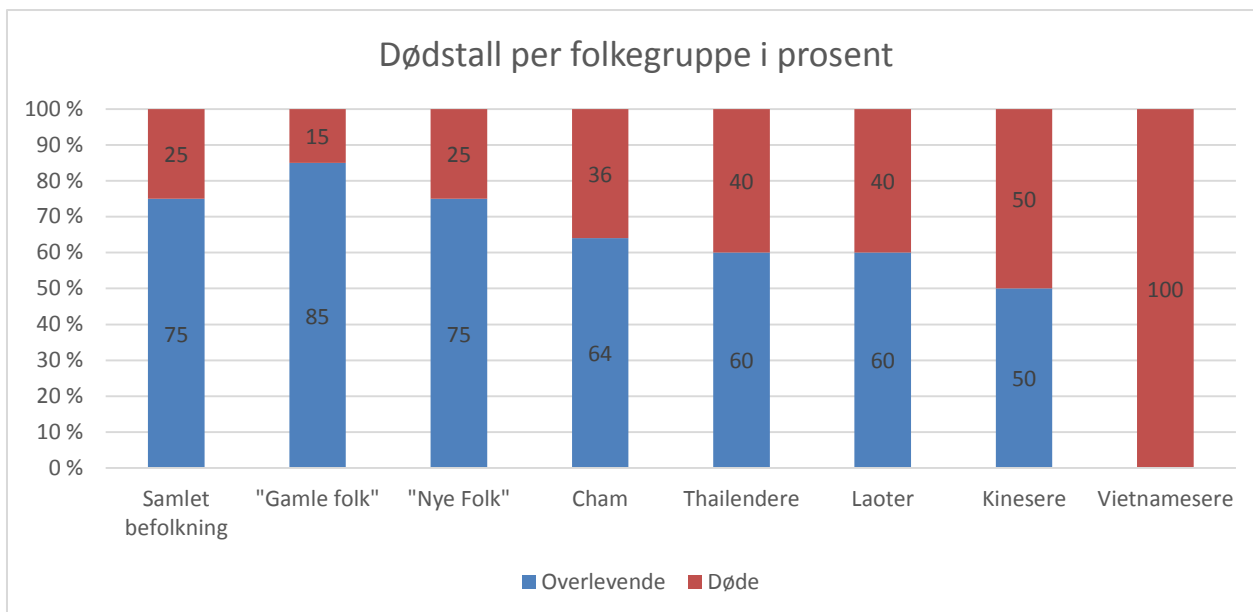
Det opereres med ulike befolkningstall for perioden, og ulike dødstall som følge av folkemordet under Khmers Rouges. Ifølge Kiernan hadde Kambodsja i 1975 en befolkning på 7.890.000, hvorav 1.671.000 (21%) mistet livet under Khmers Rouges.²³² Hinton opererer med mer avrundede tall – en befolkning på 8 millioner hvorav over 20% døde.²³³ Det er heller ikke uvanlig å snakke om et dødstall på hele 2 millioner, som utgjør ca. 25%, altså en fjerdedel av Kambodsjas befolkning.²³⁴ Når det gjelder en detaljert analyse av dødstall for hver enkelt folkegruppe, er Kiernan den eneste forskeren jeg har sett som har kartlagt dette.²³⁵ Sammenligner man *gamle folk* og *nye folk* (kun khmer), døde 675.000 (15%) av førstnevnte og 650.000 (25%) av sistnevnte. Vi ser altså at *nye folk* hadde 10% større sjanse for å miste livet under Khmers Rouges. Av den kinesiske befolkningen i Kambodsja på 430.000, mistet 215.000 (50%) livet. Den thailandske og laotiske befolkningen i Kambodsja mistet begge 40% av sin befolkning. Av cham-folkets befolkning på 250.000, mistet 90.000 (36%) livet. Antallet vietnamesere som ble igjen i Kambodsja etter utvisningen i 1975 er estimert til å være 20.000, hvorav samtlige mistet livet, altså et dødstall på 100%. På neste side presenterer jeg et diagram (figur 1) over dødstall per folkegruppe, vist i prosent.

²³² Kiernan (2008): s. 458.

²³³ Hinton: s. 1.

²³⁴ Stensrud: s. 172.

²³⁵ For en detaljert, skjematisk oversikt over dødstall, se Kiernan (2008): s. 458.

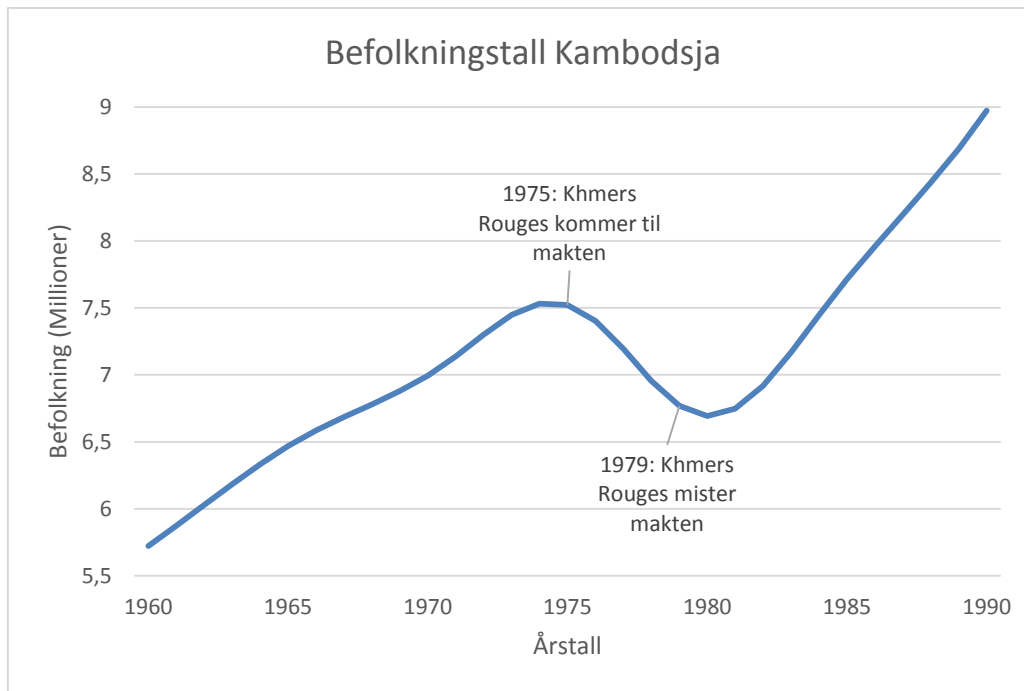

Figur 1. Kilde: Kiernan (2008): s. 458.

Som det kommer frem av dødstallene for de ulike folkegruppene, kan vi se at cham-folket ikke led av større antall dødsfall i forhold til de andre folkegruppene. Faktisk opplevde både thailenderne, laotene, kineserne og vietnameserne høyere dødstall enn cham-folket. Dette underbygger påstanden min om at cham-folket ikke nødvendigvis var mer utsatt enn andre minoriteter i DK. Cham-folket var likevel den gruppen som ble hardest rammet blant folkegruppene som hadde Kambodsja som nasjonalstat. Dette kan ha en sammenheng med Khmers Rouges' idealisering av khmer-kultur, og at cham-folket følgelig ble regnet som annenrangs sammenlignet med de som var etnisk khmer. Den folkegruppen som opplevde desidert sterkest forfølgelse i DK, med total utryddelse som følge, var vietnameserne.

Khmers Rouges' regjeringstid hadde en katastrofalt negativ effekt på Kambodsjas demografi. For å illustrere den dramatiske effekten Khmers Rouges' politikk hadde i Kambodsja, har jeg laget et diagram (figur 2) som viser Kambodsjas befolkningstall i perioden 1960-1990. Tallene er hentet fra verdensbanken. Dette diagrammet tar ikke hensyn til antallet kambodsjanere som flyktet fra DK. Kiernan estimerer at omtrent en halv million mennesker hadde flyktet fra DK og Khmers Rouges ved slutten av 1978. Flesteparten av disse hadde flyktet til Vietnam.²³⁶

²³⁶ Kiernan (2008): s. 441-442.

Figur 2. Kilde: Verdensbanken.²³⁷

Et interessant aspekt ved folkemordet i Kambodsja er at den store majoriteten av ofrene var etnisk khmer. Så mange som mellom 1,3 og 1,4 millioner av Khmers Rouges' ofre var etnisk khmer. Dette er interessant av to grunner. Den første grunnen er at Khmers Rouges fremstilte khmer-folket som overlegent, og forsøkte med sin politikk å fremme alt de anså som khmer. Altså tilhørte majoriteten av Khmers Rouges' ofre den folkegruppen som de hadde som hensikt å bevare og fremme. Jeg må dog påpeke at etnisitet ikke nødvendigvis var den eneste faktoren Khmers Rouges anså som viktig, da klasses tilhørighet også var av stor viktighet. Likevel tilhørte store deler av Khmers Rouges' ofre den fattige bondeklassen, som de også fremstilte som overlegen. Den andre grunnen til at dette er interessant, er at om vi følger FNs begrensede definisjon av folkemord, så regnes ikke disse 1,4 millionene med mennesker med khmer-bakgrunn som ofre for folkemord. Hvis vi ser tilbake på UNCGs definisjon av folkemord, så kan vi se at Khmers Rouges' drap av khmer-folk ikke ble gjort med den *hensikt å ødelegge* khmer-folket, og at disse drapene dermed ikke per definisjon kan regnes som folkemord. For mange folkemordforskere understreker dette noe av manglene ved UNCGs definisjon av folkemord. Begrepet *autogenocide*, som defineres som en stats drap av egne innbyggere, har derfor blitt brukt om folkemordet i Kambodsja.²³⁸ Selv

²³⁷ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=1990&locations=KH&start=1960&view=chart> (17.04.2018)

²³⁸ Chandler (1999): s. vii; Hinton: s. 15.

er jeg av den oppfatning at i Kambodsjas tilfelle er det meningsløst å skulle sette store skiller mellom folkegruppene ved å definere noen drap som folkemord, og andre ikke. Jeg anser det som respektløst ovenfor ofrenes familier og deres minne å ekskludere dem fra definisjonen. En slik ekskludering kan i tillegg fra ofrenes side bli oppfattet som en bagatellisering av drapet av enkelte mennesker, og at alvorligheten rundt deres dødsfall følgelig blir redusert.

Rwanda & Kambodsja – En komparativ analyse

Jeg har ovenfor presentert og redegjort for folkemordet i Rwanda og folkemordet i Kambodsja. Vi har sett på hvordan de respektive folkemordene utartet seg, hvem som var ofre, hvem som var overgripere, og vi har sett på årsakene til folkemordene. Jeg skal nå presentere en komparativ analyse av de to folkemordene, hvor jeg skal se på både likheter og ulikheter. Målet med denne komparasjonen er å forsøke å komme med et svar på problemstillingen min - *Finnes det underliggende likhetstrekk mellom ulike folkemord på tvers av kontinenter og kulturell tilhørighet?* Jeg kommer først til å presentere det jeg anser som betydelige ulikheter mellom de respektive folkemordene, og deretter vil jeg gå over til å se på likhetene mellom dem. Til slutt vil jeg komme med en konklusjon basert på funnene mine i den komparative analysen, og følgelig forsøke å svare på problemstillingen min. Underveis kommer jeg i tillegg til å se på noen av de punktene Kiernan anser som likhetstrekk mellom folkemord, som presentert innledningsvis i avhandlingen.

Folkemordenes historie

En av de tydeligste ulikhetene mellom folkemordet i Rwanda og folkemordet i Kambodsja, er deres bakgrunn og historie. Som vi har sett, kan bakgrunnen for folkemordet i Rwanda enkelt spores tilbake til landets tid som europeisk koloni og europeernes teorier om raseopprinnelse, raseegenskaper og eugenikk. Den etniske splittelsen mellom hutu og tutsi begynte med hendelser som skjedde nesten hundre år før folkemordet i 1994. Den etniske konflikten oppsto som følge av en europeisk intervensjon som bidro sterkt til å øke skillet mellom hutuene og tutsiene. Den etnisk-politiske konflikten mellom folkegruppene pågikk i minst 60 år før folkemordet fant sted, og i retrospekt er det lett å se at det ikke skulle mye til for at et folkemord skulle oppstå i Rwanda. Man kan også argumentere for at folkemordet faktisk var i gang allerede før 1994, med bakgrunn i massakrene og diskrimineringen av tutsier som fant sted på 90-tallets begynnelse. Denne perioden blir gjerne kalt for «preludiet» til folkemordet i 1994, men man kan argumentere med bakgrunn i UNCGs definisjon for at det var en del av selve folkemordet. Altså var folkemordet i Rwanda en hendelse man kunne forutse; det var en hendelse som hadde bakgrunn i en etnisk konflikt som kan spores ca. 100 år tilbake i tid.

Situasjonen i Kambodsja var en helt annen. Folkemordet i Kambodsja kan i beste fall spores tilbake til borgerkrigen i 1970-1975, men det forklarer likevel ikke drapet på flesteparten av Khmers Rouges' ofre. Man kan argumentere for at folkemordet kan spores tilbake til CPKs kommunistiske ideologi, som delte Kambodsjas befolkning inn i klasser, og i forlengelse av dette som «allierte» og «fiender» av revolusjonen. Man kan også spore Khmers Rouges' mistillit til vietnameserne tilbake i tid, men ingen av disse faktorene kunne ha blitt brukt til å forutse et faktisk folkemord. Folkemordet i Kambodsja fremstår som en sterk autoritær og diktatorisk politikk som spant ute av kontroll og endte med folkemord. Med unntak av drapene på de som hadde verv i Khmer-republikken og vietnameserne, så var det lite som skulle tilsi at Khmers Rouges ville begå massedrap av egen befolkning.

Det finnes altså et tydelig skille mellom de respektive folkemordenes historie og deres bakgrunn. Situasjonen i Rwanda kan ses på som en lengre prosess som bygde opp til et folkemord, hvor det eneste som skulle til for å starte folkemordet var en utløsende årsak. I Kambodsja oppsto derimot situasjonen som ledet opp til folkemordet mer spontant, og muligens også tilfeldig, som følge av en meget autoritær og diktatorisk politikk.

«Idealisering av kultivering»

Som vi har vært inne på, mener Kiernan at såkalt «idealisering av kultivering» er en faktor som man kan se igjen i ulike folkemord på tvers av tid og sted. Altså knytter han fenomenet folkemord til idealisering av bondeklassen og jordbruk. Kiernan mener at idealisering av kultivering var en viktig faktor i både det rwandiske og det kambodsjanske folkemordet.²³⁹ I Kambodsjas tilfelle er denne faktoren relativt åpenbar med tanke på Khmers Rouges' ideologi og politikk. I Rwandas tilfelle er denne faktoren dog mer subtil. Vi har sett at en forskjell mellom hutuene og tutsiene var næringsgrunnlaget, hvor hutuene typisk sett drev med jordbruk mens tutsiene typisk sett drev med kvegdrift. Kiernan fremhever denne forskjellen mellom hutuene og tutsiene for å underbygge sin teori. Blant annet refererer Kiernan til Pruniers forskning, hvor Prunier omtaler sammenligningen mellom massakrene og *umuganda* og kaller det en «rural banalisering».²⁴⁰ Etter min oppfatning tar Kiernan i dette tilfellet Pruniers uttalelser ut av kontekst. Slik jeg leser Prunier, legger han ikke vekt på at

²³⁹ Kiernan (2009): s. 250-251.

²⁴⁰ Kiernan (2009): s. 251.

massakreringen ble sammenlignet med arbeid som hadde spesifikt med *jordbruk* å gjøre. Poenget til Prunier er derimot å peke på *banaliseringen* av massakrene. Det finnes heller ingen andre uttalelser i Pruniers forskning som kan tolkes dithen at hutuenes rolle som bønder var en relevant faktor i folkemordet. I tillegg til å referere til Prunier, henviser Kiernan til Philip Verwimp, en belgisk økonom med utviklingsøkonomi som fagfelt. Verwimp skal ifølge Kiernan ha fremstilt president Habyarimana som en person som idealiserte agrasamfunnet og bondeklassen, og Kiernan bruker igjen dette for å underbygge sin teori.²⁴¹ Ingen av forskerne jeg har forholdt meg til har gjort en eksplisitt kobling mellom hutuenes rolle som bønder og folkemordet; hutuene har kun blitt fremstilt som bønder i forbindelse med at man kan skille mellom hutuene og tutsiene kulturelt og sosioøkonomisk. Hverken ofrene eller overgriperne har heller nevnt hutuenes rolle som bønder som en faktor i selve folkemordet. Etter min oppfatning er det derfor ikke grunnlag for å si at «idealisering av kultivering» var en faktor i folkemordet i Rwanda. At hutuene typisk sett var et bondefolk er i dette tilfellet ikke relevant til selve folkemordet – korrelasjon medfører ikke nødvendigvis kausalitet.

«Idealisering av kultivering» var dermed kun en relevant faktor i folkemordet i Kambodsja, og representerer derfor en ulikhet mellom de to folkemordene. «Idealisering av kultivering» ser derfor heller ikke ut til å være et underliggende ideologisk tema i folkemord generelt, sett i lys av sammenligningen mellom folkemordet i Kambodsja og folkemordet i Rwanda.

Aktørene og deres motivasjoner

En annen forskjell mellom de to folkemordene er aktørene som var involvert og deres motivasjoner. Med aktører mener jeg her hovedsakelig overgriperne, men jeg skal også trekke frem noen forskjeller mellom ofrene deres.

Som vi har sett, ble folkemordet i Rwanda utført av majoriteten av hutu-befolkningen. Det var helt vanlige mennesker, gjerne med et viss press fra autoritetsfigurer, som gikk inn i rollen som overgriper i folkemordet. Motivasjonen til overgriperne bygde på en blanding av et pre-eksisterende rasistisk hat mot offergruppen, muligheten til økonomisk vinning og ytre press. Folkemordet i Rwanda kunne aldri ha blitt gjennomført med mindre majoriteten av den sivile hutubefolkningen hadde stilt seg til rådighet som deltakere i folkemordet. På

²⁴¹ Kiernan (2009): s. 251.

denne måten kan folkemordet i Rwanda sees på som et fenomen som ble gjort mulig fra sivilt hold, og ikke primært fra myndighetenes side. Når det er sagt, så er det ingen tvil om at selve idéen og planleggingen bak folkemordet ble utført av autoritetsfigurer. Det pre-eksisterende hatet mot tutsiene kan også forklares med myndighetenes rasistiske propaganda, som utvilsomt gav næring til den etniske konflikten. En problemstilling som kan være vanskelig, er hvorvidt man skal holde «samfunnet» eller individet ansvarlig i dette tilfellet. Den individuelle hutu i Rwanda hadde utvilsomt blitt påvirket av samfunnet til å utvikle et hat mot tutsiene, men den ultimate avgjørelsen om hvorvidt dette individet skulle delta i folkemordet eller ikke, ble tatt av individet selv. Det er også viktig å huske på at et «samfunn» ikke er en selvstendig, tenkende og handlende enhet; samfunnet består av flere individer, som alle tar autonome beslutninger basert på egne overbevisninger.

I Kambodsja ble folkemordet utført av den sittende regjeringen, og det var følgelig et statlig utført folkemord. Overgriperne i det kambodsjanske folkemordet var kadrer, soldater og andre med offisielle verv i DK og Khmers Rouges, som handlet etter ordre og initiativ fra ledelsen i CPK. Motivasjonen til overgriperne i Kambodsja kan best forklares med politisk ideologi og indoktrinering. For ledelsen i CPK var motivasjonen ideologisk, for kadrene kunne motivasjonen være en blanding av ideologi og indoktrinering. Det er her viktig å skille mellom ideologi som man har valgt frivillig, og ideologi man har blitt indoktrinert til å tro på. Blant Khmers Rouges' soldater var det mange barn og tenåringer. Disse ble utsatt for en intens indoktrinering, og de ble opplært til å følge ordrer slavisk.²⁴² Disse barnesoldatenes motivasjon kan ikke sammenlignes med offiserenes eller lederskapets motivasjon, selv om begge kan kategoriseres som ideologi.

I motsetning til Rwanda var ikke folkemordet i Kambodsja én etnisk gruppes kamp mot en annen, men heller statens kamp mot egen befolkning. Dette utgjør en vesentlig forskjell mellom folkemordene og de utøvende aktørene. En annen forskjell er motivet bak drapene. I Rwanda var motivet rasistisk, mens i Kambodsja var motivet hovedsakelig politisk. Det er også en vesentlig forskjell blant folkemordenes ofre. I Rwanda var det en etnisk gruppe, tutsiene, som var offeret for folkemordet. I Kambodsja var derimot hele landets befolkning ofre for folkemordet, dog noen grupper var mer utsatt enn andre.

²⁴² Hinton: s. 131; Chandler (1991): s. 243.

Territoriell ekspansjon

Som vi har sett, mener Kiernan at territoriell ekspansjon og forestillinger om territoriell tilbakegang også er en gjennomgående faktor i ulike folkemord. Hos Khmers Rouges og CPK kan vi tydelig se forestillinger om territoriell tilbakegang som en faktor i deres ideologi. Vi har allerede sett hvordan Khmers Rouges omtalte Mekongdeltaet som *Kampuchea Krom*, og at de anså det som kambodsjansk territorium under okkupasjon av Vietnam. CPK forsøkte også i sin regjeringsperiode å utvide Kambodsjas landegrenser både til land og til sjøs.²⁴³ Territoriell ekspansjon, i kombinasjon med forestillinger om territoriell tilbakegang, var altså en del av Khmers Rouges' ideologi. Spørsmålet er dog hvorvidt disse forestillingene var relevante for folkemordet som fant sted. Det finnes ingenting som tyder på at viljen til territoriell ekspansjon kan knyttes til selve folkemordet, eller at folkemordet hadde vært begrenset om Khmers Rouges ikke hadde hatt disse forestillingene.

Kiernan mener at territoriell ekspansjon også var en relevant faktor i folkemordet i Rwanda. Her refererer han igjen til Pruniers forskning.²⁴⁴ Argumentet Kiernan bruker for å underbygge påstanden sin, er å vise til en politisk splittelse blant hutuene, som også kan knyttes til regioner innad i landet. De mest ekstreme innenfor hutu power-bevegelsen skal ha tilhørt en gruppe som kom fra nordvest i landet. Denne gruppen skal også visstnok ha vært i konflikt med politikere fra den sørlige delen av landet, da de var mer liberale.²⁴⁵ Det er ingen tvil om at Prunier skriver om den mer ekstreme grupperingen fra nordvest i Rwanda, men jeg mener det er å dra det for langt å skulle tolke dette som en kamp for territoriell ekspansjon. Slik jeg leser Prunier, er dette en politisk kamp, og ikke en kamp om territorier. Det er heller ingen av de andre forskerne jeg har forholdt meg til som omtaler noen form for kamp om territorier i forbindelse med folkemordet i Rwanda. Igjen mener jeg at Kiernan tar situasjonen ut av kontekst ved å bruke denne konflikten til å underbygge en påstand om at territoriell ekspansjon og forestillinger om territoriell tilbakegang var en faktor i det rwandiske folkemordet.

Territoriell ekspansjon er etter min oppfatning kun en faktor for Khmers Rouges og DK. Det er dog et spørsmål om hvorvidt denne faktoren er relevant med tanke på selve folkemordet.

²⁴³ Kiernan (2009): s. 246.

²⁴⁴ Kiernan (2009): s. 246-247.

²⁴⁵ Kiernan (2009): s. 246.

Som sagt finnes det ingenting som tyder på at viljen til territoriell ekspansjon kan knyttes til selve folkemordet, eller at folkemordet hadde vært begrenset om Khmers Rouges ikke hadde hatt disse forestillingene. Jeg stiller meg derfor skeptisk til å omtale territoriell ekspansjon som et underliggende ideologisk tema i ulike folkemord, slik Kiernan gjør.

Dehumanisering

En faktor som var veldig relevant både i folkemordet i Rwanda og folkemordet i Kambodsja, var dehumaniseringen av ofrene. Dehumanisering finner sted når noen frarøver en person de trekk eller egenskaper som bidrar til å definere denne personen som et menneske. Dette kan gjøres ved blant annet å bruke dehumaniserende betegnelser om vedkommende, sammenligne vedkommende med dyr eller insekter, eller å ikke erkjenne at vedkommende er et individ med selvstendige tanker, følelser og behov.

I Rwanda var dehumaniseringen av tutsiene veldig tydelig. Som vi har sett, ble det brukt flere nedverdiggende og dehumaniserende betegnelser om tutsiene. Den mest kjente betegnelsen var *inyenzi*, som oversettes til «kakerlakk». Dette er et klassisk eksempel på en dehumaniserende betegnelse, som i dette tilfellet bidrar til å frarøve tutsiene en del av deres menneskelighet ved å omtale dem som skadedyr. Andre betegnelser som ble brukt om tutsiene var *ibytso* og *inkotanyi*. Som vi allerede har sett, kan *ibytso* oversettes til «forræder» eller «medsammensvorne», i denne sammenhengen en medsammensvoren med RPF, som ble sett på som fienden. *Inkotanyi* kan oversettes til «tøffe krigere», og var en betegnelse RPF brukte om sine soldater.²⁴⁶ Begrepene *ibytso* og *inkotanyi* vil begge altså implisere at man er en motstander og en fiende. Disse to begrepene er ikke nødvendigvis dehumaniserende i seg selv, men måten de ble brukt på var i aller høyeste grad dehumaniserende. Ble man kalt *ibytso* mistet man sin status som (med)menneske og ble redusert til å være en forræder, som følgelig var en trussel som måtte bekjempes. Av disse to begrepene var *ibytso* det mest brukte. Dehumaniseringen av tutsier kunne også gå så langt som at tutsiene ble beskrevet som «djevler», med horn, hover og hale.²⁴⁷

Dehumanisering var også en viktig faktor i folkemordet i Kambodsja. Dehumaniseringen som Khmers Rouges utførte var dog av en litt annen type enn den som tutsiene ble utsatt for i

²⁴⁶ Prunier: s. 401.

²⁴⁷ Gourevitch: s. 94.

Rwanda. I Kambodsja ble folket kategorisert etter klasses tilhørighet, en kategorisering som i praksis fungerte som en dehumaniserende faktor. Vi har sett hvordan Khmers Rouges delte befolkningen inn i gruppene *nye folk* og *gamle folk*, og at *nye folk* ble utsatt for en verre behandling enn *gamle folk*. *Nye folk* ble sagt å tilhøre bybefolkningen og borgerskapet, altså merket gruppebetegnelsen *nye folk* personer som en del av *bourgeoisiet*. *Nye folk* ble sagt å være undertrykkende kapitalister, og følgelig fiender av Kambodsjas bønder og den kommunistiske revolusjonen. Som et resultat av dette ble *nye folk* sett ned på og behandlet som mindreverdige. Betegnelsen *nye folk* var altså dehumaniserende i den forstand at den reduserte en gruppe mennesker til å være en klasse fremfor en gruppe med (med)mennesker. Den dehumaniserende effekten av klasseinndelingen kom tydelig frem ved at det blant annet var greit å slå, disiplinere og gi mindre mat til *nye folk*, av ingen annen grunn enn at de nettopp tilhørte denne kategorien/klassen. I 1977 understrekte Pol Pot i en av sine taler at dette «klassehatet» var viktig for revolusjonen.²⁴⁸ Dehumaniseringen var enda tydeligere mot vietnameserne, som ble kalt *yuon*, som kan oversettes til «villmann». Ellers var dehumaniseringen som fant sted i DK hovedsakelig knyttet til Khmers Rouges' kategorisering med bakgrunn i deres kommunistiske ideologi. Klassefiender, *nye folk*, kapitalister, kontrarevolusjonære, spioner, «khmer med vietnamesisk sinn» etc. Ble man satt innenfor en av disse kategoriene, mistet man sin verdi som menneske og kunne dermed bli utsatt for det umenneskelige.

Hvilken rolle dehumanisering spiller i folkemord er veldig interessant. Tidligere i avhandlingen har jeg vært inne på sammenhengen mellom dehumanisering og kognitiv dissonans. Kognitiv dissonans oppstår når et menneske opplever en konflikt mellom for eksempel hva man mener og hva man gjør, altså at mening og handling ikke er i samsvar med hverandre. Man vil da stå ovenfor et valg, enten aksepterer man at uoverensstemmelsen eksisterer og følgelig endrer på en av faktorene, eller så kan man unngå dissonansen ved å nekte å anerkjenne at den eksisterer. Dehumanisering som fenomen kan forklares ved blant annet å se på kognitiv dissonans. De aller fleste mennesker vil anerkjenne at det er galt å drepe et forsvarsløst menneske, og da spesielt kvinner og barn. Å drepe for eksempel et barn vil altså medføre en sterk følelse av kognitiv dissonans for de fleste mennesker. Det er her dehumaniseringen kommer inn i bildet. For å forhindre

²⁴⁸ Hinton: s. 52.

opplevelsen av kognitiv dissonans, redefinerer man offeret sitt som «mindre menneskelig» eller som ikke menneskelig i det hele tatt – ergo dehumaniserer man offeret. La oss ta Rwanda som eksempel: De fleste hutuer vil anerkjenne at å drepe et menneske er galt. Å drepe en *inyenzi* derimot, en «kakkerlakk», er ikke bare uproblematisk, men kan ses på som en samfunnsplikt. Dehumaniseringen av tutsiene bidro dermed til at overgriperne unngikk å oppleve kognitiv dissonans når de drepte sine ofre. Vi kan også se den samme effekten i Kambodsja: Å drepe en *yuon* eller en «kapitalist» var uproblematisk på grunn av deres dehumaniserte status.

En annen faktor som er interessant ved fenomenet dehumanisering, er at overgriperne i mange tilfeller skaper det vi kan kalle en «selvoppfyllende profeti». Innenfor sosialpsykologien blir en selvoppfyllende profeti forklart som når forventningene til en person medvirker til at personen endrer seg i retning av forventningene.²⁴⁹ Altså ved å for eksempel behandle mennesker som dyr, vil disse menneskene kunne endre oppførsel i en retning som kan beskrives som dyrisk. Jeg vil understreke at «dyrisk» i denne sammenhengen er figurativt og ikke bokstavelig. Innocent Rwililiza, en lærer som overlevde folkemordet i Rwanda, forklarer denne effekten på en god måte når han forteller om livet på flukt fra *interahamwe* i en tilværelse hvor man lå på bakken, «oppspist» av lus:

«We seemed like animals because we no longer resembled the human beings we had once been, and the Hutus – they had grown used to seeing us as animals. [...] However, I believe that seeing us like that, living like worthless wild things, made the Hutus' work easier for them.»²⁵⁰

Vi ser her at tutsiene som var på flukt levde i en «dyrisk» tilværelse – en tilværelse som følge av å bli behandlet og jaktet på som dyr. Hutuene skapte altså en selvoppfyllende profeti; de behandlet tutsiene på en måte som tvang dem til å leve som «dyr», og så peker de på tutsienes «dyriske» tilstand for å rettferdiggjøre at tutsiene ikke var mennesker, og de bruker videre tutsienes situasjon for å fortsette å dehumanisere dem

Vi kan også se den samme effekten blant *nye folk* i DK. Someth May, som overlevde folkemordet, forteller:

²⁴⁹ https://snl.no/selvoppfyllende_profeti (26.04.2018)

²⁵⁰ Hatzfeld (2006): s. 102, 103.

«We were hungry, too tired to wash or clean our clothes, and we lost all sense of hygiene. We didn't care what we ate as long as we could put something in our stomachs. We didn't mind where we had a shit, or who saw us. Disease spread through the village – cholera, malaria, dysentery, diarrhea and skin infections.»²⁵¹

Hinton forklarer også:

«Long work hours, starvation rations, lack of freedom, miserable living conditions, and constant terror soon erased their humanity. [...] Such conditions often reduced a person to an animal-like state of being. Like water buffalo, "new people" were sometimes required to pull a plow or cart and might be whipped if they failed to work hard enough.»²⁵²

Denne «dyriske» tilstanden som både ofrene i Rwanda og Kambodsja opplevde, var en følge av den situasjonen som deres overgripere hadde satt dem i. Overgriperne skapte med dette en selvoppfyllende profeti om ofrene sine, da ofrenes «dyriske» tilstand ble brukt til å understreke at de ikke var fullverdige mennesker. Den selvoppfyllende profetien vil med dette fungere som en bekreftelse for overgriperne om at deres dehumaniserende syn på ofrene er korrekt, og dermed gjøre det enda lettere å fortsette overgrepene uten å oppleve kognitiv dissonans.

Dehumanisering ser altså ut til å ha vært en svært viktig faktor i både folkemordet i Rwanda og folkemordet i Kambodsja. I begge folkemordene ble de ulike offergruppene utsatt for dehumanisering, enten på grunn av deres etnisitet eller som følge av en annen form for kategorisering. Dehumaniseringen ser ut til å ha vært en viktig faktor for å kunne rettferdiggjøre forfølgelsen og drapene på ofrene, men også for å unngå å oppleve kognitiv dissonans.

²⁵¹ Hinton: s. 86.

²⁵² Hinton: s. 86.

Rasisme

Rasisme var også en faktor i begge folkemordene. I Rwanda ble tutsiene definert etter sin rasetilhørighet, og i Kambodsja idealiserte Khmers Rouges khmer-folket. Det er dog et spørsmål om hvorvidt denne rasismen var avgjørende i utøvelsen av de respektive folkemordene. Jeg vil argumentere for at det var *dehumaniseringen* som var den avgjørende faktoren, og ikke nødvendigvis rasismen. Rasisme og dehumanisering blir av mange sett på som to sider av samme sak, men det er likevel to forskjellige fenomener som har noen distinkte forskjeller. Selv om tradisjonell rasisme rangerer mennesker etter egenskaper og verdi, så vil fortsatt mange rasister anerkjenne at alle «raser» faktisk er mennesker og at det generelt er galt å drepe mennesker. Tutsiene i Rwanda ble ikke drept fordi de ble definert som en annen rase enn hutuene – de ble drept fordi de ikke ble ansett som mennesker, med andre ord fordi de ble dehumanisert. Folkemordet i Kambodsja understreker også at det er snakk om to ulike fenomener, da dehumaniseringen kunne skje med grunnlag i klassetilhørighet i stedet for rasetilhørighet. Den avgjørende faktoren i begge folkemordene var altså dehumanisering, som kan forekomme uavhengig av rasistiske forestillinger.

Folkemord og pragmatisme

Pragmatisme i folkemord (genocidal pragmatism) er nok et punkt Kiernan lister opp som et underliggende ideologisk tema som vi kan se igjen i ulike folkemord.²⁵³ Med pragmatisme menes det her at man forfølger og dreper mennesker som ikke er en del av folkegruppen man har som mål å utrydde, men som man likevel er tjent med å forfølge/drepe av pragmatiske grunner. I motsetning til Kiernans punkter om «territoriell ekspansjon» og «idealiserings av kultivering», er såkalt «folkemordspragmatisme» et fenomen som vi kan finne i både folkemordet i Rwanda og folkemordet i Kambodsja.

Som vi har sett, var noen av de første ofrene for folkemordet i Rwanda innflytelsesrike personer med viktige stillinger, hvorav de fleste av disse personene var hutuer. Disse drapene kan vi regne som pragmatiske i forhold til drapet av tutsier hvor motivet var etnisk utryddelse. Hutuene som var blant folkemordets første ofre var nøye utvalgt av *interahamwe* på grunn av deres politiske og ideologiske standpunkt, da de ble sett på som potensielle trusler mot *interahamwes* «endelige løsning» og utryddelsen av tutsiene.

²⁵³ Kiernan (2009): s. 244.

Bakgrunnen for drapet av for eksempel statsminister Uwilingiyimana var altså ren pragmatikk. De pragmatiske drapene skiller seg gjerne ut ved at de ble begått mot mennesker som tilhørte den gruppen som overgriperne idealiserte og forsøkte å fremme, som i Rwandas tilfelle var den etniske gruppen hutu.

Den samme formen for pragmatisme ser vi også i folkemordet i Kambodsja. Som jeg har vært inne på, tilhørte majoriteten av Khmers Rouges' ofre khmer-folket, den etniske gruppen som Khmers Rouges idealiserte og forsøkte å fremme. Vi har også sett at de fleste av de innsatte i Tuol Sleng tilhørte den klassen som Khmers Rouges idealiserte, i tillegg til å være etnisk khmer. Disse personene var hovedsakelig ofre av CPK-ledelsens paranoia, men sett fra ledelsens eget synspunkt var drapene pragmatiske, da målet var å stoppe dissidenter og spioner. Vi kan også trekke frem drapet av Chou Chet, lederen i den vestlige sonen, som et pragmatisk drap, da han var illojal mot ledelsen i CPK og deres syn på revolusjonen. «Rensingen» av den østlige sonen kan også ses på som en pragmatisk handling fra ledelsens side, da målet igjen var å plukke ut personer som ble oppfattet som kontrarevolusjonære eller illojale. Disse drapene var ikke bare begått mot mennesker som var etnisk khmer, men mennesker som i tillegg tilhørte Khmers Rouges. Disse drapene kan innenfor folkemordets rammer best forklares som pragmatiske. Jeg vil dog understreke at det er vanskelig å skille mellom det ledelsen i CPK oppfattet som pragmatikk, og det vi i ettertid velger å omtale som paranoia. Flere av drapene som ble utført av «pragmatiske» grunner i DK var utvilsomt uberettiget.

«Folkemordspragmatisme» ser altså ut til å ha vært en faktor i både folkemordet i Rwanda og folkemordet i Kambodsja, og sett i lys av dette kan vi konkludere med at såkalt pragmatiske drap er en faktor som vi kan finne igjen i ulike folkemord på tvers av landegrenser og kulturer.

Folkemord og statlig kontroll

Et av de mest interessante likhetstrekkene ved folkemordet i Rwanda og folkemordet i Kambodsja, er graden av statlig kontroll som de respektive regimene hadde over sine innbyggere. Med statlig kontroll mener jeg graden av kontroll som staten og myndighetene utøver over sin befolkning, både sosialt, økonomisk, administrativt og kulturelt. Jeg tror at det er vanlig for mange av oss å tenke på et folkemord som en kaotisk tilstand hvor mangel på myndighet og statlig kontroll er faktorer som har bidratt til at folkemordet kunne oppstå. I min studie av folkemordene i Rwanda og Kambodsja, har jeg kommet frem til det motsatte, nemlig at folkemordene ble gjort mulige på grunn av en særdeles høy grad av statlig kontroll i de respektive landene.

Habyarimanas regime i Rwanda var kjent for den høye graden av statlig kontroll over befolkningen. Den rwandiske staten hadde oversikt over hvilken etnisitet hver enkelt innbygger hadde, og den kontrollerte arbeidsplassene med loven om etnisk arbeidskvotering. I tillegg hadde staten full kontroll over bostedet til hver enkelt innbygger, da man måtte få innvilget en søknad før man kunne få skifte bosted – en søknad som sjeldent ble innvilget.²⁵⁴ Habyarimana gjorde politisk opposisjon ulovlig, og medlemskap i hans parti var obligatorisk. Denne loven ble riktignok endret senere, men den understreker den sterke kontrollen staten utøvde. Prunier mener at Rwanda under Habyarimana sannsynligvis var det landet i verden som hadde strengest administrativ kontroll over sin befolkning blant ikke-kommunistiske land i samtiden.²⁵⁵ Denne kontrollen ble forsterket av Rwandas administrative inndeling, hvor hver borgemester og hans ansatte hadde full oversikt over alle innbyggerne i sine respektive landsbyer. Denne administrative kontrollen spilte en vesentlig rolle i folkemordet i 1994. Flere av de som hadde sentrale statsverv var allerede en del av hutu power-bevegelsen, og de som representerte en motvekt ble som vi har sett raskt ryddet av banen og erstattet med personer som var lojale til hutu power-bevegelsen. En del av folkemordets effektivitet kan forklares med at statens administrative kontroll ble tatt i bruk som et støtteapparat til folkemordet. *Interahamwe* visste akkurat hvor hver enkelt tutsi bodde og hvor de arbeidet, og myndighetenes organisering og oppfordring til deltakelse i folkemordet bidro til å engasjere sivilbefolkningen. Folkemordet i

²⁵⁴ Prunier: s. 77.

²⁵⁵ Prunier: s. 77.

Rwanda var altså ikke et resultat av «kaos» etter drapet på statslederen, men heller et resultat av planlegging og sterk statlig kontroll. Dette er faktorer som også Gourevitch poengterer:

«In fact, the genocide was the product of order, authoritarianism, decades of modern political theorizing and indoctrination, and one of the most meticulously administered states in history.»²⁵⁶

Sammenhengen mellom statlig kontroll og folkemord ser vi også i folkemordet i Kambodsja. Under Khmers Rouges ble hver minste del av befolkningens liv regulert og kontrollert av kadrene i DKs mange kooperativer. Befolkningen ble i praksis behandlet som slaver under Khmers Rouges. Bosted, arbeid, måltider, klesstil, sosialisering, vokabular, fritid – alt ble kontrollert av staten. Khmers Rouges' paranoia, med bruk av spionasje og tvang mot befolkningen til å skrive selvbiografier, bidro også til en sterk kontroll og oversikt over befolkningens liv. Khmers Rouges utøvde en form for kontroll som var så totalitær at de i praksis kunne gjøre hva de ville med befolkningen, noe også de mange vitneberetningene bekrefter:

«They could beat us if they felt like it, even if we had obeyed their laws. There were no laws. If they wanted us to walk, we walked; to sit, we sat; to eat, we ate. And still they killed us.»²⁵⁷

Man kunne trodd at den sterke kontrollen over befolkningen ville ført til et lavere dødsfall, da befolkningen i praksis ikke hadde mulighet til å kunne motsette seg regimets revolusjon og styresett, og dermed ikke representerte en trussel mot Khmers Rouges. Dette var dog ikke tilfellet, som vi tydelig har sett. Den sterke statlige kontrollen ser heller ut til å ha bidratt til at det ble lettere for Khmers Rouges' lederskap, kadrer og soldater å begå massedrap av egen befolkning, nettopp fordi de hadde total kontroll over befolkningen uten å måtte bli holdt ansvarlig for sine handlinger av noen former for autoritet, som for eksempel rettsvesen, borgerrettigheter eller konkurrerende politiske grupperinger. All makt lå hos Khmers Rouges, og de kunne utøve den slik de ville. At Khmers Rouges kunne gjøre hva de ville med befolkningen, samt at de kontrollerte så å si hvert eneste aspekt ved befolkningens daglige liv, utgjorde en ekstremt farlig og dødelig kombinasjon.

²⁵⁶ Gourevitch: s. 95.

²⁵⁷ Kiernan (2008): s. 250.

At høy grad av statlig kontroll er en faktor og et kjennetegn i fenomenet folkemord, har jeg enda ikke sett noen forskere presentere teorier om, og derfor ser jeg på dette som et av de viktigste funnene mine i komparasjonen mellom folkemordet i Rwanda og folkemordet i Kambodsja. Jeg må dog påpeke at en komparasjon av kun to folkemord ikke gir et godt nok grunnlag for å kunne hevde at statlig kontroll er en faktor for fenomenet på et generelt grunnlag. Det er likevel ikke usannsynlig at det kan være et underliggende likhetstrekk i ulike folkemord, da statlig kontroll også var en særlig relevant faktor i blant annet Holocaust, hvor folkemordet av jødene ble gjort mulig av nazistenes bruk av en sterkt kontrollerende og autoritær statsmakt som begikk systematisk forfølgelse og massedrap.

Konklusjon

Da det er en tett sammenheng mellom den komparative analysen og avhandlingens konklusjon, vil konklusjonen være en sammenfatning av funnene jeg har gjort i den komparative analysen av folkemordene. Lesere som kun er ute etter konkluderende bemerkninger anbefales derfor også å lese forrige kapittel.

Jeg har i denne avhandlingen gjort rede for og sammenlignet to folkemord fra det 20. århundre, med den hensikt å kunne svare på om det finnes underliggende likhetstrekk mellom ulike folkemord på tvers av kontinenter og kulturell tilhørighet. Folkemordene jeg har presentert ble valgt da de har noen grunnleggende forskjeller, noe som kan bidra til å styrke en teori om at eventuelle likhetstrekk kan være underliggende faktorer for folkemord som fenomen på et generelt grunnlag.

I min komparative analyse av folkemordet i Rwanda og folkemordet i Kambodsja har jeg testet tre faktorer som historikeren Ben Kiernan mener er underliggende ideologiske temaer i fenomenet folkemord. Disse tre temaene er «idealisering av kultivering», «territoriell ekspansjon» og «folkemordspragmatisme». I tillegg til å teste disse faktorene, har jeg sett etter likhetstrekk og forskjeller på et generelt grunnlag. Funnene mine fra den komparative analysen problematiserer Kiernans teori om at «idealisering av kultivering» og «territoriell ekspansjon» er underliggende faktorer i folkemord, da funnene mine tydelig viser at dette ikke var relevante faktorer i folkemordet i Rwanda. «Folkemordspragmatisme» som faktor viser seg derimot å bli bekreftet av funnene mine, da dette var en relevant faktor i både Rwanda og Kambodsja. Sett bort i fra Kiernans punkter, viser analysen min at til tross for store ulikheter i disse folkemordenes historie og deres respektive aktører, så finnes det underliggende likhetstrekk mellom de to casene. De viktigste likhetstrekkene jeg har kommet frem til, er dehumanisering og grad av statlig kontroll.

Dehumaniseringen som fant sted i de ulike folkemordene inneholder noen forskjeller, men fenomenet i sin essens var absolutt til stede i begge casene. Ikke bare var dehumanisering en faktor i de ulike folkemordene, men i begge casene ser det ut til at dehumanisering som fenomen har vært en forutsetning for at folkemordene kunne utvikle seg i den retningen de gjorde. Samtidig bidrar dehumaniseringen av ofrene til å forklare hvordan overgriperne så enkelt kunne drepe andre mennesker uten å få en sterk fornemmelse av skyldfølelse, som

jeg har vist ved å redegjøre for koblingen mellom dehumanisering og kognitiv dissonans. Denne koblingen mellom dehumanisering og kognitiv dissonans anser jeg som et viktig funn, da dette er en kobling som ingen av forskerne jeg har forholdt meg til har vært inne på.

Graden av statlig kontroll har også vist seg å være et likhetstrekk mellom folkemordene, da funnene mine peker på at tilstedeværelsen av en sterk og kontrollerende stat var en særdeles relevant faktor i begge folkemordene. Funnene mine kan her brukes til å underbygge en teori om at desto større grad av kontroll en stat utøver, jo flere viktige verktøy for å kunne begå et folkemord vil denne staten være i besittelse av. Funnene mine i komparasjonen mellom Rwanda og Kambodsja viser at en sterk stat er en forutsetning for å kunne utøve et folkemord på den skalaen som ble gjort i folkemordene i Rwanda og Kambodsja. Graden av statlig kontroll er heller ikke en faktor jeg har sett blitt diskutert eksplisitt som en faktor i fenomenet folkemord av noen av forskerne jeg har forholdt meg til. Både Prunier og Gourevitch trekker frem statlig kontroll som en viktig faktor i folkemordet i Rwanda, men ingen av dem diskuterer hvorvidt statlig kontroll kan være en faktor i folkemord generelt. Derfor anser jeg dette som et viktig funn i min komparative analyse. Som allerede nevnt gir min analyse dog et begrenset grunnlag for å kunne hevde at sterk statlig kontroll er en gjennomgående faktor i fenomenet folkemord, da min komparasjon kun ser på to caser. Likevel er det ikke usannsynlig at dette kan være en faktor, og funnene mine i denne analysen peker i den retning.

For å oppsummere, og svare på problemstillingen min: *finnes det underliggende likhetstrekk mellom ulike folkemord på tvers av kontinenter og kulturell tilhørighet?* Min komparative analyse av folkemordet i Rwanda og folkemordet i Kambodsja viser at det finnes underliggende likhetstrekk mellom ulike folkemord på tvers av kontinenter og kulturell tilhørighet. Disse likhetstrekkene er *dehumanisering, en sterk statlig kontroll og drap av mennesker som potensielt kan opptre som hindre for folkemordets utøvelse* (folkemordspragmatisme/genocidal pragmatism).

Appendiks

Kart over Kambodsja.

Kart som viser Mekongdeltaet (Kampuchea Krom).

Litteratur- og kildeliste

I avhandlingens fotnoter er referanser til enkelte forfattere ført inn sammen med årstall i parentes, for eksempel «Hatzfeld (2005)». Dette er gjort i tilfeller hvor det er referert til flere verk av samme forfatter, for å gjøre det enklere å finne frem til det rette verket i litteraturlisten. I disse tilfellene vil årstall også stå bak forfatterens navn i parentes i litteraturlisten.

Bergsmo, Morten: «Intent». Hentet fra: Totten, Samuel & Paul R. Bartrop (red.): *The Genocide Studies Reader*. Routledge, New York and London, 2009. (kap. 1.3. s. 22-30)

Chandler, David Porter (1991): *The Tragedy of Cambodian History. Politics, War, and Revolution since 1945*. Yale University Press, New Haven and London, 1991.

Chandler, David (Porter) [1999]: *Voices from S-21. Terror and History in Pol Pot's Secret Prison*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California, 1999.

Gourevitch, Philip: *We wish to inform you that tomorrow we will be killed with our families*. Picador, 20 New Wharf Road, London, 2015.

Hagtvet, Bernt, Nik. Brandal & Dag Einar Thorsen (red.): *Folkemordenes Svarte Bok*. 2. utgave, Universitetsforlaget AS, Oslo, 2014.

Hatzfeld, Jean (2006): *Life Laid Bare. The Survivors in Rwanda Speak*. Other Press, New York, 2006.

Hatzfeld, Jean (2005): *Machete Season. The Killers in Rwanda Speak*. Picador, New York, 2005.

Hinton, Alexander Laban: *Why Did They Kill? Cambodia in the shadow of Genocide*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2005.

Jordanova, Ludmilla: *History in Practice*. 2nd edition, Bloomsbury Academic, 50 Bedford Square, London, 2006.

Kiernan, Ben (2007): *Blood and Soil. A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur*. Yale University Press, New Haven and London, 2007.

Kiernan, Ben (2008): *The Pol Pot Regime. Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-79*. 3rd edition, Yale University Press, New Haven and London, 2008.

Kiernan, Ben (2009): «Twentieth-Century Genocides: Underlying Ideological Themes from Armenia to East Timor». Hentet fra: Totten, Samuel & Paul R. Bartrop (red.): *The Genocide Studies Reader*. Routledge, New York and London, 2009. (kap. 6.2. s. 243-258)

Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. 2. utgave, Universitetsforlaget AS, Oslo, 2013.

Prunier, Gérard: *The Rwanda Crisis. History of a Genocide*. Hurst & Co., Great Russel Street, London, 1997.

Straus, Scott: *The Order of Genocide. Race, Power, and War in Rwanda*. Cornell University Press, Ithaca and London, 2006.

Stensrud, Ellen Emilie: «Den kambodsjsanske tragedien og kampen om oppgjøret etter Pol Pot». Hentet fra: Hagtvet, Bernt, Nik. Brandal & Dag Einar Thorsen (red.): *Folkemordenes Svarte Bok*. 2. utgave, Universitetsforlaget AS, Oslo, 2014. (kap. 11. s. 165-178)

Totten, Samuel & Paul R. Bartrop (red.): *The Genocide Studies Reader*. Routledge, New York and London, 2009.

Totten, Samuel & Rafiki Ubaldo: *We Cannot Forget. Interviews with Survivors of the 1994 Genocide in Rwanda*. Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, and London, 2011.

Vetlesen, Arne Johan: «Gjerningsmenn, selvforståelse og ondskap. En kritisk analyse av Harald Welzers tilnærming». Hentet fra Hagtvet, Bernt, Nik. Brandal & Dag Einar Thorsen (red.): *Folkemordenes Svarte Bok*. 2. utgave, Universitetsforlaget AS, Oslo, 2014. (kap. 4. s. 59-76)

Zimbardo, Philip: *The Lucifer Effect. How Good People Turn Evil*. Rider, London, 2009.

Nettkilder

Alle lenkene nedenfor ble kontrollert og var aktive den 06.05.2018.

FN

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2078/volume-78-I-1021-English.pdf>

Store Norske Leksikon

<https://snl.no/Kambodsja>

https://snl.no/kognitiv_dissonans

<https://snl.no/Rwanda>

https://snl.no/selvoppyllende_profeti

Verdensbanken

<https://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.DNST>

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=KH>

<https://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.DNST?locations=KH>

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=1990&locations=KH&start=1960&view=chart>

Bilder

Alle bilder presentert i oppgaven er gjengitt med tillatelse fra deres respektive eiere under lisensen *Creative Commons* (CC). Alle internetlenker nedenfor ble kontrollert og var aktive den 06.05.2018. Diagrammene som er presentert i oppgaven er laget av forfatter.

Forsidebildet er et ikke navngitt maleri av den polske kunstneren Zdzisław Beksiński. Bildet er hentet fra Wikimedia Commons:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Untitled_painting_by_Zdzislaw_Beksinski_1984.jpg

Kart over Kambodsja: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Un-cambodia.png>

Kart over Mekongdeltaet:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mekong_Delta_in_Vietnam.svg

Kart over Rwanda: <https://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Un-rwanda.png>

